

Landskapsøkonomi

Bidrag til bærekraftig verdiskaping, landskapsbasert
entreprenørskap og stedsutvikling

Med eksempler fra regionalparker i Norge og i Europa

PER INGVAR HAUKELAND (red.)

TF-rapport nr. 263

2010

TF-rapport

Tittel:	Landskapsøkonomi
TF-rapport nr:	263
Forfattere:	Per Ingvar Haukeland (red.), Solveig Svardal, Bent A. Brandtzæg, Morten Clemetsen, Erling Krogh, Kristian Bjørnstad, Ingo Mose, Dominik Siegrist, Thomas Hammer, Norbert Weixlbaumer (med Martin Coy).
Oversettelse:	Merete Nilssen (Mose fra tysk til norsk) Marit Lindvik Tveit (oversatt Siegrist, Hammer og Weixlbaumer fra engelsk til norsk)
År:	2010
Antall sider:	275
ISBN:	978-82-7401-349-0
ISSN:	1501-9918
Pris:	Kr 500,- Kan lastes ned gratis fra telemarksforskning.no

Prosjekt:	Kulturelle landskap i den rurale periferien
Prosjektnr.:	20050620
Prosjektleder:	Per Ingvar Haukeland
Oppdragsgiver(e):	NFR
Forsidefoto:	Otternes bygdtun, Nærøyfjorden Verdsarvpark

Resymé:

Det landskapsøkonomiske perspektivet framhever hvordan landskapet kan transformeres til en ressurs for økonomisk utvikling, men også hvordan den økonomiske utviklingen kan bidra til å sikre landskapsutviklingen. Det kombinerer landskapets stedlige særpreg, slik det har vokst fram på stedet i samspill mellom natur, kultur og menneske, og folks oppfatninger av landskapet. Dette opplevelseslandskapet bidrar til økonomisk utvikling, både gjennom produksjonen av private goder og fellesgoder. Rapporten omhandler forskning på landskap som nyskappings- og verdiskappingsressurs for en bærekraftig stedsutvikling, og regionalpark som et organisatorisk grep for å fremme landskap som ressurs.

Forord

Denne rapporten er et resultat av et samarbeid mellom Telemarksforskning, Universitetet for miljø- og biovitenskap og Aurland Naturverkstad, om forskning knyttet til landskap som ressurs i stedsutviklingen og regionalpark som organisatorisk grep, med spesiell vekt på den rurale utkant. Hovedtyngden av forskningen har foregått gjennom et prosjekt under AREAL-programmet i Norges forskningsråd kalt "Kulturelle landskap i den rurale periferien: Fra utgått landbrukspolitikk til innovativ landskapspolitikk". Som en del av prosjektet har det blitt etablert et nettverk av forskerkolleger fra Østerrike, Sveits og Tyskland. Nettverket ble samlet til en konferanse om regionalparker og landskapsparker på Stalheim i 2009. Vi har oversatt til norsk artikler av disse kollegene, som belyser hvordan de arbeider med tilsvarende problemstillinger innen sine respektive områder.

Bø, april 2010

Per Ingvar Haukeland

Prosjektleder

Ditt landskap

Det landskap du har elsket, blir ditt speil,

som lik en venn betror deg hvem du er.

Et strå i sand, et skjell, forvridde trær

vil tyde dine fortrinn, dine feil.

Og som din egen tommelfingernegl

vil strandens hvite musling stå deg nær.

Mot denne horisont av skjær bak skjær

ser du din skjebne folde ut sitt speil.

Det taler til deg som av lave røster

fra sten og bølge, sneglehus og siv,

om hva du er, om hva du blir og var.

Så spør ditt landskap, sjelens tvillingsøster:

"Hva er den skjulte mening med mitt liv?"

- og alt vil hviske sitt orakelsvar.

André Bjerke

Innhold

Innledning	9
Det landskapsøkonomiske perspektivet	25
Del 1: Landskap som ressurs	
Landskapsressursanalyse.....	51
Landskapsentreprenøren.....	77
Frå landbrukspolitikk til innovativ landskapspolitikk.....	109
Landskapsforvaltning	133
Regionalpark som utviklingsstrategi.....	147
Del 2: Regionalparker i Europa	
Regionalparker i Europa	169
Dynamiske verneområder og integrert stedsutvikling	193
Verdiskaping i regionalparker i Sveits og Alpene.....	219
Persepsjon og suksess innenfor parkforvaltning.....	237
UNESCO Biosfære park Entlebuch Sveits	257
Om bidragsyterne	269

Kapittel 1

Innledning

PER INGVAR HAUKELAND

*Landskapskonvensjonen vil øke bevisstheten om landskapets betydning for folks identitet og livskvalitet, og som ressurs for verdiskaping og arbeidsplasser. Mangfold og kvaliteter i landskapet er en fellesressurs. Samarbeid er avgjørende for arbeidet med å videreutvikle landskapet, både for kommuner, sektorer og næringsliv og for organisasjoner og befolkning, eiere og brukere.*¹

Den europeiske landskapskonvensjonen er et godt utgangspunkt for denne rapporten. Den legger en ramme for arbeidet med landskap blant de landene som har ratifisert den, noe Norge gjorde 1. mars 2004 etter at den først ble godkjent 23. oktober 2001. Landskapskonvensjonen åpner et mulighetsrom for landskapet som ressurs i en bærekraftig steds- og regionutvikling. En av de store utfordringene er å desentralisere makt lokalt i landskapsutviklingen, samtidig som allmennhetens interesse for landskapskvaliteter og særpreg ivaretas. Landskapskonvensjonen legger opp til at det ikke bare er folk fra området som skal medvirke til utviklingen av landskapet, men også folk utenfra som har interesse av at områdets landskap skal bli hørt. Direktoratet for naturforvaltning (DN) peker på dette perspektivet:

¹ Fra Miljøverndepartementes pressemelding 2. mars 2004

”Konvensjonen har et klart fokus på allmennhetens interesse – både i forhold til landskapet og dets verdier, men også i forhold til et politisk og lokaldemokratisk perspektiv med deltakelse og medinnflytelse, ved at det for eksempel er ønskelig å imøtekomme folks behov for å oppleve verdifulle landskap og for å medvirke aktivt i utviklingen av landskapene.”²

Om vi som forvaltere og forskere skal ta Landskapskonvensjonen på alvor, kan vi ikke studere og arbeide med landskapet uavhengig av folks oppfatninger, verdier og interesser. Konvensjonen definerer landskap som *”... et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer”*. Vi kan ikke lenger peke på landskapet som noe “der ute” uten å vise til menneskers forestillinger og oppfatninger, og det er nettopp dette som gjør landskapet enda mer egnet som en ressurs for å fremme en bærekraftig lokal og regional utvikling.

Akademiske disipliner strukturerer landskapsbegrepet på forskjellige måter, avhengig av bl.a. akademiske tradisjoner, paradigmer, begreper og metoder som utøverne er skolert eller sosialisert inn i. Oppfatningene kan f.eks. være forskjellige ut i fra hvilken skala landskap observeres på, hvilke natur- og kulturelementer som vektlegges, i hvilken grad det fokuseres på form, funksjon eller prosess, og om det legges ulik betoning på statiske eller dynamiske aspekter. Man trekker fram ulike funksjoner i landskapet og definerer det som et naturlandskap eller kulturlandskap, som et jordbrukslandskap eller beitelandskap. Ofte benyttes landskapsarkitekter til å belyse landskapselementene og hvordan

² www.dirnat.no

disse kan bevares og utvikles. Landskapsøkologien som fagfelt kan også bidra til å se sammenhenger mellom natur og kultur i landskapet, slik at man ikke henger seg opp i enkeltelementer.

Det er likevel ikke uvanlig at fagfolk så vel som lekfolk nettopp oppfatter "landskapet" som noe fysisk "der ute", som noe som kan avgrenses og studeres objektivt. Landskapet blir da mer som en ramme til stedet der man oppholder seg, besøker, bor eller driver næring. Landskapskonvensjonen utvider denne tilnærmingen ved å bringe inn et fokus på hva som skaper landskap. Våre erfaringer er slik at vi ikke kan snakke om et beitelandskap uten beitende dyr, eller et seterlandskap uten levende setre. Vi finner det vanskelig å skille landskapets ytre og indre sider; de henger sammen i opplevelsen og oppfatningen av landskap.

Ordet *landskap* kommer fra det å *skue* utover et stykke *land*. Landskapet er det vi ser når vi skuer utover, men det vi ser er ikke bare i det ytre. Vi ser med vårt indre øye det vi kan kalle et *indre, imaginært landskap*, et landskap som vokser fram fra den sosiale og kulturelle forankringen vi som ser står i. Det ytre og det indre landskapet skaper hverandre. Hva vi ser i landskapet påvirkes av hva vi gjør. Det er forskjell mellom å være aktivt deltakende i noe som skaper landskapet, og det å se på landskapet fra et bilvindu. Involverer du deg, ser du landskapet innenfra. Å *se* betyr i denne sammenheng ikke bare å se med øyet, men å *se* med alle våre sanser. Landskapet oppstår i møtet mellom den som ser og det/dem som blir sett. Deltar vi i møtet med hele oss selv, kan vi se dypere inn i landskapets mange sammenhenger enn om vi ser fra innsiden av en bil. Å *se* er et uttrykk for hva vi ser (innsikt) og for hvordan vi ser (gjennom sansene), og det er i dette samspillet at landskapsopplevelsen oppstår, også som en ressurs.

Oppfølgingen av Landskapskonvensjonen er lagt til Miljøverndepartementet (MD), og ett av satsingsområdene har vært utredningen av regionalpark som organisatorisk grep for å fremme landskapet som nyskapings- og verdiskapingsressurs. Det ble laget en *strategi for arbeid med landskap* (MD 2007) i samarbeid med Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning. Her trekkes behovet for å utvikle kunnskap om landskap fram, blant annet i tilknytning til ”metoder for landskapsvurderinger, både for verdier og tålegrenser til bruk både i generell arealplanlegging/konsekvensutredning, og for landskapet som ressurs for kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping” (s. 24).

Følgende verdiorråder i landskapet trekkes fram i MDs strategi:

1. Landskap gir viktig *kunnskap* om prosessene i naturen, kulturhistorien og samspillet mellom menneske og natur gjennom hele vår historie.
2. Landskap er en ressurs for *opplevelse* og livskvalitet, og bidrar til stedstilknytning og følelse av identitet og tilhørighet.
3. Landskap er en *økonomisk ressurs* og en *bruksressurs* som kan nyttiggjøres på mange måter. Betydningen varierer fra landbrukets direkte næringsrettede ressursutnytting, til den betydning et attraktivt landskap har for bokvalitet, rekreasjon og reiseliv, både direkte og indirekte.

Bakgrunnen for rapporten er situasjonen i lokalsamfunn og regioner i den rurale periferien. Vi har i Norge, som i andre land, sett en dramatisk reduksjon i antall gårdsbruk i utkantområder. Det har vært en halvering på 15 år, fra ca. 100 000 støtteberettigete gårdsbruk i 1990 til ca. 50 000 i 2005. Landbrukspolitikken har ført til større bruk og en sentralisering av støtten, fra den rurale periferien til det rurale sentrum.

Utkantområder sliter ikke bare med nedlagte gårder, men også med nedlagte offentlige institusjoner som barnehager og skoler, butikker, postkontor, jernbanestasjon, m.m., noe som for mange steder har ført til en negativ utvikling med lite næringsutvikling og avfolking.

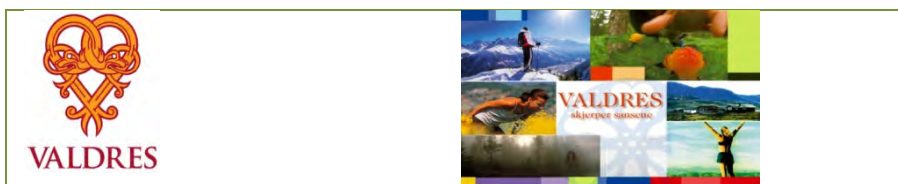
Behovet for å se på alternative veier for å oppnå en bærekraftig stedsutvikling er viktig for disse områdene, og i denne sammenhengen finner vi at fokuset på landskap er en spennende ressurs for å fremme en ny utvikling. Landskapet er viktig for hva folk opplever som verdifullt og attraktivt ved et sted, for fastboende, besøkende og potensielle innflyttere. *Landskapet er stedets ansikt*. Hvordan landskapet formes og oppleves er derfor noe lokalbefolkningen kan utnytte når de søker å vise stedets muligheter, men det krever at flere aktører spiller på lag, noe denne rapporten vil se nærmere på.

Vi har satt oss to mål i vårt arbeid som ligger til grunn for denne rapporten – for det første å bidra til en faglig utvikling av landskapsressursanalyser og landskap som en nyskappings- og verdiskappingsressurs i utkantområder, og for det andre å fremme noen praktiske organisatoriske grep som kan brukes direkte eller indirekte av ulike brukergrupper. Vår tilnærming er hovedsakelig aksjonsforskning, dvs. at vi som forskere ser oss selv som deltakere i utviklingsprosesser (*FiU* – forskning i utvikling), og vi ønsker at den kunnskapen vi frembringer skal kunne anvendes. I første del av rapporten vil vi komme med mange eksempler fra de tre områdene hvor vi har arbeidet mest: Valdres Natur- og Kulturpark, Nærøyfjorden Verdsarvpark og Vest-Telemarksregionen/Telemarkskanalen. Vi vil så i Del 2 belyse hva som er gjort internasjonalt på dette området, og inkluderer her en rekke ek-

sempler på arbeid i regionalparker og med landskap som ressurs i Europa. Men her skal vi først si litt mer om de tre regionene i Norge.

Valdres Natur- og Kulturpark

Valdres regionråd med seks kommuner (Øystre Slidre, Vestre Slidre, Nord-Aurdal, Sør-Aurdal, Etnedal og Vang) endret navn til Valdres Natur- og Kulturpark i 2007, og ble dermed landets første regionalpark (se www.valdres.no). Samarbeidet bygger på en 10-årig parkavtale mellom kommunene (2007-2017). Etableringen kom også som en del av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner (2006-2009), hvor landskapet har fremstått som den fremste ressurs for entreprenøriell aktivitet, bl.a. gjennom stølslandskapet og stavkirkelandskapet. Det har vært jobbet med kartlegging av stølslandskapet (først i Øystre Slidre, senere også i andre kommuner), noe som har vært et viktig verktøy i forhold til kommunalt planarbeid for å ivareta landskapsverdiene. Landskapet er også brukt aktivt i markedsføringen og i produktutviklingen i tilknytning til et gards- og stølsnettverk i Valdres. Og det arbeides med å ta bedre hensyn til landskapet som stavkirkene er en del av. Slogordet for Valdres Natur- og Kulturpark er ” Valdres skjerper sansene”, og med det knyttes en sterkere forbindelse mellom landskapet og opplevelsen, noe man tar del i ved å bruke sansene.

Figur 1. Valdres skjerper sansene. Fra www.valdres.no.

Nærøyfjorden Verdsarvpark

I 2007 fikk *Vestnorsk fjordlandskap* status som verdensarvområde av UNESCO. Da forelå det allerede planer om å etablere en regionalpark i Aurland. En slik utvikling foregikk parallelt med den som foregikk i Valdres, men da verdensarvstatusen ble gitt, ble det bestemt at områdene rundt Nærøyfjorden som var en del av denne statusen, skulle brukes som utgangspunktet for en regionalpark (se www.naroyfjorden.no). Fire kommuner er involvert i Nærøyfjorden Verdsarvpark: hele Aurland og deler av Vik, Voss og Lærdal. Flere partnere fra private, offentlige og frivillige virksomheter er del av parken. Parkavtalen i Nærøyfjorden, som i Valdres, er også langsiktig og har et spesielt fokus på bevaring og utvikling av fjordlandskapet som skal komme lokalbefolkningen og besøkende til gode, i dag og i fremtiden.

Figur 2. Nærøyfjorden Verdsarvpark. Fra www.naroyfjorden.no.

Vest-Telemarkregionen og Telemarkskanalen

Vest-Telemarkregionen inkluderer et regionråd bestående av 7 kommuner (Seljord, Kviteseid, Vinje, Nissedal, Fyresdal, Tokke og Hjartdal) (se www.vest-telemark.no)

Figur 3. Vest-Telemarkregionen. Fra www.vest-telemark.no.

Her har det foregått mye arbeid for å bruke landskapet som en ressurs i regionalutvikling. Blant annet har Telemarksforskning bidratt med forarbeider til etableringen av Telemarkskyri meieri i Fyresdal (2007), og bidratt til merkevarebygging i Morgedal og etableringen av Sogelandet, hvor det "fortellende landskapet" står sentralt. Vi har også gjennomført studier av Hjartdal og Svartdal kulturlandskapsområder. I de siste par åra har det også vært jobbet med å etablere Telemarkskanalen som en egen regionalpark som i Valdres og i Nærøyfjorden, og her har det også vært jobbet med landskapsressursanalyser.

Figur 4. Telemarkskanalen. Fra www.telemarkskanalen.no.

Studier i andre regioner

I tillegg til de nevnte tre regionene har vi også gjort undersøkelser mange andre steder, slik som Varangerhalvøya, som nå arbeider med planer om å etablere en regionalpark i regi av programmet ”Naturarven som verdiskaper”, og i Trillemarka, hvor det jobbes med barskogvern som verdiskapingsressurs for lokalbefolkningen. Vi har også arrangert studieturer for brukergrupper til England, Shetland / Skottland, Frankrike, Sveits, Østerrike, Tyskland og New Zealand, for å lære hvordan det jobbes med landskap som utviklingsressurs og hvilke organisatoriske grep som gjøres for å fremme landskapet som ressurs.

På et overordnet plan finner vi at satsingen på og bevisstgjøringen av landskap som verdiskapingsressurs genererer et positivt engasjement lokalt og regionalt. Folk er opptatt av landskap, både som identitetsbygger og merkevarebygger. Det synliggjør og profilerer et område sitt særpreg, og bidrar dermed til å styrke dets attraksjonskraft. Slik vi oppfatter landskapet er det ikke bare noe fysisk ”der ute”, men det er også noe vi opplever i vårt indre – et indre, imaginært landskap. Vi har funnet det nødvendig å fremheve helheten av det ytre (fysiske) landskapet, som oppstår i samspillet mellom natur, kultur og menneske på et sted, og det indre (imaginære) landskapet som knyttes til våre oppfatninger og opplevelse av landskap. Jo sterkere samsvar mellom det ytre og det indre landskapet, jo større verdi og attraksjonskraft har landskapet. Begrepet vi vil bruke for å belyse helheten og sammenhengen mellom det ytre og det indre landskapet er *opplevelseslandskapet*, noe vi kommer tilbake til i neste kapittel.

Vi finner videre at det er ulike sosiale, kulturelle, politiske, økologiske og økonomiske forhold som påvirker landskapets muligheter som nyskappings- og verdiskapingsressurs. Klarer man å fremme de gode opplevelsene knyttet til samspillet mellom naturen, kulturen og menneskene i landskapet, kan dette være et steds fremste utviklingsressurs. Men vi finner at mye av det som utgjør et landskaps særpreg ikke lenger kan tas for gitt. Den lokale tradisjonskunnskapen som for eksempel dukker opp i den stedlige, kulturelle praksisen som skaper både det ytre og det indre landskapet, har forsvunnet eller er truet mange steder. For å kompensere for dette, har mange aktører i våre fokusområder arbeidet med utvikling og sikring av den lokale kunnskapen som bidrar til landskapsutviklingen.

For å fremheve landskapet som en bærekraftig utviklingsressurs, har vi videre funnet det nødvendig å belyse sammenhengen mellom produksjonen av private goder og fellesgoder i landskapet, og vi finner at det er et klart behov for økt fokus både på det private markedet og bedre betalingsordninger for fellesgoder.

Rapporten fremhever spesielt fire områder:

- Landskapsressursanalyse og *stadkjensle*
- Landskapsentreprenøren og den brede verdiskapingen
- Forvaltning og virkemidler for en innovativ landskapspolitikk
- Regionalpark som organisatorisk grep

Vi skal i det følgende se litt nærmere på hver av disse områdene.

Landskapsressursanalyse og *stadkjensle*

Ett av delprosjektene som UMB³ og Aurland Naturverkstad har hatt ansvar for, har gått på utviklingen av metoder og modeller for landskapsressursanalyser som fremhever samspillet mellom det fysiske og det kulturelle landskapet. I dette inngår kartlegging, registrering og innhenting av lokal kunnskap som er av betydning for å kunne identifisere og evt. kartfeste ressurspotensialet for verdiskaping i det aktuelle området. Det bidrar til å få identifisert og bevisstgjort hva landskap som bred verdiskapingsressurs er i et område. Kunnskap om forhold som er knyttet til lokalbefolkning/brukere sine relasjoner, opplevelser, identitet, kunnskap, ideer og ønsker for framtida, vil ikke i tilstrekkelig grad kunne fanges opp av ordinære landskapsanalyser. Derfor er det utviklet et eget verktøy – *stadkjensleundersøkelse* for å få tilgang til individuelle erfaringer, verdier og syn på det aktuelle området. Dette skjer gjennom dybdeintervju, spørreundersøkelser, fokusmøter etc. Ved å kople landskapsanalyse med stadkjensleundersøkelser utløses et større verdiskapingspotensial, og det bidrar til å mobilisere, forankre og fokusere utrednings- og planleggingsprosjekter i et område. Gjennom strukturerte møtepunkter for kunnskapsdeling vil dette gi mulighet til god medvirkning i landskapsutviklingen. Arbeidsoppleggene er testet ut flere steder.

³ Ved Universitet for miljø- og biovitenskap er det Institutt for landskapsplanlegging og Seksjon for læring og lærerutdanning som deltar.

Landskapsentreprenøren og bærekraftig verdiskaping

Vi har også sett nærmere på hvilke nyskappingsprosesser som foregår når landskapet er en sentral ressurs, og hva slags verdiskaping vi finner at dette arbeidet fører med seg. Gjennom ulike studier, blant annet i tilknytning til regionalparkene, fant vi nyskappingsprosesser i ulike sfærer lokalt og regionalt som fremmer landskap som ressurs. Vi fant at der hvor man lykkes med en bred verdiskaping, lykkes man også med et godt samspill mellom entreprenøriell aktivitet i offentlig, privat, frivillig og kompetansesektorene (Quadruple helix-modell)⁴. Nyskaping foregår ikke bare i den økonomiske sfæren. Man må også tenke og handle nytt i de miljømessige, kulturelle og sosiale sfærene om man skal lykkes med en bærekraftig landskapsutvikling. Det er et kollektivt entreprenørskapssystem som bidrar til den brede verdiskapingen. Studiene i AREAL-prosjektet som ligger til grunn for rapporten, er bl.a. supplert med andre studier, blant annet i forbindelse med følgeevalueringene av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner og Naturarven som verdiskaper. Dette har gitt oss anledning til å utvikle en rekke indikatorer på de ulike verdiskapingsformene og ulike metoder for å belyse dem. Vi har samtidig lagt vekt på å belyse sammenhengen mellom økonomisk og ikke-økonomisk verdiskaping, og vi finner at den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen knyttet til fellesgodeproduksjonen er ”merverdier” for en økonomisk verdiskaping knyttet

⁴ Modellen utdypes blant annet i kapittel 2.

til produksjonen av private goder, samtidig som de økonomiske verdiene kan forsterke fellesverdiene.

Forvaltning og virkemidler for en innovativ landskapspolitikk

Vi har sett nærmere på hvordan dagens virkemiddelordninger tilknyttet landbruket, er egnet for å bidra til økt verdiskaping basert på de samlede ressursene i landskapet, og hvilke endringer som eventuelt må til for å bedre kunne utnytte dette potensialet i en regional utvikling. Gjennom innledende studier så vi på fordelingen av budsjettstøtte i de ulike fokusområdene, produksjoner og produksjonsmåter, og her ble erfaringene med at ressursene i landbruket blir trukket fra utkantene inn mot sentrale strøk, forsterket. Det kreves radikale endringer i fordelingen mellom ulike virkemidler og fordelingen mellom ulike produksjonsmåter for å motvirke disse effektene. Utkantene er tvunget til å finne nye overlevingsstrategier for landbruket, der produksjonen av fellesgoder og en mer helhetlig bruk av landskapsressursene, med tilhørende forvaltnings- og virkemiddelapparat, vil være egnede strategier. Sammenstillingen av flere undersøkelser viser at regionalisering av virkemidlene gir økt engasjement lokalt og regionalt, først innenfor ”landbruksfamilien”, men deretter med økende deltakelse både fra forvaltning og organisasjoner innen miljø- og kultursektoren. Det engasjementet og den debatten regional forvaltning utløser, er viktige for utviklingen av landbruket som produsent av fellesgoder. Den vil samtidig utløse en bevissthet om hva som er fellesgoder, hvordan de skal produseres, hvem som produserer dem og hvordan det skal betales for denne

produksjonen. For at fellesskapet skal betale for fellesgodeproduksjon, må fellesskapet være med og definere hva som er fellesgoder, og det krever lokalt og regionalt engasjement og kompetanse. Slik vil regionalisering av virkemidlene øke målrettingen, og samtidig endre faktorer som ”miljø” og ”kultur” fra å være et problem til å bli en ressurs for bred verdiskaping. I delprosjektet er det gjort studier i Aurland og Valdres, og det er gjennomført intervjuer med nøkkelpersoner og sammenstilling data fra Statistisk Sentralbyrå (SSB) og Statens landbruksforvaltning (SLF).

Regionalpark som organisatorisk grep

Vi fant tidlig i prosjektet behovet for en regional overbygning for en bedre politisk og forvaltningsmessig måte å håndtere landskapsutviklingen på. Vi besøkte europeiske regionalparker, og fant her gode eksempler. Miljøverndepartementet har presentert konseptet regionalpark som en strategi for regionalutvikling. I St. meld. nr. 26 (2006-2007)

Om regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand står det:

En regionalpark har som formål å sette i gang og å organisere regional utvikling ved å ta vare på og utvikle natur, miljø, kultur og menneskelige ressurser. Parkene kan fungere som gode supplementer til de statlige virkemidlene for vern.

Vi har studert regionalpark som organisatorisk grep, i tilknytning til de første eksemplene på regionalpark i Norge, dvs. Valdres Natur- og Kulturpark, Nærøyfjorden Verdsarvpark og Telemarkskanalen, og vi har brakt ideen til Varangerhalvøya, der det nå jobbes med å utrede et slikt grep gjennom deltakelse i verdiskapingsprogrammet *Naturarven som*

verdiskaper. Vi finner at regionalparkkonseptet er et godt egnet grep for å fremme landskap, fordi det bygger på et bærekraftig og stedlig samspill mellom natur og kultur, og fordi det er godt egnet til å skape engasjement og mobilisering. Man tar vare på natur og kulturarven gjennom en bærekraftig bruk, slik vi så i setereksemplet. Regionalpark er bare én modell av mange som kan fremme landskap som bred verdiskaper på et regionalt nivå, men vi opplever at modellen har et stort potensial i Norge, og vi vil fortsatt jobbe for å videreutvikle modellen til norske forhold. Prosjektet har fulgt det nasjonale nettverket for regionalparker i Norge gjennom Aurland Naturverkstad, som ivaretar sekretærfunksjonen for nettverket.

Et landskapsorientert landbruk kan gi slike utkantområder nye muligheter, og vi erfarer at våre funn har stor interesse også for andre steder og regioner. Vi ser en stor overføringsverdi og relevans for mange regioner i utkant-Norge. Vi finner også at prosjektet har hatt nytteverdi ved, at flere og flere snakker om *den brede verdiskapingen*, og at det har bidratt til å forsterke forskningen på landskapet som utviklingsressurs.

Arbeidet med oppfølgingen av Den europeiske landskapskonvensjonen i Norge har mye å lære av det som skjer i andre land i Europa, spesielt i forbindelse med regionalparker. Som en del av prosjektet har det blitt opprettet et internasjonalt forskernettverk, som blant annet inkluderer forskere fra Tyskland, Østerrike og Sveits. Disse var i mai 2009 samlet til den første internasjonale forskerkonferansen i Norge om landskap som ressurs, og regionalpark (og landskapspark) som organisatorisk grep. Disse forskerne gir oss god kunnskap som vi kan bringe videre inn i vårt arbeid om de samfunnsmessige endringsprosesser som påvir-

ker kvalitetene og ressursene i landskapet, og hvordan man ut i fra det kan forvalte landskapet på en bærekraftig måte.

Oppbygging av rapporten

Rapporten består av to deler.

I Del 1 vil forskere fra Telemarksforskning, Universitetet for miljø- og biovitenskap og Aurland Naturverkstad presentere ulike temaer, slik som landskapsressursanalyse og *stadkjensle*, landskapsentreprenøren og den brede verdiskapingen, landskapspolitikk, forvaltning og virkemidler.

I Del 2 vil vi gi et innblikk i hvordan våre forskerkolleger arbeider med samme temaer innenfor deres områder i Tyskland, Østerrike, Sveits og ellers i Alpene, spesielt i forbindelse med regionalparker og verneområder. Også her vil vi høre om utfordringer knyttet til forvaltning, foredling, virkemidler, nettverk, besøksnæringer, m.m..

I neste kapittel skal vi presentere et perspektiv – det landskapsøkonomiske perspektivet – som vi mener går på tvers av våre arbeider.

Vi håper at rapporten kan være et bidrag i det videre arbeidet med å følge opp Den europeiske landskapskonvensjonen, både i tilknytning til forståelse, forvaltning, foredling og formidling av landskap som ressurs og regionalpark som organisatorisk grep.

Kapittel 2

Det landskapsøkonomiske perspektivet

PER INGVAR HAUKELAND

Landskap er en økonomisk ressurs og en bruksressurs som kan nyttiggjøres på mange måter. Betydningen varierer fra landbrukets direkte næringsrettede ressursutnytting, til den betydning et attraktivt landskap har både direkte og indirekte for bokvalitet, rekreasjon og reiseliv.⁵

Innledning

Ifølge Den europeiske landskapskonvensjonen (Europarådet 2000) skal myndighetene bli mer oppmerksomme på samspillet mellom natur, kultur og menneske i landskapet, og folks oppfatninger av landskapet og samspillet. Dette skal ligge til grunn for landskapsplanlegging og landskapsutvikling. Landskapets betydning for identitet, livskvalitet og trivsel skal ivaretas, og samtidig utvikles som en økonomisk ressurs for en bærekraftig lokal og regional utvikling.

⁵ Miljøverndepartementet (med DN og RA). 2007. *Strategi for arbeid med landskap*, s 8.

Fokuset på en bærekraftig utvikling av landskapet står helt sentralt i Landskapskonvensjonen, og dette setter da også noen viktige rammer for hvordan landskapet kan utvikles som ressurs.

I dette kapittelet skal vi presentere hva vi kaller for *det landskapsøkonomiske perspektivet*, som fremhever hvordan landskapet kan transformeres til en ressurs for økonomisk utvikling, men også hvordan den økonomiske utviklingen kan bidra til å sikre landskapsutviklingen. Et landskapsøkonomisk perspektiv kombinerer landskapets stedlige særpreg, slik det har vokst fram på stedet i samspill mellom natur, kultur og menneske, og folks (både besøkendes og fastboendes) oppfatninger av landskapet, og det er dette som vi knytter til opplevelselslandskapet som bidrar til en økonomisk utvikling, både gjennom produksjonen av private goder og fellesgoder.

Et landskapsøkonomisk perspektiv er likevel ikke bare et økonomisk perspektiv. Implisitt i perspektivet er den bærekraftige landskapsutviklingen. Med andre ord, den økonomiske utviklingen tuftet på landskapet skal ikke forringe landskapets verdier og kvaliteter. Det vi kaller for *den brede verdiskapingen* (Haukeland og Brandtzæg 2009) inngår her som en strategi for en bærekraftig utvikling av landskapet. Det fremhever at den økonomiske verdiskapingen tuftet på landskapet må sees i sammenheng med den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen. Landskapet legger grunnpremissene for hva som utgjør en bærekraftig økonomisk utvikling i et landskapsøkonomisk perspektiv.

Et landskapsøkonomisk perspektiv er videre et konfliktperspektiv. Konflikter er viktige og uunngåelige drivkrefter i landskapsutviklingen. Ulike interesser brynes mot hverandre, og ofte kan det skape problemer og vanskeligheter, men like ofte kan det skape kreativitet og mulighe-

ter. Vi finner også konflikter mellom de ulike formene for verdiskaping. En av hovedoppgavene innen det landskapsøkonomiske perspektivet er å få de ulike interessentene til å spille på lag. Det må legges til rette for at ulike bruker- og verneinteressenter snakker sammen, og at det jobbes på tvers av nivåer og faglige skillelinjer for å få til en helhetlig landskapsutvikling med vekt på den totale verdiskapingen.

Siden våre fokusområder er i den rurale utkant, vil vi her bruke litt tid på endringer i det rurale landskapet, for å bedre forstå mulighetsrommet for landskapet som ressurs.

Rurale landskap i endring

Landskap er et uttrykk for samfunnsmessige endringer, spesielt i forholdet mellom natur, kultur og mennesket, og for å bedre få et innblikk i disse endringene skal vi her ta for oss fire epoker i den rurale landskapsutviklingen.

Det tradisjonelle landskapet

Går vi hundre år tilbake levde de fleste nordmenn i et ruralt og tradisjonsbundet samfunn, preget av håndverkstradisjoner og et nært samspill mellom natur, kultur og menneske, uttrykt gjennom lokal kunnskap, ferdigheter, verdier, holdninger og identitet. Livet var hardt og langt fra rosenrødt, men det var samtidig et samfunn der folkekulturen blomstret, i form av folkemusikk, folkekunst, historiefortelling, noe som også satte sitt preg på det ytre og indre landskapet. Det tradisjonelle samfunnet hadde funnet en levevei som var bærekraftig gjennom

generasjon etter generasjon. Samfunnet besto blant annet av komplekse, kollektive systemer av natur- og kulturbaserte allmenninger (tilgang på beite, jakt, fiske, vann og kunnskaps- og tradisjonsoverføring, odel, bestemmelsesprosesser, språk). Slike allmenninger ble utviklet av nødvendighet, og de har satt sitt distinkte preg på landskapet og landskapsutviklingen. Som bonde var det viktig å tenke langsiktig, symbolisert ved det å plante et tuntre, og prinsippet om å overlate gården og dets ressurser i samme eller helst bedre forfatning enn da man selv overtok den, sto sterkt. Bonden drev med mangesysleri og det var viktig å utnytte alle gårdens ressurser, noe som også satte sitt preg på landskapet. Man slo gresset rundt steiner og i bekkekanter, og var nøysom med ikke å forbruke men bruke, ressursene på en bærekraftig måte. Skogen var spesielt viktig, for her fantes mye av materialene for bygninger og håndverksprodukter.

Det tradisjonelle landskapet var ikke noe statisk landskap. Det bar hele tiden preg av nye impulser. Nye byggeskikker dukket opp, og det samme med ulike måter å drive jordbruk på. Det var et levende, kulturelt landskap, der mennesket og naturen skapte hverandre. En vandring i landskapet var som en vandring i en levende historiebok, med stedsnavn som beskrev ulike hendelser og historier, også fra mytologien. Det foregikk nyskaping i det tradisjonelle samfunnet, men det bar preg av en mer kollektiv tilnærming, forankret i sosiale og kulturelle forhold, og det ga mindre rom for individualitet slik vi tenker oss det i dag. Det var et stedsbundet samfunn, på godt og vondt.

Seterlandskapet kan stå som et symbol på det tradisjonelle landskapet, og i dag er mange smertelig klar over hvilke endringer som har skjedd bare de siste tiårene. På 50- og 60-tallet kunne det være et pulserende

liv på setervollen med budeier, lukten av nylaga ost, melkespann, vakre steinfjøs, store jerngryter, flokker av geiter og kyr som ventet på å bli melket eller som snodde seg oppover fjellsiden på vei til de ekstra gode beiteområdene. Kanskje var der en hest eller to, noen griser, og mangfoldet av blomster og planter, skyggelagte fjellsider og blå himmel. I Valdres Natur- og Kulturpark, den regionen som har flest setre i Norge, var setra stedet hvor man var mer sosial enn nede i bygda. Det var seterdans og et tett samhold i setergrenda.

Figur 5. Det tradisjonelle seterlandskapet. Foto: Ukjent

Det moderne landskapet

Moderniseringen av rurale områder i begynnelsen av forrige århundre foregikk i flere sammenvevde prosesser i tilknytning til kultur og samfunn (skole, språk, media og offentlige institusjoner), den rurale infrastruktur (veier, elektrisitet, hus), landbruket (mekanisering, spesialisering, intensivering, ny teknologi), myndighet (staten tar over mer av lokale naturbaserte og kulturbaserte allmenninger) og økonomien (hjørnesteinsindustri). Disse moderniseringsprosessene satte sitt preg på det rurale landskapet. Tykk røyk fra skorsteinspiper var lukten av effektivitet og produktivitet. Maskinen erstattet hånden.

Folk flyttet fra bygdene og inn til byene. Man gikk da bort fra tradisjonell klesdrakt, dialekt og væremåte. Byen symboliserte framtiden, byg-

da symboliserte fortiden. Bygdefolk ble karakterisert i den moderne kontekst som bakstreverske, utdaterte og umoderne. Mange forlot landbruket, og de som var igjen skulle moderniseres og få en yrkesrolle, som melkebonde, sauebonde, grisebonde. Naturressursene skulle utnyttes til ny industri på bygda, og de nye lokalsamfunnene skulle bygges på *hjørnesteinsbedrifter*, som dukket opp overalt i landet.

Figur 6. Hjørnesteinsbedrift. Kilde: nrk.no

To ulike kulturer kunne komme i konflikt med hverandre, men etter hvert ble de også mer og mer avhengig av hverandre. Landet og naturen ble mer intensivt dyrket og forvaltet i produktivitetsens navn. Gamle husdyrraser som telemarkskyr og spelsau måtte vike for hybridene Norsk Rødt Fe (NRF) og Dalasau, som ble avlet fram med tanke på produktivitet.

Naturen i landskapet bar preg av standardisering, slik som monokulturelt skogbruk og jordbruk. Bygningene skulle moderniseres, noe som innebar at gamle laftede bygninger ble kledd inn først med kledning og deretter med plater. Landskapet bar preg av ny infrastruktur, som nye veier, kraftledninger, strøm og telefonledninger, skogsbilveier, motorsag, broer, tunneller. Selv fortellingene i landskapet stilnet. Selv om det alltid har vært en kjerne av historiefortellere og tradisjonsbærere på bygda, ble det færre og færre i takt med moderniseringen. Moderniseringen intensiverte etter krigen, spesielt som et resultat av økt levestan-

dard, og skjøt virkelig fart med oljeinntektene. Urbaniseringen fra bygdene til byene fortsatte, mens bonden og den rurale utkant fikk det vanskeligere og vanskeligere. Klarte man ikke å henge med i moderniseringen av landbruket, var det fort gjort å falle utenom støtteordninger. Ettersom levekostnadene økte, ble det lite lønnsomt å drive småskala jordbruk. Vi fikk et relativt nytt fenomen: tomme gårdsbruk og gjengroing.

Figur 7. Landskap gror igjen. Kilde: www.skogoglandskap.no.

Moderniseringen i Norge økte dramatisk med oljeinntektene, men selv om levestandarden økte stort fra ca. 1970 og fram til i dag, har ikke livskvaliteten økt tilsvarende (Stoknes 2007). Det er det mange kaller moderniseringens paradoks – vi blir rikere, men føler oss fattigere.

Selv om moderniseringen har brakt med seg store samfunnsmessige fremskritt, i form av vitenskap, teknologi, medisin og velferd, har utviklingen vært negativ på mange områder: tradisjonssamfunn verden over er truet av det moderne samfunn, biologisk, så vel som kulturelt, mangfold er sterkt redusert, gapet mellom fattige og rike i verden har økt, og de økologiske og klimamessige effektene har vært enorme, noe vi for alvor har begynt å se konturene av de senere år.

I dag er det skremmende stille i seterlandskapet – tomme setervoller, nedraste steinfjøs, mørke vinduer. Jaget etter økt produktivitet og modernisering på gården og setra har ført til et dramatisk antall nedleggelser. Av 5 000 setre i Valdresregionen er det sommeren 2010 bare ca. 280 igjen i drift. Fjellvåkens skrik følges av et tomt ekko, som om livet var tatt ut av seterrommet. Tomrommet blir forsøkt fylt med minner og historier om en svunnen tid, men det fenger ikke sansene; vi står fortsatt igjen med en følelse av tristhet, og undrer på om framskrittet egentlig er hva det utgjør seg for å være. Heldigvis er dette ikke gjennomgående, og i regionalparkene Valdres Natur- og Kulturpark og i Nærøyfjorden Verdsarvpark har de et fokus på hva som kan styrke seterdriften.

Det postmoderne landskapet

Det moderne samfunnet angrep alle sider ved det tradisjonelle, rurale livet, men ble selv angrepet av et fenomen som er kjent som *den postmoderne vendingen* i samfunnet (Best og Kellner 1997). Men fenomenet var i stor grad et samfunnsfenomen, hvor folk var blitt lei alle former for ”-ismer” og man ønsket å være sin egen lykkes smed. Det var ingen *rett vei* eller *objektiv sannhet*. Folk søkte en frigjøring av individets krefter til å skape framtiden i sitt eget bilde.

Et nytt postmoderne ideal oppsto: *backpackeren*, hvor livet var en reise og et eventyr. Det postmoderne mennesket var mindre opptatt av plikt, rettigheter, nytte, produktivitet eller funksjonalisme, og mer opptatt av lyst, interesse, følelser, drømmer og individuelle valg. For backpackeren var det tradisjonelle samfunnet, der *ingen skulle tru at nokon kunne*

bu, et eksotisk reisemål, men som bosted var det like mye et fengsel som det moderne samfunnet er det.

Det interessante med den postmoderne vendingen, sett fra den rurale utkanten, var ikke individorienteringen, men det kulturelle fenomenet at folk ble lei det standardiserte, masseproduserte og effektive, og at flere nå etterspurte det unike særpreget i det rurale landskapet og tilknytning til produkter som kunne assosieres med landskapet. Den postmoderne vendingen har ført til fremvekst av flere landskapsentreprenører. Det har vært en fornyet interesse for hva som ble oppfattet som det tradisjonelle, enkle og gode liv på bygda, hvor landskapet var og er en viktig attraksjonsfaktor. For noen år tilbake ble det gjort en nasjonal undersøkelse om nordmenn ønsket å flytte på et småbruk i den rurale utkant,⁶ og her kom det fram at så mange som 200 000 nordmenn ønsket å flytte. Dette har vært en trend som har en annen forankring enn den grønne bølgen på 1970-tallet. Telemarksforskning gjennomførte i 2005 en analyse av denne trenden i Vest-Telemark, blant annet ved å intervjuer nærmere 80 familier som hadde flyttet til småbruk i den rurale utkant (Mæland 2005). Vi fant at mange flyttet på bakgrunn av lyst, interesse og drømmer, og at landskapet gården var den del av var av stor betydning. Dette er ressurssterke mennesker, og de fleste hadde flyttingen som et felles familieprosjekt. Flyttingen representerte et livsstilsvalg med vekt på nærhet til naturen, det enkle og gode livet, sammen med familien og deltakende i å virkeliggjøre drømmer – også kjent som *livsstilflyttere*. Mange er ressurssterke mennesker som tar med seg en betydelig kapital inn til bygda, som in-

⁶ MMI, 2005.

vesteres i bygninger, gården og i landskapet. Landskapet er viktig, men i den postmoderne kontekst varierer det hvor mye de ønsker å involvere seg lokalt. Over halvparten av de som flyttet brakte med seg arbeid, og mange hadde sine nære nettverk utenfor bygda. Likevel har de satt i stand bygninger og brakt liv på gårder som før sto tomme. I den senere tid, ser vi at flere også er opptatt av å engasjere seg mer lokalt i det som skaper landskapet.

En kritikk av postmodernismen har vært at innflyttere og besøkende er mer opptatt av seg selv og sitt enn å bidra til bærekraften i lokalsamfunnet, og andre mener at drømmesamfunnet på mange måter er som et ”lykkehjul”, der alle går etter hva som gir umiddelbar lykke, men at trenden ikke nødvendigvis bidrar til de langsiktige prosessene mange lokalsamfunn i den rurale utkanten trenger. Likevel, det er ikke tvil om at den postmoderne vendingen har bidratt til at det rurale landskapet igjen er blitt levende med stedlig kulturell praksis, alt fra byggeskikk, historiefortelling og mangesysleri, og selv telemarkskua har, som vi har sett, fått sitt eget meieri i Fyresdal. Det bygger på en mottrend til globaliseringen som vi kan kalle for *lokalisering* (Almås og Lawrence, 2002). Uansett hva man måtte mene om denne trenden, har det bidratt til å fornye det rurale landskapet med besøksnæringene som drivkraft, og det har igjen skapt optimisme for mange på bygda.

Framtidige, *globale* landskap

Hvordan vil de framtidige endringene i det rurale landskapet se ut? Hva og hvem er det som driver endringene fram? Den postmoderne trenden og opplevelsesøkonomien fortsetter, men det kan virke som om det med klimakrisen og finanskrisen er kommet en ny bevissthet både

blant fastboende, de som flytter på seg, og besøkende. Vi kan se det med en økende interesse for økoturisme og geoturisme. Fokuset er mer på hva som kan bidra til en bærekraftig utvikling, altså en utvikling som ikke går på bekostning av de verdiene man ønsker å hegne om, også for framtidige generasjoner.

Vi ser også at flere og flere er opptatt av globale forhold, og at det som skjer lokalt skal ha et globalt tilsnitt. At produkter skal være natur- og klimavennlige er noe flere tilbydere også i den rurale utkant kjenner på. Folk som er på jakt etter å flytte, kan se etter steder der det legges til rette for en mer natur- og klimavennlig livsførsel, for eksempel med arealplanlegging, hus, sykkelmuligheter, m.m. Videre synes folk lokalt å være opptatt av at deres utfordringer lokalt må tas hensyn til på den globale arena. Vi kan derfor snakke om en *global* utvikling, en utvikling der det lokale og globale går inn i hverandre. Det er ikke om å gjøre å reise på bygda for å isolere seg fra hva som skjer ellers i verden, men nettopp være et eksempel på hva som burde skje både lokalt og globalt.

Selv om det eksisterer ett verdiskapingsprogram for naturarven og ett for kulturarven, mener vi det er gode grunner til, i et landskapsøkonomisk perspektiv og i et framtidig, *globalt* landskap, å se disse mer under ett. For det første mener vi at det er et større verdiskapingspotensial i samspillet mellom natur og kultur i landskapet enn det er hver for seg. Det gjelder da å få virkemidlene både for natur og kultur til å spille på lag, noe som kan utløse større ringvirkninger på verdiskapingen (Haukeland og Brandtzæg, 2009). For det andre er det vanskelig å komme utenom samspillet mellom natur og kultur når fokuset er på bærekraftig bruk av landskapet. Myndighetene ønsker å verne om naturen i

landskapet fra ødeleggende menneskelig handling, men det er også gode eksempler på hvordan mennesket og kulturen har spilt på lag med naturen over generasjoner. Det har alltid vært endringer i det rurale landskapet, men det vi spør oss er hvordan endringene kan gå i en bærekraftig retning som hegner om de verdier og kvaliteter ved landskapet som vi ønsker å bevare for framtidige generasjoner. I den forbindelse finner vi at det er viktigere å definere mennesket og kulturen *inn* i landskapet, ikke *ut* av den.

Opplevelseslandskapet

Uttrykket *opplevelseslandskapet* sier noe om både grunnlaget for våre oppfatninger av landskap og hvor dypt disse sitter i forhold til landskapets indre og ytre sider (se Haukeland og Brandtzæg 2009). Involverer du deg i en dugnad på et steingjerde eller slår en eng med ljå, vil du oppleve landskapet på en annen måte enn om du bare ser det fra "utsiden". Oppfatningene av landskapet kommer da fra innsiden av landskapet, ikke utsiden. Vi mener å se en økende interesse, spesielt i besøksnæringene, etter produkter som fremmer opplevelse og involvering på stedet i det som skaper et steds landskap. Det kan både dreie seg om fysiske elementer, som å bruke ljå på slåttenger, men også fortellinger, historier, myter og legender som kan knyttes til landskapet. De materielle og immaterielle sidene av landskapet sees i sammenheng. Dette kan gi steder hvor det fortsatt er et levende samspill mellom det indre og ytre et fortrinn i opplevelsesøkonomien der ulike steder kjemper om folks oppmerksomhet.

Opplevelseslandskapet skaper en ny og spennende kompleksitet for landskapsforskere, fordi det har ingen klare grenser, og det utfordrer det som kan "lukke" landskapet for allmenn tilgang. Opplevelseslandskapet strekker seg utover de fysiske grensene, i tid og rom, og de mentale grensene til et mangfold av oppfatninger, drømmer og forestillinger. Det indre landskapet er hva vi bringer med oss i møte med det fysiske, og det har både en subjektiv og intersubjektiv side, og det er knyttet til vår sosiale og kulturelle forankring. I hvilken grad opplevelsen kan prege landskapsoppfatningen, avhenger av hvordan det ytre og det indre landskapet relateres til hverandre, både for besøkende og fastboende. For at opplevelseslandskapet skal øke i verdi og attraksjonskraft, er man avhengig av *de gode møtene* hvor det er et samsvar mellom det indre og det ytre landskapet.

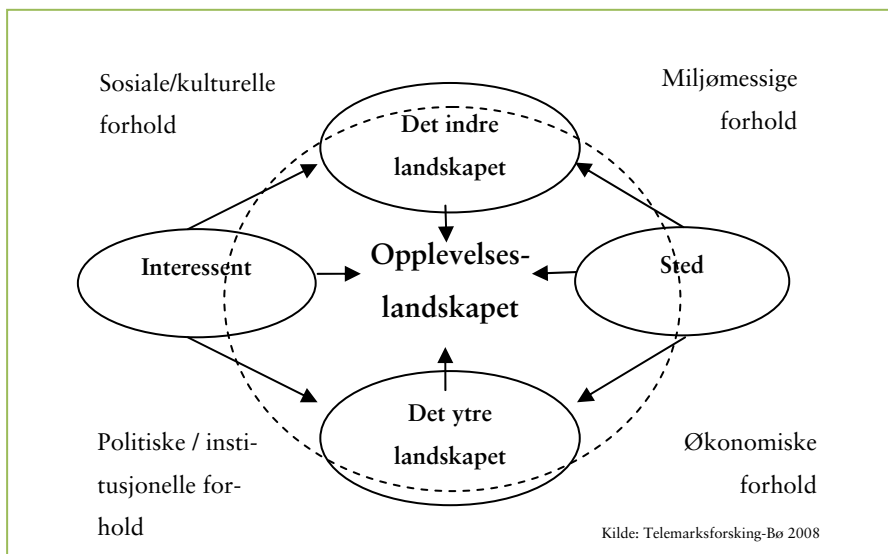

Figur 8. Fra Nærøyfjorden Verdsarvpark. Det gode møte?

Prosjektet Nærøyfjorden Verdsarvpark i programmet Naturarven som verdiskaper har tittel: "Verdiskaping skjer i møtet", og det dreier seg om nettopp å skape en god møteplass både for fastboende og besøkende. Når det kan komme flere hundretusener mennesker i sommermånedene rett utenfor stuevinduet ditt, og du føler at du blir beglodd og ikke får ta del i det møtet som skjer, kan man lett føle en fremmedgjør-

ring i tilknytning til eget sted. Derfor kan det være et utgangspunkt for å skape en ny form for besøksnæring, der det gode møtet står i sentrum. Landskapet er i den sammenheng en viktig helhetlig ressurs og den må tas vare på for at den skal kunne fortsatt brukes på en bærekraftig måte. Nærøyfjorden er en del av Vestnorsk fjordlandskap, og det innebærer at folk har begynt å se på landskap mer som en mulighet enn en trussel, og da øker også mulighetene for landskapsentreprenøren til å bruke landskapet som en ressurs.

Fra et bærekraftig, landskapsøkonomisk perspektiv er det samtidig ikke snakk om bare å tilpasse seg besøkendes forventninger til stedets landskap. Det er et spørsmål om hvordan man formidler de verdier og kvaliteter man ønsker at stedet skal bli assosiert med. Det blir derfor viktig å få til et samspill mellom stedets særpreg og hva folk bringer med seg av assosiasjoner og forventninger for å styrke attraksjonskraften. Opplevelseslandskapet kan på denne måten være det som binder sammen forholdet mellom en interessant og et sted. Vi har forsøkt å vise de ulike sidene ved opplevelseslandskapet i følgende figur:

Figur 9 Opplevelseslandskapet.

Den stiplete sirkelen i modellen viser at opplevelseslandskapet oppstår i tilknytning til to akser. På den ene akse finner vi forholdet mellom en interessent og et sted, der opplevelseslandskapet er med å definere dette forholdet. På den andre akse finner vi forholdet og det eventuelle gapet eller samsvaret mellom det indre og det ytre landskapet. Interessen bringer med seg sine erfaringer, oppfatninger, holdninger og indre bilder. Stedet bringer også med seg i møtet sitt unike samspill (eller mangel på samspill) mellom natur, kultur og mennesket, noe som setter rammen for mulighetsrommet for involvering og opplevelse. Det å se på landskapet fra et bilvindu er også noe man gjør, men det skaper svært andre oppfatninger enn aktiv involvering, deltakelse og opplevelse i landskapet, slik det kan fremgå gjennom ulike aktiviteter som jakt/fiske, turer, klatring, dugnader, restaureringsarbeid, teater, buføring, bespising og overnatting i historiske bygninger. Er man aktivt del-

takende på stedet, vil opplevelseslandskapet hele tiden kunne åpne seg. Det er hele tiden nye sider ved landskapet man ser og opplever.

For å utvide og utdype opplevelseslandskapet vil det være viktig å utvikle *det gode vertskap*. Trender i tiden kan tyde på at mange søker landskapsopplevelser, og spørsmålet er dermed hvordan det i dag brukes for å utvikle ulike produkter og goder, og hva man kan gjøre med det framover. Det er også et spørsmål om å legge til rette for innflytting for de som finner det såpass attraktivt at de kunne tenke seg å bo der. Opplevelseslandskapet er slik en større ressurs enn det som relateres til besøksnæringene.

Bærekraftig stedsutvikling

Det landskapsøkonomiske perspektivet vi presenterer i denne rapporten bygger på en bærekraftig tilnærming. Arbeidet med landskap som ressurs skal bidra til en bærekraftig stedsutvikling, og dette innebærer både en økonomisk utvikling og en bredere samfunnsutvikling. Det er ikke bare et spørsmål om økonomisk verdiskaping, men en utvikling som også ivaretar viktige miljømessige, kulturelle og sosiale verdier i og ved landskapet.

Begrepet *bærekraftig utvikling* har fått en renessanse de senere år. I St. meld. nr. 25 (2004-2005) *Om regionalpolitikken* står det:

”Bærekraftig utvikling omfatter både økonomisk bærekraft, bærekraft for miljøet og sosial bærekraft, der den kulturelle dimensjonen inngår. Utfordringa er å finne balansen mellom de ulike perspektivene. Det trenger ikke være noen motsetning mellom utvikling og vern.”

En bærekraftig stedsutvikling, i forlengelsen av dette, er bærekraftig såfremt den er miljømessig (økologisk), kulturelt, sosialt og økonomisk bærekraftig. Det er helheten som er avgjørende. Dette innebærer i vår sammenheng følgende: 1) en bærekraftig bevaring og utvikling (vern og bruk) av det som inngår i landskapet, og 2) en bærekraftig stedsutvikling (nyskaping og verdiskaping) tuftet på landskapet som ressurs. Noen kriterier for hva som kjennetegner at landskapsutviklingen er bærekraftig vil bli nødvendig. Her kan vi trekke fram noen:

- 1 *Bevaring gjennom bruk*. Bruken skal ivareta både de materielle og immaterielle verdiene i landskapet.
- 2 *Tålegrenser*. Hvilke økologiske, sosiale og kulturelle tålegrenser knyttes til bruken av landskapet.
- 3 *Helhet og sammenheng*. En bærekraftig utvikling må være miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk bærekraftig.
- 4 *Åpen tilgang*. Tilgangen til landskap som fellesgoder skal i dag være åpen for alle, uavhengig av skillelinjer.
- 5 *Langsiktighet*. Framtidige generasjoners interesser skal inkluderes
- 6 *Føre-var prinsippet*. Knyttet til handlinger som er irreversible
- 7 *Gjensidig avhengighet*. Alt henger sammen med alt annet.

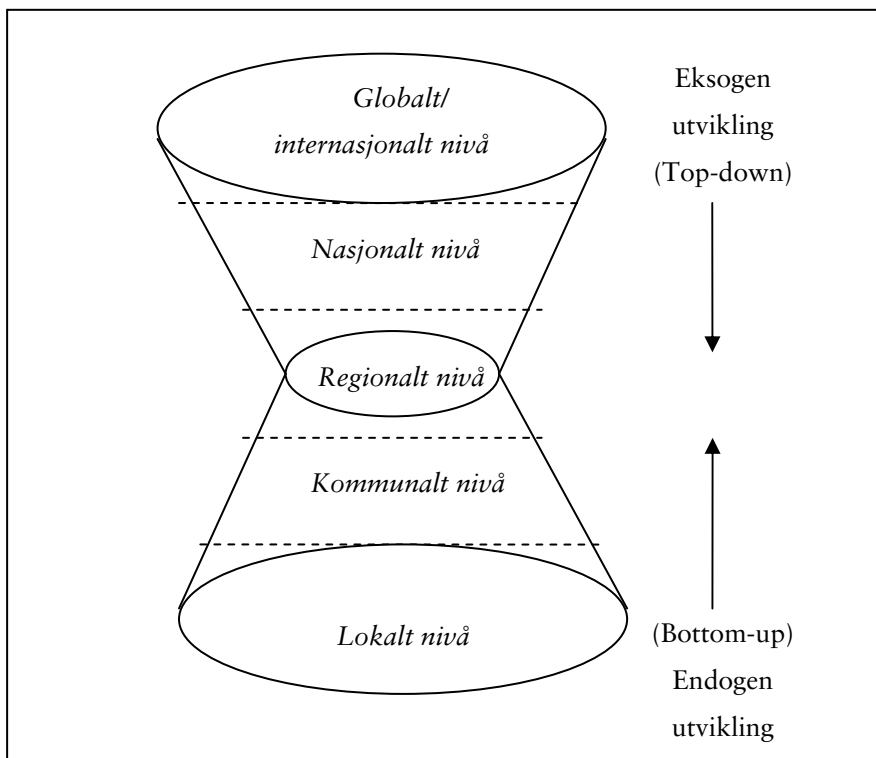
Når det gjelder den bærekraftige utviklingen av landskap, kan vi skille mellom *vern fra bruk* og *vern ved bruk*. Det er ikke alltid en åpenbar sammenheng. En eier av en verneverdig bygning i et verdifullt kulturmiljø kan for eksempel ønske å sette bygningen i stand for å drive ny næring, som matservering, overnatting, arrangementer, m.m. Bygningen må da ha et godkjent kjøkken, og det er krav til ildsteder, rømningsveier og sanitære forhold. Riksantikvaren har krav til bevaringen og utviklingen av bygningens verneverdier. Eieren er kanskje forventet

å bruke autentiske materialer i istandsettingen, men hva om trebjelker ikke er egnet til å bære et større antall personer som eieren håper å ha i bygningen, slik vi har erfart flere steder i våre feltområder? Kanskje må stålbjelker vurderes. Noen vil se på dette som en forringelse av bygningens kulturverdier, men hvis ikke de ulike vernemyndighetene går i dialog med tiltakshaver, vil vi kunne se flere eksempler på at eieren kan skrinlegge prosjektet og heller lar bygningen forfalle, noe som også vil forringe landskapet bygningen er en del av.

Når det gjelder bidraget til en bærekraftig utvikling av *lokalt* nærings- og samfunnsliv, er det en utfordring som har både en horisontal og en vertikal dimensjon. Den horisontale dimensjonen går på bredden av sfærer og sektorer som må med. Det går på tvers av de miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske sfærene, så vel som på tvers av privat, offentlig, FoU/kompetanse og frivillig sektor. Porter (1990) og Etzkowitz og Leydesdorff (1998) beskriver hvordan innovasjon og utvikling er avhengig av et samarbeid mellom privat, offentlig og universitets (FoU) sektor i det som er kjent som en *triple-helix modell*, men vi mener det utelukker en sentral sektor i stedsutviklingen, nemlig den frivillige. Betydningen av frivillighet i lokal utvikling er noe flere har vært opptatt av (Putnam, 2001). Det er ikke bare jobbskaping som fremmer en bærekraftig stedsutvikling – det er viktig hva som skjer innenfor i de miljømessige, kulturelle og sosiale sfærene lokalt, der frivilligheten er viktig. Vår erfaring er at det frivillige bidrar stort til å fremme de miljømessige, kulturelle og sosiale verdiene lokalt, og at de dermed bidrar til å forsterke fellesgodene som landskapsentreprenøren omdanner til ressurser for en bred verdiskaping. I Valdres, Nærøfjorden og i Vest-Telemark, som mange andre steder, har lokale historielag og grendelag bidratt til dokumentasjon av lokal historie, tradisjons-

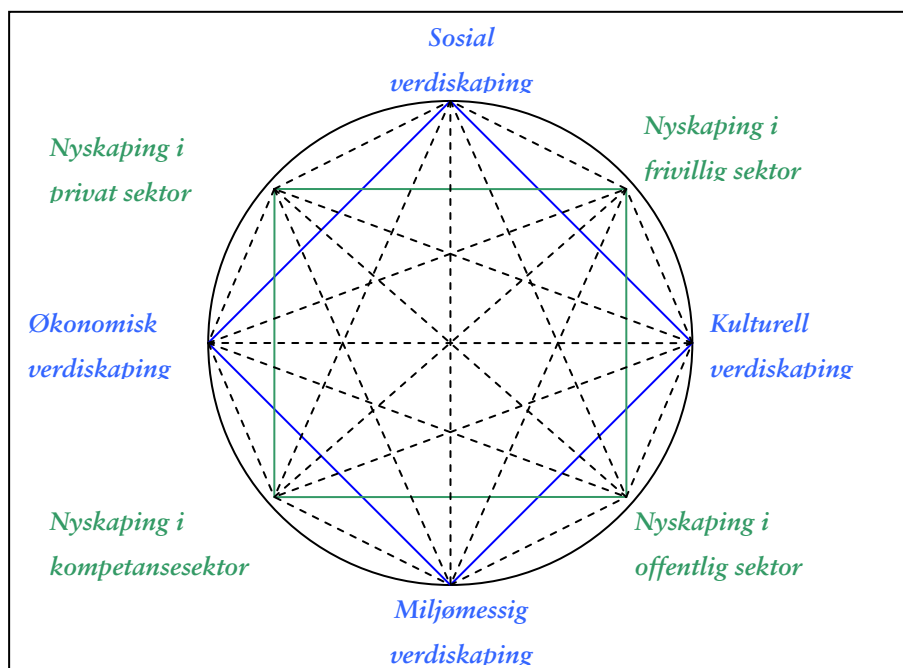
kunnskap, bilder og de er med og restaurerer bygninger og stier i landskapet. Mye av stiene som er satt i stand i den kjente Aurlandsdalen er gjort på dugnad. Aktører som bidrar til en bærekraftig utvikling, men som ikke virker på tvers av ulike sektorer, samarbeider gjerne med andre aktører i sektorer de selv ikke er aktive i. Vi mener derfor at det er grunnlag for å snakke om en *quadruple-helix modell* for å fremme en bærekraftig lokal og regional nærings- og samfunnsutvikling (se kapittel 6).

Den vertikale dimensjonen dreier seg om ulike nivåer i den bærekraftige utviklingen, mellom det lokale og det globale -- *det globale* (Hemer et al., 2005). På et globalt og internasjonalt nivå kan det knyttes til klimautfordringene og internasjonale avtaler (som FNs klimaavtaler), global økonomi og bekjempelsen av sosial urett. På et nasjonalt nivå kan det dreie seg om nasjonal politikk og forvaltning, knyttet til departement, storting og direktorater. På et regionalt nivå har vi fylkeskommunen, fylkesmannen, regionråd og interkommunale samarbeid, mens mot grasrota finner vi det kommunale nivået og det lokale nivået som knyttes til bygder, grender og ulike tiltak, som istandsetting av en bygning eller etablering av et landskapsvernområde. Vi har forsøkt å illustrere denne sammenhengen i følgende modell for *global* utvikling:

Figur 10 *Glocal* utvikling (Snellemodellen).

Vi har videre forsøkt å gi et bilde på hvordan de ulike formene for nyskaping i de ulike sektorene henger sammen med de ulike formene for verdiskaping i hva vi har kalt for *det bærekraftige utviklingshjulet*. Det er en visualisering av de ulike elementene og mange komplekse relasjonene som vi finner inngår i en bærekraftig stedsutvikling.

Figur 11. Det bærekraftige utviklingshjulet.

Som vi ser fra figuren over, viser det en rekke ulike relasjoner som til sammen utgjør et mønster som sier noe om hvor bærekraftig landskaps- og stedsutviklingen er. Figuren viser at om vi søker å fremme økonomisk verdiskaping, henger den sammen med en rekke relasjoner av nyskaping og verdiskaping på andre områder og i andre sektorer. For å fremme en bærekraftig stedsutvikling, trenger vi å se på samspillet og helheten. Vi er opptatt av hvordan den økonomiske verdiskapingen kan forsterke den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen, blant annet i tilfeller der landskapsvern avhenger av bruk, slik vi så med eksempler om seterlandskapet, men vi er også interessert i det motsatte, nemlig hvordan den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen bidrar til økonomisk verdiskaping

Vi erfarer at med det landskapsøkonomiske perspektivet, landskapsressursanalysene, verktøyet for å dokumentere den brede verdiskapingen, regionalparken som organisatorisk modell, kursoppleggene og veilederne, samt det internasjonale forskernettverket, så har vi forsterket en tilnærming som kan bidra til ikke bare å belyse, men også å følge opp i praksis, Den europeiske landskapskonvensjonens forpliktelser. Vi håper det kan bidra til å utvikle landskapet som nyskappingsressurs for bred verdiskaping, og fremme en bærekraftig stedsutvikling i den rurale periferien i mange år fremover.

Litteratur

- Almås, R. og G. Lawrence. 2003. *Globalization, localization and sustainable livelihoods*. Hants, UK: Ashgate Publishing.
- Best, S. og D. Kellner. 1997. *The Postmodern turn*. NY: Guilford Press.
- Etzkowitz, H. and L. Leydesdorff. 1998. "The Endless Transition: A 'Triple Helix' of University-Industry-Government Relations." *Minnerva* 36, 203–208.
- Europarådet. 2000. *Den europeiske landskapskonvensjonen*. Firenze (20.10.2000).
- Haukeland, P.I. og B.A. Brandtzæg. 2010. *Opplevelseslandskapet*. TF-notat 13/2010.
- Haukeland, P. I. og B. A. Brandtzæg. 2009. *Den brede verdiskapingen: Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert verdiskaping*. TF-notat nr. 20/2009.
- Hemer, O., T. Tufte og T. H. Eriksen m.fl.. 2005. *Media and glocal change: rethinking communication for development*. Buenos Aires, Argentina: Clasco.
- Kommunal og regionaldepartementet. St. meld nr 25 (2004-2005). *Om regionalpolitikken*.
- Miljøverndepartementet (med DN og RA). 2007. *Strategi for arbeid med landskap*. Departementene.
- Nærings- og handelsdepartementet. St. meld. Nr. 7 (2008-2009). *Et nyskapende og bærekraftig Norge*.

Porter, Michael E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*.
London, etc.: Macmillan.

Putnam, R. D. 2001. *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. NY, NY: Simon & Schuster Inc.

Del 1

Landskap som ressurs

Kapittel 3

Landskapsressursanalyse

Verktøy for mobilisering, stedsbasert læring og verdiskaping

MORTEN CLEMETSEN OG ERLING KROGH

Innledning

Dette kapittelet tar utgangspunkt i en sentral hensikt og målsetting i Landskapskonvensjonen⁷; å stimulere til at befolkningen skal ta aktivt del i planlegging, utforming og utvikling av landskapene de lever i. For å nå dette målet er det nødvendig å utvikle prosesser og tiltak som bygger forståelse for hvordan befolkningen oppfatter og opplever sine landskap. Det samme fokuset ligger til grunn for landskapskonvensjonens definisjon av landskap som *”et område, slik folk oppfatter det, der særpreget er et resultat av påvirkning fra og samspill mellom naturlige og/ eller menneskelige faktorer”*. Ved siden av å sette menneskets oppfattelse i fokus, legger konvensjonen dessuten vekt på at landskapet formes i et aktivt samspill med mennesket. Dette setter søkelys på handling i og opplevelse av, landskapet.

⁷ Den europeiske landskapskonvensjonen ble vedtatt av Europarådet i oktober 2000. Norge var blant de første landene som godkjente konvensjonen. Mer omtale på Miljøverndepartementets sider:
http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/tema/planlegging_plan-_og_bygningsloven/landskapskonvensjonen.html?id=410080

Forskning innen samfunnsfag og humaniora dokumenterer at oppfatning og opplevelse av landskap er sammensatt og mangefasettert. Oppfatningene bygger på bruk av flere sanser og kroppslige ferdigheter. Opplevelsene blir sjelden satt ord på, de springer som regel ut fra underforståtte kulturelle verdier og forståelsesmåter, og er ofte knyttet til aktiviteter i landskapet. Kunnskapen om hvordan folk oppfatter og opplever landskap fanges i liten grad opp av eksisterende metoder i landskapsplanlegging, som kartlegger fysiske komponenter og visuelle kjennetegn i landskapet som grunnlag for analyser av landskapsbilde og landskapskarakter.

Avstanden mellom eksisterende metoder for landskapsplanlegging og grunnleggende kjennetegn ved menneskers oppfatning og opplevelse skaper flere utfordringer. For det første vil det lett oppstå forskjeller mellom eksperters vurdering av verdier i landskapet, og oppfatningene og opplevelsene til brukerne av landskapet. For det andre er det nødvendig å utvikle metoder som kan bygge bro mellom eksisterende metoder for landskapsplanlegging, og ny kunnskap om brukernes forhold til landskapet. Vi ønsker å anvende og videreutvikle eksisterende metoder i landskapsanalyse og koble disse metodene sammen med metoder for å undersøke folks forhold til sted, *stadkjensle*.

I det følgende vil vi først redegjøre for nye perspektiver på landskap i planlegging, utvikling og forvaltning, og dernest forklare hvilke konsekvenser dette har for utvikling av prosessuelle verktøy og metoder i landskapsanalyse. Så vil vi gjøre rede for begrepet *stadkjensle* og hva slags metoder som er aktuelle for å kartlegge og undersøke *stadkjensla*. Vi vil også drøfte hvilke rolle stedsbasert læring kan ha i forhold til utvikling av *stadkjensle*. Avslutningsvis viser vi hvordan landskapsana-

lyse og undersøkelse av *stadkjensle* kan integreres i landskapsressurs-analyse.

Framvekst av et nytt landskapsperspektiv

Det har i senere år skjedd en markert endring av landskapsfokus, fra å betrakte landskap som en vernekategori og et sektorbasert forvaltningsobjekt, til å behandle landskapet som en arena for integrert planlegging, utvikling og forvaltning⁸. Landskapskonvensjonens fokus på folks oppfatninger understreker, og har vært eksponent for, dette paradigmeskiftet.

Den økte betoningen av at landskap skal forstås slik folk oppfatter og opplever det, innebærer et demokratiserende grep i forhold til hvem som har rett til å definere landskapet. Det skal ikke lenger være opp til en fagavgrenset ekspertise å sette ord på landskapets innhold, betydning og verdi. En inkluderende tolkning av begrepet ”folk” gjør at både eksperter, lokalbefolkning, besøkende og andre aktører med relasjon til et landskap, skal kunne være med å beskrive landskapets områdevise avgrensinger, innhold og betydning.

Landskap som møteplass

Landskap er ikke det samme som eiendom. Landskapet er et fellesgode som alle har like stor rett og anledning til å forbinde seg med og gjøre

⁸ Paul Selman 2006. ”Planning at the Landscape Scale”. Routledge publ. England

til sitt. I tråd med Phillips (2002) mener vi det kan være fruktbart å betegne landskapet som en møteplass mellom:

- *Natur og mennesker* – hvordan interaksjonen mellom dem former landskapets karakter
- *Fortid og nåtid* – hvordan landskapet utgjør et arkiv som rommer kunnskap om både den naturhistoriske og kulturhistoriske utviklingen
- *Fysiske og immaterielle verdier* – hvordan det aktive møtet med landskapet gir mennesker opplevelser, kunnskap og skaper identitet.

Landskapsanalyse som prosessverktøy

I konvensjonen understrekes behovet for å trekke befolkningen aktivt med i arbeid med landskap, både med hensyn til forvaltningsoppgaver, verdiskaping og framtidsutvikling. En viktig styrke ved landskapskonvensjonen er at den fanger opp betydningen av å ha oppmerksomhet på alt landskap, ikke bare de mest verdifulle og spektakulære. Bærekraftig landskapsplanlegging, bruk og forvaltning forutsetter dermed at befolkningen blir bevisstgjort omkring landskapets betydning for eget liv i hverdagsomgivelsene, og dermed gis mulighet til å engasjere seg i utviklingen av omgivelsene.

Brunetta og Voghera (2008) trekker fram tre forhold som det er viktig å ta i betraktning for å gjøre landskapsanalysene til et framtidsretta verktøy for dynamisk planlegging og utvikling;

- Landskapsanalyse må betraktes som en kontinuerlig læringsprosess for alle involverte parter.
- Landskapsanalyse bør åpne for løpende dialog mellom befolkning og myndigheter.
- Landskapsanalyse er ikke statisk, men en del av en pågående utviklingsprosess, med det siktemål å utvikle nye plan- og forvaltningsstrategier.

Medvirkning

Medvirkning innebærer at relevante aktører kommer til orde. For et komplekst tema som landskapsanalyse, er dette en betydelig faglig utfordring. Medvirkning kan i landskapsanalyse innebære både konsultasjon av fagmiljø og personer med spesifikk kompetanse om forhold som har betydning for forståelse av landskapet, og samarbeid med lokalbefolkning/”folk flest”. Medvirkning innebærer også at befolkningen forventer å kunne påvirke planleggingsprosessene de inviteres med på. Dette kan sies å være et grunnprinsipp innen landskapsressursanalyse.

Arnesen og Rugumayo (2000) har på bakgrunn av studier av naturvernprosesser gradert medvirkning fra lokalbefolkningen fra passiv mottakelse av informasjon, til interaktiv deltakelse gjennom hele prosessen, inkludert fastsetting av mål og framdriftsplan. Tilpasset til arbeidet med landskapsanalyse blir graderingen av medvirkning fra lokalbefolkningen slik:

Tabell 1 Elementer i en landskapsanalyse

Passiv deltakelse:	Motta informasjon om det som skal skje eller som alt har skjedd.
Informantrolle:	Folk deltar gjennom å svare på spørsmål/spørreskjema utarbeidet av eksterne konsulenter.
Konsultasjon:	Folk oppsøkes direkte for å kunne gi informasjon og fremme synspunkter i en sak.
Informasjonsinnsamling:	Folk deltar gjennom å skaffe til veie informasjon, bakgrunnsmateriale og annen kunnskap som er relevant for landskapsanalysen.
Funksjonell deltakelse:	Deltakelse gjennom å danne lokale arbeidsgrupper som kan bidra med kunnskap og råd inn i analysearbeid og planprosess.
Interaktiv deltakelse:	Folk deltar aktivt i hele analyseprosessen i samarbeid med oppdragsgiver og konsulent.
Egenmobilisering:	Befolkningen tar selv initiativ til å definere mål og skaffe til veie ressurser for å få gjennomført landskapsanalyser for et område, som grunnlag for videre planlegging.

Den europeiske landskapskonvensjonen oppfordrer til de mest aktive deltakelsesformene.

Landskapsressursanalyse – et svar på nye utfordringer?

Mange ønsker å engasjere seg mer aktivt i utvikling av sted og omgivelser ved å tre inn i den felles arenaen som landskapet danner. Landskapsressursanalyse er en prosessretta måte å strukturere et samarbeid mellom profesjonelle planleggere, lokalsamfunn, næringsliv og politikere på, innenfor et avgrenset landskapsområde (fra grend til region).

Det må understrekes at det vi kaller *landskapsressursanalyse* ikke er å betrakte som en ny metodikk, men bygger på vel utprøvde teknikker

for både landskapsanalyse, intervjuer og dialogprosesser med lokalbefolkning og andre aktuelle brukere. Vårt bidrag er å sy dette sammen til en målrettet framgangsmåte for å kunne identifisere mulige stedsbaserte ressurser til bruk i videreutvikling av gode forvaltnings- og verdiskapingsprosjekter.

En landskapsressursanalyse er en kombinasjon av:

- a) Landskapsanalyse
- b) *Stadkjensle*-undersøkelse (Sense of place)

Landskapsanalysen

Landskapet omfatter fysiske, kulturelle, estetiske og relasjonelle egenskaper og verdier.

En landskapsanalyse sammenfattes i et uttrykk som karakteriserer områdets særpreg på en gjenkjennelig måte. Vi kaller det *landskapskarakterer*. Landskapskarakter er en samlende måte å uttrykke det helhetlige ved landskapet på. For å gjøre det konkret, så må denne beskrivelsen være knyttet til et tydelig avgrenset område på et kart. Dette området kan være stort eller lite, men må kunne oppfattes slik at det tydelig skiller seg fra landskapet omkring.

Landskapskarakterbeskrivelser ble fra midten av 1990-tallet en grunnstein i utviklingen av nye landskapsanalysemetoder. Dette resulterte også i et tydeligere skille mellom beskrivelse og verdisetting av landskapet.

Landskapskarakter er et konsentrert uttrykk for samspillet mellom et områdes naturgrunnlag, arealbruk, historiske og kulturelle innhold,

samt romlige og andre sansbare forhold som særpreger området og adskiller det fra omkringliggende landskap.

Fastsetting av landskapskarakter bygger på en helhetlig tolkning av landskapet slik det forstås og oppfattes, jfr. Den europeiske landskapskonvensjonen (Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren (in press)).

Landskapskarakter knyttes til en ”heldekkende” inndeling i enhetlige områder. Det gir grunnlag for analysemetoder som kan brukes fra nasjonale til lokale sammenhenger, avhengig av hvilken skala man velger. De enhetlige områdene vil være en grunnleggende ramme for dialog og diskusjon om planlegging og utvikling av tiltak (jf. figur 3 under eksemplet fra Urnes i Luster kommune, Sogn og Fjordane).

Undersøkelse av *stadkjensle*

Aurland Naturverkstad har i samarbeid med Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB) videreutviklet et engelsk metodeopplegg med formål å kartlegge aktuelle brukergruppers opplevelser og oppfatninger av det landskapet de lever i, enten som fastboende eller som gjester. Metodeopplegget har fått navnet *stadkjensle* og har blitt prøvet ut i ulike sammenhenger i forbindelse med plan og utviklingsprosesser i lokalsamfunn.

Hensikten med undersøkelser av *stadkjensle* er at brukerne av landskapet skal kunne forstå og forbinde seg med en landskapsanalyse av sitt landskap. Forståelse og forbindelse er nødvendig for å koble egne opplevelser, oppfatninger og erfaringer med de beskrivelser og kategoriseringer av landskapet som fremkommer i landskapsanalysen. På den ene

siden er målet at brukerne billedlig talt gjøres i stand til å forbinde fargen på kartet med sin egen opplevde farge av det samme området. Undersøkelsen av *stadkjensle* kartlegger på denne måten brukernes verdsetting av tilknytning til områder med spesifikk landskapskarakter. På den andre siden er målet at brukerne motiveres til å gå aktivt inn i planleggings- og utviklingsprosesser. Dette innebærer at undersøkelser av *stadkjensle* bør finne sted i utvalgte faser av en plan- og utviklingsprosess, også i starten av prosessen.

Metoden gir potensial for å fremme brukernes eierskap til plan- og utviklingsprosjekter. Videre kan det legges til rette for at prosjekter blir utformet fra de tema og spørsmål som blir opplevd som relevante av brukerne. Dersom dette skjer, kan sjansen økes for at det blir skapt interesse og bredt engasjement for å realisere videre prosjekter og planer. Metodeopplegget kan være et nyttig verktøy i forbindelse med satsing på bygde- og stedsutvikling, og for utvikling av dypere og lokalrettet stedsformidling gjennom skriftlig materiale, fysiske installasjoner og muntlig overføring.

Begrepet *stadkjensle*

Stadkjensle er fritt oversatt fra det engelske konseptet ”sense of place”. *Stadkjensle* er knyttet til brukeres opplevelse av et særskilt og avgrenset område. Gjennom ulike former for bruk av området utvikler forskjellige brukere spesifikke verdier, oppfatninger og opplevelser. På denne måten finner mennesket sted og skaper samtidig sin *stadkjensle*. Opplevelsene av stedet dannes gjennom bruk i vid forstand og vil være nært knyttet til de spesifikke aktiviteter brukerne utfører i landskapet, enten det er i ordinært hverdagsliv, i rekreasjon eller i forbindelse med

næring. I denne sammenheng vil både minner, kroppsliggjorte erfaringer og sosial samhandling være viktig. Områdets karakter tolkes på grunnlag av naturformasjoner, vegetasjon og kulturell påvirkning, mangfoldet av sanseinntrykk, endringsprosesser og ulike historiske og romlige sammenhenger. Denne opplevelsen vil også virke inn på *stadkjensle* og identitet.

Undersøkelser i landskapet med blick for kulturelt ståsted

Mennesket bærer sine tidligere erfaringer inn i et hvert møte med landskapet, men skaper også hele tiden sitt forhold til landskapet på nytt i vedvarende *landskaping* (Krogh 1995). Mening skapes kontinuerlig i møtet med landskapet, og er knyttet til det som skjer, den relasjon som utvikles, her og nå. Folk flest trenger sjelden ord og begreper for å leve i og med landskapet på stedet. Dette understreker at undersøkelser av oppfatning og opplevelse av *stadkjensle* bør foregå nærmest mulig landskapet der folk lever, og nærmest mulig bruken av landskapet. I stedet for å spørre om hva folk synes om sitt landskap og sted, kan spørsmålene rettes mot hva de gjør og ikke gjør når de er til stede. Ferdigheter og sansing utvikles i møtet med de landskap og steder mennesker lever i og med, og kan kartlegges gjennom observasjon og intervjuundersøkelser av hva folk gjør og opplever på stedet, i arbeid og fritid, i ulike årstider og i ulike livsfaser.

Selvfølgerlig reflekterer folk flest også over forholdet til sine landskap og omgivelser, og både oppfatningene av området, bruken av området, ferdighetene i å bruke området og hvordan sansene våre utvikles, pre-

ges av vårt kulturelle ståsted. Undersøkelser av hvordan folk opplever og oppfatter det utvalgte området, bør derfor også ha til hensikt å kartlegge de kulturelle forståelsesmåter og verdier som ligger til grunn for oppfatninger og opplevelser. For det første vil økt bevissthet om egne forståelsesmåter gjøre folk som lever i og med landskapet, bedre i stand til å foreta individuelle og felles valg omkring forvaltning og utvikling av området i tråd med oppfatningene sine. For det andre varierer kulturelle forståelsesmåter, verdier og praksis ofte betydelig mellom grupper som forholder seg til samme landskap og sted. Bondens næringsmessige bruk av området bygger ofte på andre forståelsesmåter og verdier enn miljøforvalterens verdsetting av landskapets natur- og kulturarv. Gjennom kartlegging av ulike kulturelle ståsteder kan både mulige konflikter og broer mellom ulike grupper som forholder seg til ett og samme sted identifiseres.

Framgangsmåte og praktisk bruk

Det er unødvendig at enhver undersøkelse av oppfatninger av landskap og sted må finne opp kruttet på nytt, og basere seg på langvarige feltstudier. Det finnes en lang rekke grundige etnografiske undersøkelser av oppfatninger av sted og landskap. I de fleste områder eksisterer også offentlige dokumenter og avisartikler som utdyper ulike oppfatninger og konflikter mellom forskjellige grupper. Ofte finnes også dokumenter som dokumenterer historisk landskapsbruk. En kortvarig litteraturstudie av skriftlige kilder gir ofte et godt oversiktsbilde over oppfatninger og opplevelse av landskap og sted i et område.

For å få et presist bilde av hvordan ulike grupper oppfatter et aktuelt område, er det likevel nødvendig med et minimum av dybdesamtaler.

Gjennom disse samtalene får lokale innbyggere anledning til å sette ord på og reflektere over sin anvendelse av sin oppfatning om og sin opplevelse av stedet. Gjennom forstudier i lokalsamfunnet og bruk av lokale kontaktpersoner kan det være mulig å velge ut noen få nøkkelinformanter som representerer sentrale grupperinger i forhold til bruksmåter, for eksempel bønder, andre fastboende og gjester i et ruralt område. Dybdesamtalene med disse personene bør foregå nærmest mulig det aktuelle området, gjerne i landskapet (Grimstad Klepp 1998, Syse 2000). Et kort stuntpreget feltarbeid bestående av litteraturstudie og intervjuer av noen få utvalgte nøkkelinformanter kan gi godt grunnlag for å danne seg et overblikk over *stadkjensle* i innledningsfasen av et planleggings- eller utviklingsprosjekt. Enkle spørreskjemaer kan anvendes for å få en mer representativ oversikt over variasjon og systematikk i oppfatninger og opplevelser innen utvalgte grupper av brukere, dersom dette er realiserbart.

En framgangsmåte for videre kartlegging av opplevelseskvaliteter er å dele ut kart over det aktuelle området til innbyggere og gjestebrukere. I tillegg til kartet stilles det spørsmål innenfor utvalgte tema som lokalhistorie, årstider, natur, landbruk, lokale sagn og historier, minner fra barndommen, landemerke, turer, kultur og aktiviteter. Spørsmålene er laget slik at den som skal svare blir satt inn i en situasjon og må svare ut i fra seg selv. For eksempel: ”Vet du om noen lokale stedsnavn med en historie bak? Fortell oss om dem”. Alle svar blir samlet inn, oppsummert og systematisert. På denne måten kan det bygges en informasjonsbase knyttet til hva som er viktig for de som er beboere, driver næringsvirksomhet og besøker området. Når denne kunnskapen er systematisert og gjort tilgjengelig, gis viktig bakgrunnskunnskap for planlegging, fremtidig forvaltning og formidling av området. Samtidig har

vi erfart at metoden fremmer lokal medvirkning og engasjement i planarbeid, da folk blir interessert i å bidra dersom de erfarer at deres stemme blir hørt og har betydning for prosessen.

Utgangspunktet for analyse av *stadkjensle* er et gitt oppdrag med formulerte målsettinger. Disse målene er ofte og helst klart definerte, men de som har et forhold til landskapet kan være opptatt av andre tema og spesifiserte underproblemstillinger av de definerte målene.

Derfor er det i et *stadkjensleprosjekt* viktig at søkelyset blir satt på hva folk selv opplever som viktige mål og utfordringer i forhold til deres sted. Undersøkelsen av de besøkendes opplevelse av stedet kan dermed gi verdifull informasjon om hva de har behov for, og hva de ønsker å legge til rette for. Dette kan gi fyldig bakgrunn for gode planprosesser og videre bygde- og næringsutvikling.

Analyse av *stadkjensle* er først og fremst egnet i en skala der det er mulig å kunne innhente gode opplysninger om ulike brukergruppers forhold til et sted. Jo større skala på området det dreier seg om, jo vanskeligere er det for folk å utdype sitt forhold til området som sted. Da kan det være aktuelt å dele området i mindre steder som folk i utgangspunktet har et tydeligere og mer erfart forhold til.

Når det gjelder analyser av større områder, er disse i større grad knyttet til et overblikk og perspektiv på landskapet. Her vil forholdet til landskapet kunne drøftes gjennom visuell analyse, koblet med en undersøkelse av generelle kulturelle oppfatninger og forståelser av det aktuelle landskapet. Med andre ord er *skala* et utgangspunkt for relevansen av analyse av *stadkjensle*.

Analyse av *stadkjensle* er således godt egnet for tettsteder, bydeler, bygder/grender, men også større eller mindre natur- og kulturlandskapsområder, verneområder etc.

Stedsbasert læring

Vi har påpekt at opplevelsen av et område varierer mellom ulike grupper ut fra deres kulturelle ståsted og tidligere brukserfaringer. Analysen av *stadkjensle* kan løfte fram kunnskaper og ferdigheter, for eksempel i form av fortellinger, myter, kulturminner, kjennskap til flora og fauna og et spekter av bruksmåter, som fører til at landskapet åpner seg og stedet fylles med mening. Disse kunnskapene og ferdighetene er ofte ikke delt av alle brukerne.

Analysen av *stadkjensle* kan således utløse engasjement for stedsbasert læring. Det kan legges til rette for stedsbasert læring gjennom praktiske kurs, byggedager med ulike arrangementer, eller gjennom informasjonsprogrammer for stedformidling. Stedsbasert læring kan også danne grunnlag for entreprenørskap ved at næring utvikles med grunnlag i kartlagte bruksmåter og ferdigheter i *stadkjensle*-undersøkelser.

Stedsbasert læring kan i seg selv også utløse behov for landskapsressursanalyser, nettopp fordi *stadkjensle* utvikles som følge av læring med utgangspunkt i stedets ressurser. En bredt fundamentert *stadkjensle* åpner gjerne for interesse for å ta landskapet i bruk, og for å lære mer om hvilke potensial som ligger i stedets og landskapets fysiske og menneskelige ressurser. For å kunne vitalisere framtidig bruk av landskapet har en del skoler integrert stedsbasert læring i sin lokal læreplan. Aurland barne- og ungdomsskule er et pionerprosjekt i denne

sammenheng, og vi vil i det følgende gi en beskrivelse av læringsløpet for elevene ved denne skolen.

Relasjonen til gårdsarbeid og til bygda etableres allerede i barnehagen, som er plassert midt i gårdstunet til Sogn jord- og hagebruksskule. Her får barna med seg forbindelser og sammenhenger i arbeidet til de voksne på skolegårdsbruket som går med redskaper, avlinger og dyr over gårdstunet. I en egen kjøkkenhage har hvert barn et bed hvor de dyrker blomster og grønnsaker. I tillegg har barnehagen en liten hønsegård. Ellers er barna med de voksne for å hente melk og andre produkter som de trenger til matlaging i kjøkkenet i barnehagen.

Når barna begynner på skolen, rett over veien fra barnehagen, startes læringsløpet fra første til tiende klasse. Sogn jord- og hagebruksskule er praksisarena. Læringsløpet begynner i første klasse med det nære og det grunnleggende: *kornet*. I åkeren ved siden av skolen kan elevene så kornet, dernest høste med små sigder, så male mel på en håndkvern og til slutt bake brød. Året etter er temaet *poteter*, fra setting til høsting og laging av produkter med røtter i stedets tradisjoner. Husdyrene bringer barna lengre ut i landskapet. *Sauen* i 3. klasse, *hesten* i 4. og *geiten* i 5. klasse betyr turer på beite, å følge dyrene på fjellet, overnatting på støl og ysting. Alle klasser har i tillegg egne arealer i skolehagen til Aurland barne- og ungdomsskule. I 6. klasse legges vekten på *heimkunnskap* og *konservering*. Elevene hogger ved i skogen, lærer å bruke sag og øks, lager smør og presser epler. Gjennom bærplukking, setting av garn i fjellvann i samarbeid med fjellstyret, og kløving med hest, føres de eldre elevene lengre ut i landskapet hvor ressursene blir høstet inn til bygda på en bærekraftig måte.

I ungdomsskolen skjøtter elevene kulturlandskapet på Otternes bygdetun, samtidig som de lærer om kulturhistorie. I dette prosjektet er elevene også brakt i kontakt med en lokal fjellbonde i øvre del av bygdetunet, blant annet gjennom restaurering av gamle tømmerrenner. Noen temaer fra barneskolen tas opp igjen og utvides. 8. klasse har for eksempel sådd, høstet og malt korn på en gjenoppbygget kvennkall. Temaet korn blir til temaet vannkraft, en viktig næring i Aurland. Pensjonister har bidratt med kunnskap om tresking og maling av korn, og ble invitert til en frokost med rundstykker fra egen produksjon. I ungdomsskolen lærer elevene også om tradisjonell husflid og landbruks-teknikker som hesjing, spinning og farging av ull med innsamlete urter. Videre etableres og opparbeides kulturstier med skilter med engelsk og tysk tekst for turistene.

På denne måten vokser elevene gradvis inn i landskapet gjennom en forståelse for næring i dalen og i fjorden, og opparbeider delaktighet i produksjoner som danner grunnlaget for bruk av ressursene. De har trådt inn i en rekkefølge av håndterbare oppgaver, og etablert relasjoner til mange mennesker i bygda. Skolen er dessuten opptatt av å utvikle entreprenørskap og solidaritet i læringsmiljøet. Elevene etablerer egne bedrifter og selger mange av produktene sine til støtte for et barnehjem i Uganda, startet av en tidligere medarbeider på jordbruksskolen. Fra bygda når de ut i verden med en forståelse basert på oppgavene de har møtt og utført. I Aurland kalles dette for et *bærekraftig læringsløp* som elevene kan ta med seg hvor som helst i verden, men målet er også at elevene skal motiveres til å ville utvikle Aurland som sted i vid forstand.

Gjennom læringsløpet kan elevene oppdage eget sted gjennom opplevelse og innlevelse. Elevene skaper og oppdager med alle sanser ved å møte og delta i aktiviteter som stedet påkaller. Læringsløpet legger grunnlag for at elevene kan skape mening gjennom erfaring og mestring. Elevene rydder og bygger sitt indre forhold til stedet gjennom å mestre stedlige virksomheter. Dernest fylles stedet med innhold og strekker elevens identitet ut i landskapet og i det sosiale, og inn i seg selv.

Aurland kommune er også senteret for Nærøyfjorden Verdsarvspark. For at parken skal kunne ta i mot og trekke til seg gjester, er det nødvendig med kunnskapsrike verter som er stolte av å vise fram stedets kvaliteter. Både Aurland og andre steder som satser på bærekraftig utvikling, trenger vertskap som er forbundet med stedet og landskapet, og som kan dyrke, høste, tilby og formidle varer, tjenester og kvaliteter som springer ut av stedet og landskapet. Slik kan de møte, forstå og engasjere gjestene.

Derfor trenger slike steder unge som kan puste liv i natur- og kulturarven og være verter i framtiden. I denne sammenheng er det nødvendig å ro med strømmen for å nå målet. Dette vil innebære å utvikle rommet for stedsbasert læring i skolen, der de unge *er*. Elevene trenger på sin side å nyrydde og lyse opp sitt eget sted for å kunne stråle utover og lyse opp gjestene.

Stedsbasert læring kan både knyttes til rurale og varierte landskap, slik som i Aurland, til typiske hverdagslandskap på bygda og til tettsteder og byer. Det avgjørende er at læringen bygger på stedets kvaliteter og foregår i de stedlige kvalitetene. Stedsbasert læring er ikke en nødvendig del av en landskapsressursanalyse. Vi har trukket fram stedsbasert

læring av to grunner. For det første kan stedsbasert læring anvendes som et *virkemiddel* for å motivere og vitalisere arbeid med landskapsressursanalyser og motivere til både sosialt, kulturelt og økonomisk entreprenørskap. For det andre vil behov for stedsbasert læring kunne oppstå som en effekt eller *virkning* av landskapsressursanalyser.

Framgangsmåte for å gjennomføre en landskapsressursanalyse

Landskapsressursanalysen integrerer metodene for landskapsanalyse og *stadkjensle* i et organisert forløp bygget opp av syv faser. Metodene anvendes og trekkes inn fra det angitte formålet i hver fase. Både oppbygging/rekkefølge av faser i analyse og planprosess og foreslåtte metoder er velkjente og anerkjente. Det nye ved landskapsressursanalysen er sammenstillingen av metoder og den tydelige innretningen om å videreutvikle og å ivareta landskapet ut fra brukernes og beboernes oppfatninger.

Tabell 2: Framgangsmåte i en landskapsressursanalyse

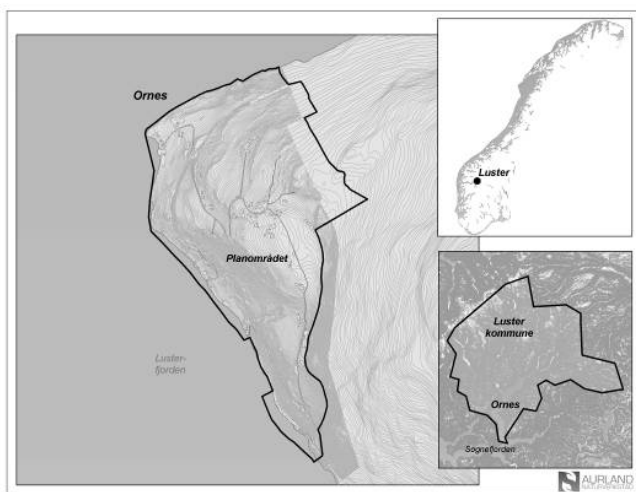
Analyse og planprosess	Hvem bør involveres mobilisering	Arbeidsform
1. Klargjøre Problemstilling, situasjonsforståelse Fokuserer og avgrense prosjektet Identifisere aktører og grupper	Initiativtaker /prosjekteier Sentrale personer, representanter fra de viktigste aktørgruppene	Verksted, arbeidsmøte
2. Konkretisere Mål Utforme arbeids- og analyseprosessen Framdrift, Medvirkningsformer Kunnskapsbehov, og hvordan framskaffe dette	Informanter med lokal og faglig kunnskap, historie, natur, kultur, næring etc.)	Intervju, skriftlig innsamling

Analyse og planprosess	Hvem bør involveres mobilisering	Arbeidsform
3. Beskrive Overordnet landskapsanalyse Beskrive området, synliggjøre sammenhenger og innhold. Hovedtrekk i historisk forankring/ utvikling Bosetting og bruk Overordnede sammenhenger	Prosjektgruppe/konsulent	Individuelt og verksted /arbeidsmøte
4. Tolke og sette verdi Inndeling i mindre delområder tilpasset detaljeringsgrad i prosjektet når det gjelder plan og tiltak (region, kommune, grend, eiendom) Tolke og beskrive karakter og særpreg til hvert område Relasjoner og hvilke verdier som landskapet har for befolkningen, (Analysen må etter dette være "gyldig" som uttrykk for lokalsamfunnets oppfatning av sitt sted.)	Beboere, grunneiere, næringsdrivende Besøkende (turister) Andre? Kommune og lokale brukergrupper	Spørreskjema Personlige intervju Vandring i området Oppsøke lokale kunnskapspersoner Kart og papir, tegne og beskrive
5. Utdype Redegjøre for stedets ressurser og utviklingspotensial, som kan nyttes i natur- og kulturbasert steds- og næringsutvikling. (Kunnskapsverdier, opplevelse/ aktivitet, formidling etc.) Oversikten vil være et grunnlag for entreprenørbaserte satsinger Viktig at innspill og muligheter som er avdekket tidligere i analysene får komme fram, uten prioritering	Konsulent/ prosjektgruppe	
6. Prioritere På bakgrunn av det som er gjort rede for, er det behov for en	Prosjekteier, viktige ak-	Informasjonsmøte åpent for

Analyse og planprosess	Hvem bør involveres mobilisering	Arbeidsform
felles prioritering. Hva skal det satses på, hvordan utvikle en profil (merkevarebygging) som synliggjøre områdets egenart, kvalitet og som er forankret i lokalbefolkningen 7. Utforme plan Kommunedelplan, områderegulering Forvaltningsplan Strategisk næringsplan Stedsutviklingsplan, Formidlingsplan, osv., ofte i kombinasjon med flere formål	tørgrupper lokalt Prosjekteier Viktige lokale aktørgrupper Kommune Regional forvaltning	innspill Utsending av "Høringsdokument"

Eksempel på landskapsressursanalyse

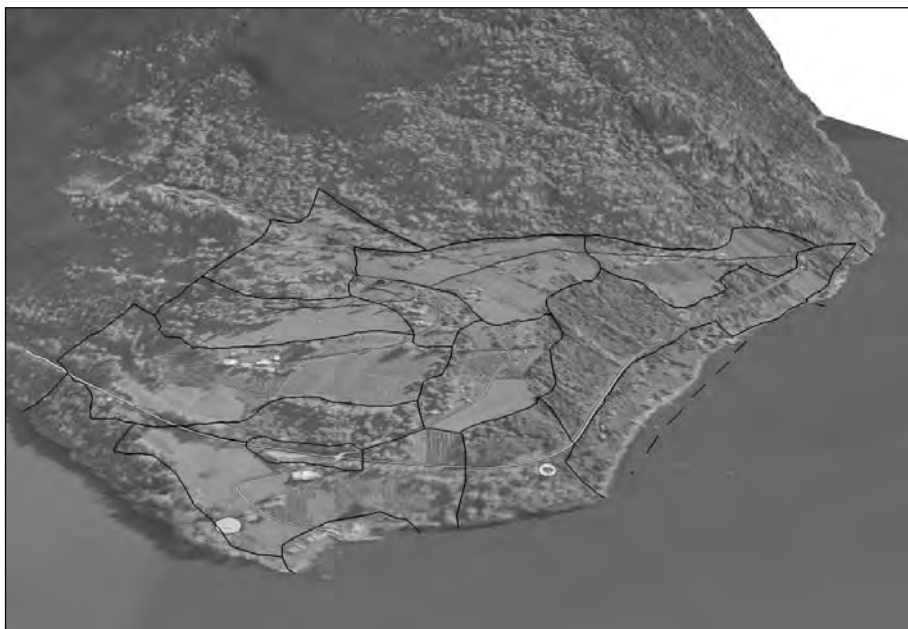
Et opplegg er testet ut i bygda Urnes i Luster. Her ligger den fredede Urnes stavkirke, som også er innskrevet på Unescos verdensarvliste. Med utgangspunkt i fredningen, ble det i 2008 igangsatt et arbeid med å utforme en forvaltningsplan for landskapet som omgir stavkirken. Verneregimet legger sterke føringer på lokalbefolkningens handlingsrom. Samtidig er det et press på landskapet fra besøksturisme knyttet til stavkirken. For å bygge opp en god planprosess, var det viktig å inkludere lokalbefolkningen som deltakere tidlig i prosessen. I starten av arbeidet ble det derfor igangsatt fokusgrupper og workshops, foretatt dybdeintervjuer og også utlevert spørreskjema til dagsturister. Kunnskapen som kom fram i prosessen ble knyttet direkte til utarbeiding av analysekart for området. Dette gav mulighet til å synliggjøre befolkningens og de tilreisendes verdier, ønsker og behov på en måte som kunne overføres direkte til den videre planleggingsprosessen. Materialet som framkom egnet seg også som grunnlag for utarbeiding av stedsformidlingsplan for Urnes (Bjørnstad 2009).

Figur 12. Områdets lokalisering: Luster kommune og med det lille tettstedet Ornes i Sognefjorden.

Figur 13. Verdensarvstedet Ornes. Stavkirken fra 1100-tallet er integrert i et kulturlandskap med aktiv landbruksdrift, bolighus og småskala næringsvirksomhet.

Figur 14. Ortofoto, kart med inntegnede delområder, kombinert med 3-D terengmodell av grendesamfunnet Urnes. Delområdene ble identifisert og inntegnet på grunnlag av en bred medvirkningsprosess mellom lokalbefolkningen og konsulentene som var engasjert til å utforme landskapsressursanalysen. For hvert område er det gitt beskrivelser av landskapskarakter og sårbarhet i forhold til endringer som kan påvirke verdiene i verdensarvområdet. Videre er det gjort rede for landskapets utviklingsressurser og potensialet det har i lokal verdiskaping.

Konklusjon

Landskapskonvensjonen har rettet søkelyset mot lokalbefolkningens og brukernes eierskap til sine steder og landskap, og til utviklingen av stedene og landskapene. Dette fokuset er på sin plass på grunn av økt kompleksitet i forvaltning og planlegging som vanskeliggjør dialog og aktive medvirkningsformer, og på grunn av at endret bruk av landskap svekker relasjonene mellom befolkningen og de landskapene de lever i.

Steder trenger kontinuerlig utvikling for å holde seg levende og fortsette å være ”seg sjølv”. Og det er mennesker som puster liv i stedene.

Landskapsressursanalyse er en systematisk framgangsmåte som gjør det mulig å bli bedre kjent med og å sette ord på stedets/landskapets karakter og egenart. Videre er det et verktøy for å dokumentere hvilken betydning stedet har for befolkningens identitet, både de lokale og besøkende, og hvilke interesser og engasjement som finnes for å videreutvikle stedet. Etter vår oppfatning er det nødvendig å ta hensyn til disse tre faktorene ved utvikling av planverktøy som kan stimulere og mobilisere eierskap til sted og landskap, samt gi grobunn for entreprenørskap og verdiskaping på stedets premisser.

Skolen med sitt fag- og prosjektmiljø, som omfatter både elever, lærere og foreldre, er en betydelig og lite utnyttet ressurs som kan anvendes i utviklingen av sted- og lokalsamfunn. Stedsbasert læring er en pedagogisk forankret strategi for å bringe skolens læringsmiljø inn i en aktuell samfunnssammenheng hvor læring og stedsutvikling blir to sider av samme sak. Samtidig forankres elevene i sitt oppvekstmiljø. Erfaringene fra Aurland og andre steder med liknende prosjekter som har vokst fram de seinere årene, viser at elevene i økende grad opptrer som utviklingsaktører i samfunnet. Elevene utvikler kompetanse i å skape verdier ut fra sitt sted, en kompetanse de kan bringe med seg videre, enten de blir boende eller velger andre bosteder.

Landskapsressursanalysen åpner for å videreutvikle stedet. Stedsbaserte læringsprosesser gir mulighet for å skape et målrettet engasjement og vilje til å bruke potensialet i som ligger i disse analysene. Dette vil kunne få stor effekt for trivsel, bolyst og kreativitet, især i mindre lokalsamfunn.

Litteratur

- Arnesen, O.E. & Rugumayo, C.R. (2000). Participation in Natural Resource Management. A Review. In O.E. Arnesen (red.): *Partnesrs in Conservation. Participation in Natural Resource Management. NIBR Report 2000:2*. Oslo
- Bjørnstad, K. (2009). Stadkjensleprosjekt Ornes 2008/2009. *Prosjekt-notat 01/2009*. Aurland Naturverktad AS.
- Brunetta, G. & Voghera, A. (2008). Evaluating Landscape for Shared Values: Tools, Principles and Methods. *Landscape Research* Vol 33 No1, 71-87.
- Council of Europe (2000). The European Landscape Convention 20.X.2000. *European Treaty Series No. 176*
- Grimstad Klepp, I. (1998). På stier mellom natur og kultur. Turgåeres opplevelser av kulturlandskapet og deres synspunkter på vern. *Acta Humaniora* 25. Oslo, Scandinavian University Press.
- Krogh, E. (1995). *Landskapets fenomenologi*. (The Phenomenology of Landscape) Doctor scientarium theses 1995:15. Ås: Institutt for økonomi og samfunnsfag, Norges Landbrukshøgskole.
- Phillips, A. (2002). *Management Guidelines for IUCN Category V Protected Landscapes/ Seascapes*. IUCN, Gland Cambridge UK
- Selman, P. (2006). *Planning at the Landscape Scale*. London and New York: Routledge, Taylor& Francis Group
- Syse, K.V.L. (2000). *Lende og landskap*. Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo

Kapittel 4

Landskapsentreprenøren

Bidrag til bærekraftig verdiskaping og stedsutvikling i den rurale periferien

PER INGVAR HAUKELAND

Dette kapittelet belyser fra et landskapsøkonomisk perspektiv hvilken rolle landskapsentreprenøren spiller, når landskap omformes til entreprenørielle ressurser for produksjonen av private goder og fellesgoder, og hvordan dette bidrar til en bred verdiskaping og en bærekraftig stedsutvikling i den rurale periferien.

En innovativ endringsagent

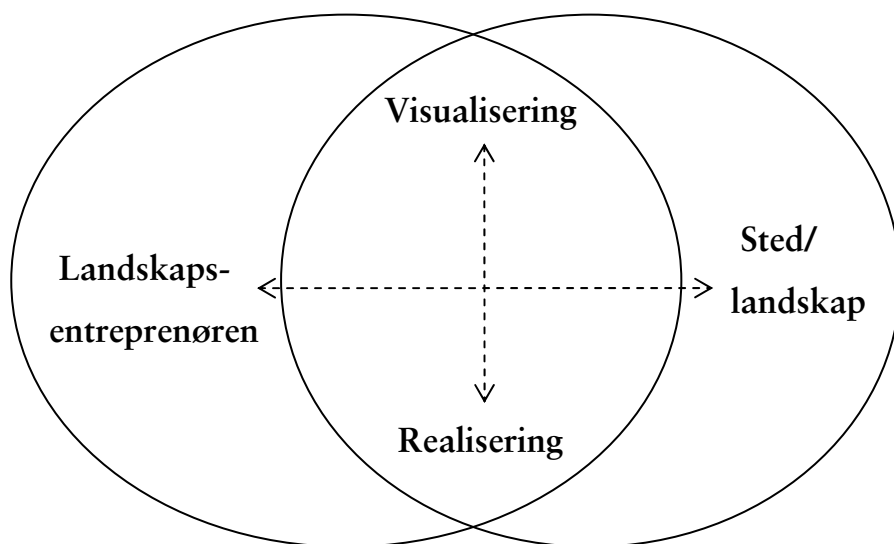
Landskapsentreprenøren er en *innovativ endringsagent* som er opptatt av å bevare og utvikle landskapet både som et fellesgode og som en kilde til ulike landskapsbaserte produkter. Studier av landskapsentreprenøren kan bidra til å utvide vår generelle forståelse av entreprenøren og entreprenørskap. Den vanlige oppfatningen av en entreprenør er en person eller en virksomhet som arbeider innenfor bygg og anlegg, men utover på 1990-tallet har den økonomiske politikken fremmet entreprenørskap som et eget satsingsområde, og da brukes ordet *entreprenør* om ”en person som etablerer en ny forretningsmessig virksomhet” (Spilling 2006). Den østerrikske økonomen, Joseph Schumpeter (1883-

1950), ser på entreprenøren som selve drivkraften i den økonomiske utviklingen, en “kreativ ødelegger” (creative destroyer) som bryter ned det eksisterende for å kombinere ressurser på nye måter som kan skape innovasjoner i form av: produksjon av et nytt produkt (varer eller tjenester), introduksjon av en ny produksjonsprosess, introduksjon av nytt marked eller nye måter å organisere en virksomhet på.

I entreprenørskapsteorien snakkes det ofte om *et entreprenørielt system* bestående av tre aspekter: entreprenøren, entreprenørskapsprosessen og det entreprenørielle miljøet (Drucker 1985, Swedberg 2000, Spilling 2006). Studier av entreprenøren går ofte på bakgrunnsvariabler (motive, kunnskap, holdninger og ferdigheter). Entreprenørskapsprosessen studeres som den nyskapende prosessen mellom idé og etablering (inkludert faser som idéfasen, planleggingsfasen, etableringsfasen); den kjennetegnes ved at noe nytt skapes, at produkter blir produsert for andre enn entreprenøren selv, at entreprenøren investerer noe i prosessen, at en organisasjon eller en virksomhet blir etablert, at en vinning forventes og at en risiko for at det som er investert kan gå tapt er tilstede. Et entreprenørielt miljø blir ofte beskrevet som rammen entreprenøren og entreprenørskapsprosessen forholder seg til (slik som økonomi, infrastruktur, nettverk, ressursgrunnlag, kultur, politikk, holdninger, m.m.).

I våre studier av landskapsentreprenøren finner vi et tilsvarende entreprenørielt system, men vi ser her en større integrasjon mellom entreprenøren som innovativ endringsagent og kreativ uromaker, på den ene siden, og det entreprenørielle miljøet i form av landskap og sted, på den andre side, og at dette kommer sammen i entreprenørskapsproses-

sen. Landskap og entreprenør former hverandre i prosessen, slik vi har forsøkt å belyse i Figur 15.

Figur 15. Det landskapsentreprenørielle systemet.

Figuren viser hvordan landskapsentreprenøren og landskapet skaper hverandre i entreprenørskapsprosessen. I dette nyskapingsrommet oppstår en *entreprenøriell situasjon* der landskapsentreprenøren ser et problem eller en mulighet i tilknytning til landskapet, og visualiserer en idé for å løse problemet eller utnytte muligheten. Realiseringen kan dreie seg både om en løsning på problemet eller utnyttningen av muligheten, men det kan også bety at ideen ikke var god nok eller at den må justeres. Visualiseringen og realiseringen påvirker hverandre. En annen del av realiseringen går på framtiden til virksomheten – om den skal avvikles, stabiliseres eller utvikles. Et eksempel på dette er fra Telemarkskyri meieri, som fra starten av i 2007 laget en type knaost av god

gammel oppskrift, men meieriet erfarte at osten ikke slo an i markedet. Det bidro til at nye produkter måtte utvikles, og i dag spesialiserer meieriet seg på smør og nye ostetyper.

Figur 16. Telemarkskua kan videreforedles. Kilde: www.telemarkskyri.no

Retningen på entreprenørskapsprosessen kan knyttes til et *entreprenørielt formål*, noe som setter ideen i en større personlig og samfunnsmessig kontekst. Hvorfor er problemet et problem? Hvilke konsekvenser vil en realisering ha? Slike spørsmål retter seg mot verdigrunnlaget for entreprenøren. Hvor verdiorientert landskapsentreprenøren er varierer, men vi finner at de fleste er opptatt av å bruke og verne om landskapet i et bærekraftig utviklingsperspektiv. Det vil si at bruken ikke forringer de verneverdige verdiene i landskapet.

Landskapsentreprenøren i våre studier, kan like gjerne kan være en organisasjon (eller institusjon) som en person. I landbruket finner vi at landskapsentreprenøren ofte er et familieforetak, og ofte er organisasjoner som arbeider med landskap og landbruk, som Valdres kvalitet, Aurland natur- og kulturarv (ANKA), Telegardar, Aurland Naturverkstad, Kulturlandskapscenteret i Hjartdal, også landskapsentreprenører. Vår erfaring er videre at entreprenørskap også kan forstås like mye som en rolle (eller en funksjon) en person eller en organisasjon spiller en viss periode, for så å spille andre roller i andre perioder. Landskapsentreprenøren kan spille en nyskaperrolle i etableringen av en fored-

lingsbedrift som lager ost fra geitemelk, slik som i Undredal eller på stølen i Valdres, men samtidig spiller vedkommende også rollen som produsent og administrator av virksomheten.

Ser vi nærmere på hva landskapsentreprenørene gjør, finner vi at de ikke bare går ut og inn av ulike roller, men at de også virker nyskapende i andre sfærer enn den økonomiske. En bonde kan som landskapsentreprenør være opptatt av å holde i hevd og øke tilgangen til landskapet, både i form av kulturmiljø, restaurering av bygninger, dyr på beite, skogskjøtsel og historiefortelling. Samtidig kan vedkommende være en lokal politiker som arbeider med nyskapende endringsprosesser innenfor landskapspolitikken med vekt på forholdet mellom bruk og vern. Videre kan landskapsentreprenøren være aktivt med i frivillig arbeid, for eksempel i dugnader og historielag som bidrar til å sikre fellesgodene i landskapet. Og vedkommende kan være opptatt av miljøvern og arbeide for nye måter å bevare landskapets økosystemer og sikre oppslutningen om landskapsvernet. Gjennomgående i disse ulike gjøremålene er en nyskapende holdning og tilnærming til det meste av hva de gjør, selv om også nyskaperen vil, noe uvillig, måtte ta seg av rutinearbeid. Det kan synes som om landskapsentreprenøren trives best når vedkommende er i nyskappingsprosessen, og det er dermed noe tilretteleggerapparatet må ta hensyn til.

Følger vi landskapsentreprenørene på tvers av sfærer, finner vi også noe annet interessant. Vi møter innovative endringsagenter som vi mener ivaretar kriteriene for å drive med entreprenøriell virksomhet også i andre sfærer, og de virker der nyskapende uten tanke på økonomisk profitt. Vi møter miljøentreprenører, kulturentreprenører og sosialentreprenører som virker nyskapende innenfor den miljømessige, kulturel-

le og sosiale sfære med andre målsettinger og verdiskapingsprosesser. For å fremme en bærekraftig landskaps- og stedsutvikling, som går på tvers av eksisterende grenseoppganger og fremmer en bred verdiskaping, er det nødvendig med et samspill mellom disse ulike landskaps-entreprenørene. På tilsvarende vis finner vi landskapsentreprenørene innenfor og på tvers av privat, offentlig og frivillig sektor, og at de samtidig er eksperter på å bygge nettverk og finne gode og funksjonelle samarbeidsrelasjoner i områder de ikke selv virker. I utviklingsprosesser snakkes det ofte om Triple-helix modellen, som en modell for samarbeid mellom privat, offentlig og kompetansesektorene, men vi mener at det er behov for å bringe inn hva vi ser som en av de viktigste sektorene i en stedsutvikling, nemlig den frivillige, slik at vi kan snakke om en Quadruple-helix modell.

Opplevelseslandskapet som nyskappingsressurs

Opplevelseslandskapet er en sentral ressurs for landskapsentreprenøren. De er opptatt av å skape de gode landskapsopplevelsene gjennom ulike goder og produkter. For å få det til er de avhengige av å skape en nær sammenheng mellom det fysiske landskapet (ytre landskap) og det imaginære landskapet (indre landskap). Der andre opplever gapet mellom det ytre og det indre landskapet som negativt (som mellom nedlagte seterlandskap og det indre bilde av levende setre), kan landskapsentreprenøren se i det en mulighet til å gjøre noe med det. Møtet mellom fastboende og besøkende er viktig for hvordan landskapet oppleves. Ivar Bjarne Undredal, som har vært sentral i etableringen av Nærøyfjorden Verdsarvpark, pleier å trekke fram bildet (se over) hvor verdens største cruisebåt seiler forbi en av verdens minste bygder, Bakka,

med om lag 30 fastboende. Han spør: ”Er dette et godt møte?” Fastboende får lite mulighet til å påvirke møtet, og besøkende får heller ikke anledning til å utvide sin landskapsopplevelse i møte med lokale, for eksempel knyttet til de mange historiene og mytene i landskapet som bare lokale folk kjenner. Det sier seg selv at om 5 000 besøkende skal innom Bakka på noen timer, vil belastningen på stedet være for stor, og derfor fremmes det i Nærøyfjorden Verdsarvpark en ny type besøksnæring. Her er flere landskapsentreprenør på banen for å fremme de gode møtene i det levende landskapet. Eksempler på dette kan være servering og overnatting i vakre omgivelser med historiefortelling, slik som på Otternes i Nærøyfjorden, ost og historier i Undredal, eller myter og støling i Aurlandsdalen. Det samme finner vi i de andre regionene, som Vasetstølen i Valdres eller Lien Fjellgard i Telemark er eksempler på, der landskapsopplevelsen bygger på det gode møte mellom fastboende og besøkende, noe som skaper en merverdi besøkende setter (høyere) pris på når det gjelder de ulike produktene i markedet.

Opplevelseslandskapet som entreprenøriell ressurs er en del av den postmoderne vendingen i samfunnet (se kapittel 2). Utover på 1990-tallet var det en økende etterspørsel i samfunnet etter ikke bare produkter, men opplevelser. Det var ikke nok bare å få en seng å sove i eller mat for å bli mett, man skulle ha en matopplevelse og overnattingen skulle også være en opplevelse. Et steds landskap er en viktig attraksjonsfaktor i så måte. Den danske trendanalytiker Rolf Jensen (1999) beskriver dette fenomenet i samfunnet som et *Drømmesamfunn*, hvor folk ledes mer av drømmer og følelser i jakten på det som er annerledes, særpreget og unikt, enn av rasjonelle, økonomiske valg rettet mot kvantitet (*Se Norge på tre dager!*) og funksjonalisme (*Det ligger langs veien*). Økonomien i drømmesamfunnet kan beskrives med det de

to amerikanske økonomene Pine og Gilmore (1999) omtaler som *opplevelsesøkonomien* (*experience economy*). Om opplevelsen er god utgjør den en vesentlig merverdi til produktet som tilbys, dvs. villigheten til å betale for produktet øker betraktelig, men det motsatte kan også forekomme om opplevelsen er negativ. Davenport og Beck (2001) snakker om en *oppmerksomhetsøkonomi* (*attention economy*), for både hos tilbydere og etterspørre handler det gjerne om å få oppmerksomhet og bli sett i et mylder av tilbud. Dette er trender som landskapsentreprenøren spiller på, spesielt etter hvert som vi blir klar over betydningen av landskap som attraksjonsfaktor.

Økt landskapsbevissthet kan bidra til forsterket lokal identitet og livskvalitet, og det kan være en ressurs for lokal nærings- og samfunnsutvikling. Vår erfaring er likevel at når hverdagslandskapet gror igjen, gror også noe av lokalbefolkningens identitet igjen. Allmenne verdier stenges når folk stenges ute fra utviklingen av sitt eget landskap. Mye av dette synes å foregå implisitt, nettopp på grunn av at mange lokale er *heimeblinde* for det som skjer. Man tar for gitt de kvaliteter og verdier som finnes i hverdagslandskapet. Det blir som kulisser i hverdagen å regne. For å motvirke dette i en stedsutvikling kan vi stille noen enkle spørsmål:

- Hva er det særegne samspillet mellom natur, kultur og menneske som skaper opplevelseslandskapet på stedet der vi bor?
- Hva er det vi har i vårt opplevelseslandskap som få eller ingen andre har i sitt?
- Hva er det vi kan i vårt opplevelseslandskap som få eller ingen andre kan?

- Hvordan oppfattes vårt opplevelseslandskap av besøkende, og hvordan legger vi til rette for at de får en positiv opplevelse av landskapet?

Når man søker svar på disse spørsmålene, vil man samtidig lære mer om hvilke kvaliteter og verdier man selv finner i landskapet og som man ønsker å hegne om, men også hva andre utenfor stedet oppfatter som verdifullt ved landskapet. I denne sammenheng er det kanskje mer presist å snakke om *innlevelsesøkonomi* og ikke *opplevelsesøkonomi*, for en del av etterspørselen etter landskapsopplevelser dreier seg om å komme *innenfor* det som skaper landskapet, man søker å involvere seg over tid i dette skapende enten man er fastboende eller besøkende.

La oss ta et eksempel fra seterlandskapet. Landskapsentreprenøren kan ta tak i de ulike verdiene i seterlandskapet og samtidig møte de assosiasjonene og forventningene de besøkende har til seterlandskapet, både i forhold til private produkter som seterkost og aktiviteter, men også i forhold til produksjon av fellesgoder, som historier, biologisk mangfold og selve tilgangen til landskapet. Noen vil peke på at om man skal skape opplevelser, er det jo bare å ta på seg bunaden, stå med lua i handa og fortelle skrøner som de besøkende ønsker å høre, men selv om det kan være slik for noen, er de fleste landskapsentreprenørene vi har kommet i kontakt med opptatt av ekthet i hva de tilbyr. Her er dialogen viktig – besøkende søker å komme i kontakt med det unike ved setra, alt fra menneskene, historiene, mytene, praksisen, m.m., og folk opplever at seterlandskapet er viktig for deres egen identitet og trivsel. At landskapsentreprenøren gir mennesker tilgang til seterlandskapet, møter da et grunnleggende behov hos det postmoderne mennesket om å knytte seg til landskap og landskapsbaserte produkter som samsvarer

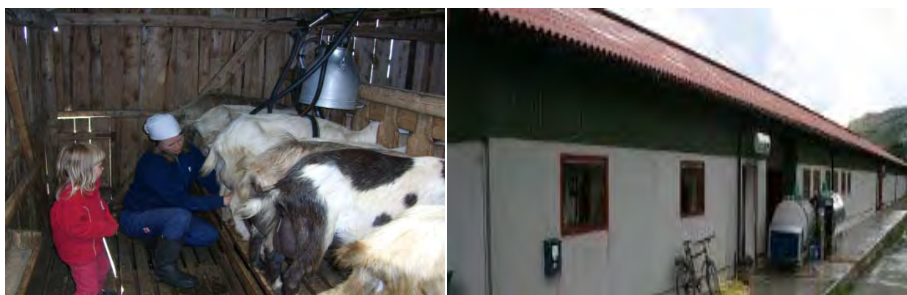
med sin identitetssøken. Dette bekreftes ved den økende interessen, også fra byfolk, til ikke bare å besøke setra, men å arbeide ved setra som budeier i kortere eller lengre perioder. Det er noe av den samme drivkraften som ca 200 000 nordmenn har i sin jakt etter småbruk og det gode liv på landet.⁹ Det handler på mange måter om å slippe folk til, og legge til rette for at de får slippe til. Av til sammen 5 000 setre i Valdres er bare 280 i drift, og bare siden 2000 har det blitt 25 % færre melkeprodusenter. Likevel finner man der at de som har kyrne på seter, synes å gi seg sist.

Valdres Natur- og Kulturpark har et spesielt fokus på seterlandskapet og seterdriften. Det er nå etablert et nettverk kalt *Gards- og stølsnettverket* med 33 virksomheter, mange av dem opplevelsessetre, opplevelsesgårder og foredlingsbedrifter. Det er laget en informativ brosjyre som gir et innblikk i hva du kan oppleve, og det er laget en ”stølsrute” der det går en buss mellom de ulike stølene, for å øke tilgjengeligheten for besøkende. Dette er også med på å styrke samholdet og motivasjonen for å drive med støl. Samtidig arbeides det nå med å utvikle en Byggeskikkveileder for fjellheimen, som går spesielt på hytter, men også på stølsbygninger. Her er det om å gjøre å finne en balanse mellom egnet bruk av bygningen og vern om bygningens betydning for landskapet. Her må det som i alt fokus med verdiskaping og kulturarv/naturarv, finnes en balanse.

Den entreprenørielle situasjonen i dag er slik at for mange er det et voksende gap mellom det indre bilde folk har av seterlandskapet, med

⁹Undersøkelse utført av MMI i 2005/2006; tallet er en utregning basert på svar fra et landsrepresentativt utvalg på 3 849 personer over 15 år.

spannmelking, budeier, kulokk og foredling, og den moderne setra, der effektiviteten, produktiviteten og kvantiteten er i fokus. Den tradisjonelle setra som driver både med matproduksjon, foredling og opplevelser, er den mest attraktive for besøkende og som ressurs for landskapsentreprenøren, men de fleste setre driver moderne med råvareproduksjon med vekt på effektivitet og produktivitet. Begge er viktige for et levende seterlandskap, men på ulikt vis.

Figur 17. Setring med spannmelking (t.v.) og moderne samdriftsfjøs (t.h.).

Råvaresetra har forsøkt å kompensere for lavere råvarepris og høye kostnader ved å effektivisere og utvide produksjonen, bl.a. gjennom å etablere fellessetre eller samdriftsfjøs. Mange stølseiere synes risikoen ved samdrift er for stor, og vil heller legge ned enn å investere i samdrift. Det kan se ut som om det er et generasjonsskille mellom de som ønsker å utvide og de som ikke gjør det; mange i den yngre generasjon som skal ta over driften vurderer det som uaktuelt å drive alene, om ikke da lønnsomheten øker betraktelig. På tross av stordriftsfordelene og mer arbeidsdeling og fritid, vil det for mange involvere en betydelig investering som det knytter seg en del usikkerhet til. Det er små marginer både opplevelsessetra og råvaresetra har å spille på.

Landskapsentreprenøren styrker lønnsomheten til setra gjennom foredling av setras ressurser og setter dem i en opplevelseskontekst som ut-

gjør en vesentlig merverdi. Enkelte bønder snakker om 30-50 % økning i inntekter pr. liter melk ved produksjon av ost, og da er også arbeidskostnadene til osteproduksjonen tatt med. Mange som driver med setre ønsker ikke å drive med opplevelser og foredling, og det må jo selvfølgelig være greit, men det kan da være en idé å samarbeide med landskapsentreprenører enten på andre setre eller i forbindelse med etablering av et eget setermeieri/-ysteri, for å få en høyere pris for råvarene og for at mer av pengene tilfaller lokalt.

Figur 18. Opplevelsessetra. Foto: P. I. Haukeland.

En utfordring for opplevelsessetra er hvordan de kan få utløst opplevelsesverdien uten at det går på bekostning av atmosfæren. Det er atmosfæren som skaper opplevelsen, og det som er med å skape atmosfæren er det gode vertskap, fine bygninger, historiefortelling, musikk og et levende stølslandskap. Moderniseringen av seterdriften, med økte krav fra myndighetene til matproduksjon og foredling, har gjort det vanskeligere å "produsere" opplevelser som møter forbrukernes forventninger. Krav til hygiene gjør det vanskelig for besøkende å være med inn i fjøset. Slike krav er viktige, men det er også viktig å få til en dialog mellom myndighetene og produsentene, slik at nyskappingsrommet utvides for utviklingen av nye og spennende opplevelsesprodukter. Det

er krevende nok som det er, og spørsmålet mange setereiere stiller seg, er om gevinsten kan måle seg med innsatsen.

Produksjonen av private goder og fellesgoder

Landskapsentreprenøren produserer ikke bare private goder, men også fellesgoder. Å produsere et fellesgode er for eksempel å sette i stand en sti som allmennheten (fellesskapet) har fri tilgang til. Det kan også være å samle stedsnavn og historier i landskapet, og gjøre disse allment tilgjengelig for folk. Et landskap kan i seg selv oppfattes som et fellesgode. At en skuer utover et landskap, utelukker ikke at andre også kan gjøre det, om ikke da stedet fra der du skuer er i privat eie og bare tilgjengelig for noen få. Prinsippet om at private betaler for private goder, og det offentlige betaler for fellesgoder er et viktig prinsipp, men det er ikke uvanlig at private aktører subsidierer fellesgoder, slik som setereierne gjør når de bidrar til å gjøre seterlandskapet levende, åpent og tilgjengelig for allmennheten, eller at fellesskapet subsidierer private goder, som produksjonsstøtten i landbruket. Det siste er en utfordring i forhold til WTO (World Trade Organisation) som utarbeider vilkårene for internasjonal handel, siden et lands myndigheter her i prinsippet ikke har lov til å subsidiere produsenter slik at handelen ikke blir rettferdig, men det er hele tiden et spørsmål om unntak og om hva som er ”rettferdig”.

I tilknytning til hva landskapsentreprenøren skaper av goder, mener vi det er viktig å se nærmere på dette forholdet mellom private goder og fellesgoder av to grunner. For det første er det viktig å få på plass bedre betalingsmodeller for produksjonen av fellesgodene, noe som vil øke

den økonomiske inntjeningen for de fellesgodene landskapsentreprenøren produserer. For det andre, og relatert til det første, om det ikke foreligger gode betalingsmodeller for fellesgoder kan vi risikere at disse godene blir forsøkt privatisert for å øke inntjeningen, og dermed vil vi kunne risikere å stenge viktige fellesgoder for allmennheten.

For å få bedre tak på forholdet mellom private goder og fellesgoder, skal vi se litt nærmere på hver av dem. Private goder er varer og tjenester som produseres og selges i et marked (markedsverdi). Et fellesgode er et gode der en persons bruk ikke utelukker en annen persons bruk av det samme gode (for eksempel landskap, fyrstårn). Et fellesgode kan ikke omsettes i et privat marked, og verdien av det fastsettes ikke som markedsverdi mellom tilbud og etterspørsel. Seterieieren foredler setras ressurser til både private goder (som brunost, rømme, smør, m.m.) til det private markedet, og fellesgoder (som landskap, biologisk mangfold, bygninger, historie, tradisjoner) som allmennheten nyter godt av. Selv om fellesgodene ikke kan omsettes i det private markedet, kan de støttes for eksempel gjennom offentlig tilskudd (setertilskuddet). Men med et økende fokus på næring, kan vi risikere at ansvaret for fellesgodene i større grad legges på private hender. Det kan bety at tilgangen til historiene og tradisjonene i seterlandskapet kan stenges for allmennheten, kanskje ved en fysisk bom eller kulturelt sett ved at man ikke får tilgang til historiene eller tradisjonene utenom kjøp av private produkter. Er det da slik at landskap med et stort økonomisk verdiskapingspotensial har større "verdi" enn landskap med et mindre økonomisk verdiskapingspotensial? Vil ikke dette innebære at landskap som ikke kaster nok av seg i markedet, ikke blir verdt å ta vare på og utvikle. Risikerer vi da i praksis å privatisere landskap og dele den inn i mer og mindre verdifulle landskapsområder. Det vil i så fall ikke hjelpe lokale

aktører utenfor slike områder å se verdiene og kvalitetene ved landskapet der de bor, noe vi er avhengig av for å få fram en bærekraftig *global* utvikling.

I motsetning til en konflikt mellom private goder og fellesgoder, finner vi det interessant å se på hvordan de i stedet kan forsterke hverandre. Vi mener at betalingen for fellesgodene kan oppfattes som en investering i utviklingen av private goder, og produksjonen av private goder kan bidra til å forsterke fellesgodene. Dette har vi forsøkt å visualisere i Figur 19:

Figur 19. Forholdet mellom private goder og fellesgoder.

Figur 19 viser ulike fellesgoder knyttet til landskapet, slik som biologisk mangfold, natur- og kulturbaserte allmenninger, historier og tradisjoner, og illustrerer hvordan disse kan være en ressurspool for produksjonen av private goder, som mat, overnatting, produkter og opplevelser. Slik vi har erfaring med fra opplevelsesøkonomien, kan man

utløse en vesentlig merverdi for produktet i markedet om man klarer å formidle historien om fellesgodene som en del av produktet. Historien bak setra fortalt av budeia setter en ekstra smak på brunosten, noe som gjør at man er villig til å betale en høyere pris for den. Håndlaget brunost kan samtidig forsterke fellesgodene ved at den ivaretar en håndverkstradisjon, bidrar til et levende seterlandskap og at historiene der holdes i hevd. Slik kan private goder og fellesgoder forsterke hverandre, ideelt sett, men virkeligheten er sjelden så ideell.

I Norge har det vært og er flere steder en dispuTT mellom allemannsretten og grunneierinteresser (Brox 2001). Grunneiere kan ønske å innskrenke løyper og stier for ikke å forstyrre viltet som utgjør et betydelig økonomisk verdiskapingspotensial i form av jakt. Vi ser også konflikter mellom grunneiere som ønsker å utvikle nye hyttefelt inn på seterområder, og de som driver med seter. Her har Øystre Slidre utviklet et interessant verktøy, ved at de har gjennomført en landskapskartlegging av seterområdene, med vekt både på beitemønstre, kulturminner, spesielle steder for stølseierne, m.m., og dette ligger da til grunn når nye områder skal reguleres til hyttebygging. En slik kartlegging er også prøvd andre steder i Valdres, og synes å være et godt instrument også for å håndtere konflikter.

Landskapsentreprenøren er ikke redd for konflikter, for det er med på å skape spenning og nye ting, men landskapsentreprenøren er samtidig klar over betydningen av et godt samspill mellom produksjonen av private goder og fellesgoder. Uten at fellesgodene blir godt ivaretatt, vil mye av ressursgrunnlaget for landskapsentreprenøren falle bort. Samtidig ser vi at utviklingen av landskapsbaserte private goder kan bidra til å forsterke fellesgodene. Det biologiske mangfoldet i seterlandskapet er

avhengig av dyr på beite, og dyr på beite avhenger av etterspørsel etter hva dyra produserer, som både kan være melk, kjøtt, ull og skinn, men også landskap.

Bærekraftig verdiskaping og stedsutvikling

Landskapsentreprenøren bidrar til en bærekraftig verdiskaping ved produksjonen av både private goder og fellesgoder, og dette ser vi samtidig som en strategi for bærekraftig stedsutvikling (Haukeland og Brandtzæg 2009). Her skal vi prøve å få noe mer tak på hva den bærekraftige verdiskapingen innebærer.

I St. meld. nr. 22 (2004-2005) *Kultur og Næring*, et viktig bakgrunnsdokument for Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, står det: *”Begrepet verdiskaping og utvikling (er) ikke avgrenset til økonomisk vekst og fordeling av materielle gode, men utvidet til å omfatte både den kulturelle, sosiale og økonomiske dimensjonen...[b]ruk av kulturminne og kulturmiljø i næringssammenheng må skje på en bærekraftig måte”*. Den samme oppfatningen ligger også til grunn for programmet Naturarven som verdiskaper, der programmet i tillegg til den økonomiske verdiskapingen skal bidra til *”miljømessig verdiskaping ved at naturmiljø og landskap blir tatt vare på og utviklet. Det skal skje en kulturell verdiskaping, som innebærer å løfte fram lokal identitet og stolthet, og det skal skje en sosial verdiskaping, som stimulerer lokal bevissthet og engasjement for naturområdene.”*¹⁰

¹⁰ Fra Direktoratet for naturforvaltning sine egne sider om programmet, www.dirnat.no

Begrepet ”verdiskaping” er hentet fra økonomisk teori, og på nasjonalt nivå knyttes det til bruttonasjonalprodukt, dvs. differansen mellom inntekter fra salg av alle varer og tjenester (salgsverdien) og utgiftene i forbindelse med produksjonen av disse. Det er naturlig å spørre hva som skjer når et økonomisk begrep kommer inn på et ikke-økonomisk område, som bevaring og utvikling av landskap. Hadde det bare vært snakk om den økonomiske verdiskapingen, ville man søke å belyse summen av inntekter fra salg av varer og tjenester knyttet til landskapet minus utgiftene involvert i å produsere dem. Når man nå utvider begrepet til å inkludere også den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen, vil dette relateres til hvilke verdier man investerer i gjennom de ulike verdiskapingsprosessene og hva man får ut av dem. Landskapsentreprenørene bidrar til alle disse formene for verdiskaping:

- *Miljømessig verdiskaping.* Eksempler på miljømessige verdier er helhet og sammenheng, ren jord, luft og vann, biologisk mangfold, kulturmiljø, energi- og klimavennlig.
- *Kulturell verdiskaping.* Eksempler på kulturelle verdier er identitet, symbolverdier, kulturhistoriske verdier, lokal kunnskap, tradisjoner, omdømme, stolthet, merkevarer.
- *Sosial verdiskaping.* Eksempler på sosiale verdier er engasjement, nettverk, lokal bevissthet, dugnadsånd, tilhørighet, læringsmiljø, samhold/samhandling, konflikthåndtering.
- *Økonomisk verdiskaping.* Eksempler her knytter seg til økonomiske verdier som lønnsomhet, sysselsetting, innovasjon, nyetablering.

En utvidet forståelse av verdiskapingsbegrepet gjør det lettere å synliggjøre verdien av fellesgodene knyttet til landskapet, og det gjør det også lettere å se sammenhengen mellom landskapsverdier som fremheves i

Miljøverndepartementets *Strategi for arbeid med landskap* (2007)¹¹, som inkluderer kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og økonomiske verdier (bruksverdier). I et landskapsøkonomisk perspektiv er landskap en økonomisk ressurs på mange måter, blant annet i tilknytning til landbruket og i forbindelse med attraksjonskraft knyttet til steder og opplevelsesprodukter.

En støtte til fellesverdiene vil styrke de sosiale, kulturelle og miljømessige verdiene som igjen er viktige for utviklingen av private goder ved at flere aktører bruker kunnskap om landskapet i tilknytning til ulike landskapsbaserte produkter. Restaurerer man landskap, stier og lager gode, informative skilt og kart, slik det er gjort i Valdres, Nærøyfjorden og i Vest-Telemark, vil det kunne berede grunnen (infrastrukturen) for mange spennende tilbud for besøkende, som guiding, mat, overnatting, hesteridning, historiefortelling, osv., og det kan gjøre stedet mer attraktivt også for potensielle innflyttere og nyetablerere. Det er fortsatt en målsetting å øke den økonomiske gevinsten til landskapsentreprenøren, slik at det fortsatt eksisterer et levende landskap i neste generasjon. Dette er avhengig av forholdet mellom produksjonen av private goder og fellesgoder.

Landskapsentreprenøren tar utgangspunkt i landskapet og fellesgodene der som kapital. I økonomisk teori betyr "kapital" en innsatsfaktor i produksjonen. Det er ulike former for økonomisk kapital: finansiell kapital (penger), fysisk kapital (maskiner, bygninger, og lignende), humankapital (arbeidskraft). Økonomene snakker om kapital både som

¹¹ Miljøverndepartementet (med Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren). *Strategi for arbeid med landskap*. 7. mars 2007.

1) en ressurspool (stock of capital) og 2) en kapitalflyt (capital flow). Når en virksomhet investerer i sin kapital betyr det i praksis en utviding av ressurspoolen (stock of capital), og dermed også hvilke innsatsfaktorer virksomheten har å spille på i produksjonen av ulike goder (flow of capital). Landskap som *kapital* er dermed både en *ressurspool* av goder og verdier, som kan skape en kapitalflyt i form av produksjonen av andre goder (private og felles) og verdier (økonomiske og ikke-økonomiske). En verneverdig bygning er for eksempel både en fysisk kapital for eieren, og den kan brukes til å skape en flyt av nye goder, som servering, overnatting, og lignende.

I tråd med den brede verdiskapingen, har landskapsentreprenøren flere kapitaler å spille på. I tillegg til den økonomiske kapitalen, som vi har vært innom, kan vi også snakke om miljøkapital, kulturkapital og sosialkapital. Med *miljøkapital* menes ressursene som knyttes hovedsakelig til naturen og det økosystemiske i landskapet. Som ressurspool kan det dreie seg om fisken, skogen, mineraler, flora og fauna, mens den miljømessige kapitalflyten vil gå på økosystemverdiene, fiske, tømmerdrift, landskapsopplevelser. Med *kulturkapital* menes en ressurspool knyttet til et landskaps immaterielle og materielle kulturarv, slik som lokal håndverkskunnskap, kulturhistorien, identitet, det mytiske, kunst, folkekultur, og flyten av produkter og goder som dette kan lede til, noe vi ser mange eksempler på i opplevelsesøkonomien der historiene bidrar som merverdier til produktene. Med *sosialkapital* menes sosiale nettverk, sosiale møteplasser, dugnadsånd, samhold, engasjement, og dette er igjen viktige ressurser for en flyt av ulike produkter. Vi har blitt spesielt oppmerksom på hvor viktige sosiale nettverk er for at landskapsentreprenøren skal lykkes i sitt virke.

Ser vi på hvilken verdi de ulike formene for kapital har i utviklingen av produkter og goder i landskapet, vil dette variere stort. En viktig del av landskapsentreprenørens virke er dermed å styrke kapitalverdien gjennom investeringer. For eksempel vil investeringer i et helhetlig og attraktivt landskap øke landskapets kapitalverdi. Den samlede nytteverdien av slike investeringer knytter seg til det økonomene kaller for avkastning på investeringene (returns of investment), noe som må diskonteres for pris og kostnadsjusteringer, og som samtidig må sees mer under ett. Ett element i vurderingen av investeringen har med substuttverdien å gjøre, hvorvidt en kapitalform kan erstattes av en annen. Ikke-fornybare energikilder, slik som for eksempel olje, kan erstattes med fornybare, slik som flis, men hvor går grensen for hva som kan erstattes? Kan biologisk mangfold erstattes med genmanipulasjon? Kan bærebjelker av tre erstattes med bærebjelker av stål uten å forringe kapitalverdien? Analysen av avkastning på investeringene er mange og komplekse, men i en bærekraftig tilnærming, mener vi det er avgjørende at det knytter seg til sammenhengen mellom de ulike verdiskapingsformene.

Det er flere metoder for å vise slike sammenhenger, og vi har spesielt sett på metoden som er kjent som *triple bottom line* (Elkington 1999, Savitz og Weber 2006). Elkington (1999) peker på at næringslivet i større grad er opptatt av *bærekraft*, noe han knytter til tre områder: 1) økonomi, 2) sosialt ansvar og 3) miljø. Resultatet må altså sees i lys av disse tre områdene. Elkington snakker om ulike *berøringssoner* (shear zones) hvor de ulike resultatene (bunnlinjene) kommer i berøring med hverandre, enten i form av en tilpasning eller en kollisjon. At en virksomhet plutselig får et stempel som miljøsynder for å oppnå økonomisk vinning, er et eksempel på hvordan miljøet kan slå inn på øko-

nomifeltet, men vi ser også det motsatte, at positive tilpasninger i form av klimavennlige tiltak eller andre miljøtiltak kan bidra positivt til det økonomiske resultatet.

På tilsvarende vis ønsker vi å utvide vurderingen av resultatet (av den bærekraftige verdiskapingen) for landskapsentreprenører som arbeider med en bærekraftig bruk av landskap, ved å innføre *den firedelte bunnlinjen* (*Quadruple bottom line*). Her sees totalresultatet i lys av den miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske verdiskapingen. Her vil det komme mange ulike berøringssoner: miljø/kultur, miljø/sosial, miljø/økonomi, kultur/sosial, kultur/økonomi, sosial/økonomi. Hva som skjer i disse berøringssonene er avgjørende for den bærekraftige verdiskapingen. For eksempel kan en landskapsentreprenør sette i stand en bygning som kaster mye av seg økonomisk, men om bygningen ble satt i stand på en måte som gikk på bekostning av enkelte av bygningens kulturverdier, det ble gjort miljømessige tvilsomme grep under istandsettingen og bygningen som tidligere var en sosial arena har nå blitt stengt for allmennheten, da vil totalresultatet kunne være negativt. Dette gir spesielt to konsekvenser: 1) vi får en utvidet vurdering av hva landskapsentreprenørene skaper av verdiskapingsresultater, og 2) det åpner for økt støtte til landskapsentreprenørielle virksomheter som i større grad engasjeres i den økologiske, kulturelle og sosiale verdiskapingen, siden dette da i større grad vil sees i lys av den bærekraftige verdiskapingen.

Strategiske utfordringer

Det er flere strategiske utfordringer for å fremme flere landskapsentreprenører. Den viktigste utfordringen er nok å konseptualisere det landskapsentreprenørielle systemet på en lettfattelig måte, slik at politikere og forvaltere forstår bedre hvor de skal sette inn innsatsen. Andre viktige utfordringer er:

- Å identifisere hvilke sider ved landskapet som egner seg spesielt som entreprenørielle ressurser, noe som også kan innebære å gjøre landskapsressursanalysene mer tilgjengelige for landskapsentreprenøren.
- Å mobilisere landskapsentreprenørene lokalt på en måte som inkluderer, åpner og engasjerer, og som bidrar til å bygge nettverk mellom de ulike landskapsentreprenørene innenfor og på tvers av ulike sfærer.
- Å belyse bedre hvordan landskapsvern foregår gjennom bærekraftig bruk.
- Å synliggjøre mer konkret hvordan landskapsentreprenøren bidrar til produksjonen av både private goder og fellesgoder, og samtidig vet mer om hvordan det offentlige kan spisse tiltak og virkemidler (inkludert bedre betalingsmodeller for fellesgoder).
- Å videreutvikle den brede verdiskapingen som strategi for en bærekraftig stedsutvikling, blant annet med hvordan vi kan bedre synliggjøre og dokumentere effekter og resultater av de ulike formene for verdiskaping og samspillet mellom dem.

Trekker vi noen av disse overordnede utfordringene sammen, finner vi at det dreier seg om å utvikle en landskapsøkonomisk politikk, landskap som pedagogisk ressurs og FoU-arbeid i det landskapsentreprenørielle systemet.

Landskapsøkonomisk politikk

For å ta bedre vare på det rurale landskapet som entreprenøriell ressurs, trenger vi en ny og innovativ landskapsøkonomisk politikk og -forvaltning som setter landskapsentreprenøren i framsetet. Dette vil gå på tvers av de eksisterende politiske og forvaltningsmessige skillelinjene. Fokuset på landskapsentreprenøren, derimot, kan gi de involverte parter en anledning til å teste ut en ny politikk og forvaltning, slik vi begynner å se konturen av i forhold til lokalparkene og regionalparkene. Det er ikke et departement som ikke blir berørt av landskapsentreprenørens bidrag til en bærekraftig verdiskaping og stedsutvikling, og dette er en anledning for å bygge broer og se sammenhenger. Her kan nettverket for lokal- og regionalparkene, med sekretariat ved Aurland Naturverkstad, være et godt egnet utprøvingsområde, hvor forholdet mellom bærekraftig bruk av landskap som entreprenøriell ressurs, og bevaring og vern av sentrale landskapsverdier står sentralt. For landskapsentreprenøren kan det bety at man får hjelp i ulike faser av entreprenørskapsprosessen. Vi ser at enkelte regioner har etablererkontorer, og vi finner at det kan være behov for en *førstelini*-tjeneste for landskapsentreprenører, slik at de bare trenger å ta kontakt med ett kontor hvor de får all nødvendig hjelp, fra det å utvikle ideen, lage virksomhetsplaner, søknader, økonomi, regnskap, m.m. Det kunne være naturlig at Innovasjon Norge, med et utvidet mandat som ser lønnsomhet

mer i tråd med den brede verdiskapingen, tar et ansvar for et slikt kontor som kan imøtekomme landskapsentreprenørens behov.

Landskapsentreprenøren inn i skole og opplæring

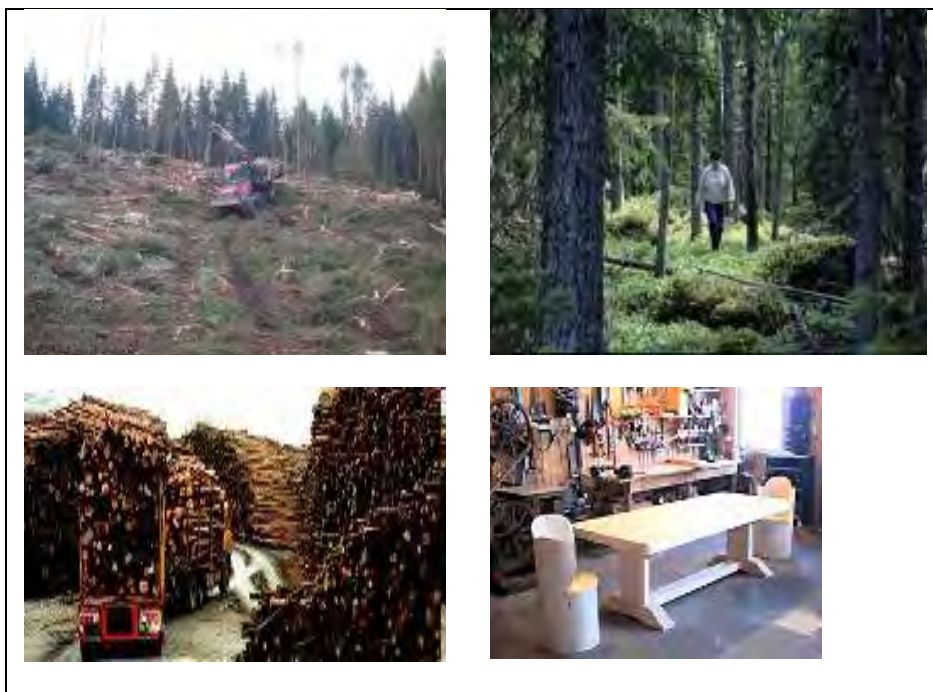
Vi kan lære å bli landskapsentreprenører, og det er noe som må sterkt inn i barne- og ungdomsarbeid, barnehager og skoler, videregående og høyskoler, samt som en del av voksenopplæringen. Det er interessant å nok en gang poengtere at satsingen på entreprenørskap i Norge først kom gjennom skoleverket. Det er så mange sider av landskapet som kan inngå i skoleverkets målsettinger, at man nærmest kan drive mye av undervisningen i tilknytning til landskaps- og stedsutviklingen -- *landskap som pedagogisk ressurs*. Det er også mulig å utvikle ulike typer entreprenørielle virksomheter i tråd med det brede perspektivet vi har lagt til grunn i denne artikkelen. Dette gjøres overalt i Norge i dag i regi av elevbedrifter, ungdomsbedrifter og studentbedrifter, men det er helt klart det økonomiske som driver politikken i opplæringen. Likevel finner vi på det praktiske plan at lærere allerede har utvidet mye av denne virksomheten også på andre områder, slik vi ser i forhold til kulturelt, sosialt og miljømessig entreprenørskap. Vi trenger en kritisk forståelse av hvordan skolen reproducerer kunnskap, holdninger og ferdigheter som fragmenterer landskap og stenger de natur- og kulturbaserte allmenningene, men vi trenger også å vite hvordan de kan bidra til det motsatte og være en drivkraft i en bærekraftig landskaps- og stedsutvikling.

FoU-arbeid i tilknytning til det landskapsentreprenørielle systemet

Når det gjelder FoU-arbeid i tilknytning til landskapsentreprenørens virke, kan det gå på mange sider, slik vi har sett. Det vil være interessant å forstå mer av landskapsentreprenørens motiver, ferdigheter og holdninger, så vel som en større forståelse av hvordan de spiller på lag med andre, og hvordan de er en del av landskapet som entreprenørielt miljø. Men vi tror også at en av de største utfordringene ligger i utviklingen av stedlig kunnskap om hva som inngår i en bærekraftig landskapsutvikling.

Et område vi på tampen vil trekke fram som har særskilt behov for mer forskning og utvikling, er tilknyttet skoglandskapet som en ressurs for landskapsentreprenøren. Som i jordbruket har man i skogbruket sett en modernisering som fremhever produktivitet og effektivitet, synlig i landskapet i form av snauhogstflater og monokulturell skog. Gjennomsnittsskogeieren har ca. 500 mål skog, og mange av disse skogeierne ønsker ikke bare å hogge ut skogen. Her kan landskapsentreprenøren spille en viktig rolle, ved å fremme ulike produkter tuftet på et bærekraftig skogbruk. I mindre skoger kan det være lite lønnsomt med snauhogst med store maskiner. En av grunnene til at dette er lønnsomt, er offentlige tilskudd, blant annet til skogsbilveier. Dette er offentlige midler som skal ivareta fellesverdiene, og selv om vi alle har behov for papir og plank, er det tegn som kan tyde på at et mer mangfoldig skogbruk basert på flerbruk, vil være et gunstig alternativ for mindre skogeiere, også økonomisk sett. Det kan gi flere råvarer til foredling, alt fra ask til skiproduksjon, bjørk til never i restaurering, eik til møbler, for ikke å snakke om mangfoldet av planter. Det ville være interes-

sant å få fram noen alternativer som legger tilrette for et skogbruk som ivaretar viktige landskapsverdier. Vi kunne da få fram landskapsentreprenører og virksomheter som driver med skogskjøtsel, med bruk av skånsomme og innovative maskiner, som kan kombinere produktivitet og kvalitet, og samtidig legge til rette for at andre landskapsentreprenører kan bruke skogen som pedagogisk ressurs, grønn omsorg, klimaskog eller som en opplevelsesarena. Om disse skogeierne i utkanten fikk et sterkere forhold til skogen, at den ikke bare vare en råvare, men viktig for identitet og stedets landskapsutvikling, og at dette var viktige økonomiske ressurser, da kunne man fått flere til å involvere seg i skogen, noe både myndighetene og skogselskapene ønsker.

Figur 20. Foto: Skoglandskapet som ressurs?

Vi trenger å utvikle stedlige, bærekraftige kulturer i tilknytning til landskap som endres så raskt som det vi ser i den rurale periferien, og

hvordan folk kan bli mer mottakelige og sensitive overfor endringene i landskapet, på en måte som kan styre dem i en bærekraftig retning. Her kan det være behov for å trekke på kunnskap og erfaringer fra utenfor Norges grenser. Som forskere kan vi bli mer pro-aktive og ikke være redd for å bidra der vi kan, selvfølgelig uten å gå på bekostning av kvalitet og etiske retningslinjer.

Oppsummering

Dette kapittelet har satt søkelys på landskapsentreprenøren som omgjør landskap til ressurser for produksjonen av private goder og fellesgoder. Vekten er lagt på hvordan landskapsentreprenøren bidrar til en bred verdiskaping og bærekraftig landskaps- og stedsutvikling. Landskapsentreprenøren er viktige aktører og spiller en viktig rolle for å fremme positivitet i lokalsamfunn i den rurale periferien som sliter. De er flinke til å spille på trendene i det postmoderne drømmesamfunnet, og bidrar på sin måte til fremveksten av opplevelsesøkonomien gjennom opplevelseslandskapet. Vi så på betydningen av en bred forståelse av både hvem landskapsentreprenøren er og hva landskapsentreprenøren gjør, og vi har fremhevet at den brede verdiskapingen kan oppfattes som en strategi for en bærekraftig landskapsutvikling. Vi finner mange eksempler på landskapsentreprenører i Valdres Natur- og Kulturpark, i Nærøfjorden Verdsarvpark og i Vest-Telemarkregionen, men vi er fortsatt ute etter å forstå bedre hvordan entreprenøren virker på tvers av ulike sfærer, og hvordan vi bedre kan dokumentere bunnlinjen for den brede verdiskapingen. Vi har også vært ute etter å belyse hvordan den *glokale* sammenheng bedre kan forstås når det gjelder landskapsentreprenørens virke, slik at vi ikke bare tar lokale hensyn, men også

imøtekommer viktige globale målsettinger om et mer klimavennlig og solidarisk internasjonalt samfunn.

Noen konklusjoner kan trekkes i forhold til landskapsentreprenøren:

1. Landskapsentreprenøren er opptatt av å holde landskapet levende, blant annet ved å engasjere seg i den stedlige kulturelle praksis som skaper landskapet (man kan ikke "selge" et historisk landskap uten en historie). Her vil det bli viktig å få fram verdiskapingspotensialet som ligger i samspillet mellom natur, kultur og menneskene i landskapet.
2. Landskapsentreprenøren ønsker å bo og virke i et levende landskap, og blir landskapsentreprenør fordi den økonomiske situasjonen er forverret eller han / hun ønsker å realisere noen verdivalg (livsstilsvalg).
3. Landskapsentreprenøren identifiserer seg med landskapet, slik at en gjengroing av landskapet også er en gjengroing av landskapsentreprenørens identitet, noe som motiverer til entreprenøriell virksomhet. Landskapsentreprenøren er således opptatt av det bærekraftige utviklingsperspektivet som knyttes til prinsippet om landskapsvern gjennom bærekraftig bruk.
4. Landskapsentreprenøren virker ikke bare i en økonomisk sfære, men også på tvers av andre sfærer (miljømessig, kulturell og sosial sfære), og det blir viktig å få mer kunnskap om hvordan nyskapingen og verdiskapingen foregår på disse ikke-økonomiske områdene, og hvordan de igjen spiller inn i det økonomiske. Dette må også inngå i hvordan virksomheten blir vurdert, som med den fire-delte bunnlinjen.

5. Landskapsentreprenører, som personer og organisasjoner, virker på tvers av privat, offentlig, frivillig og kompetansesektorene, og det må legges til rette for landskapsentreprenørens rolle i en Quadruple helix modell.
6. Landskapsentreprenøren produserer både private goder og fellesgoder, og det blir viktig å få fram mer kunnskap om det å få fram private goder samtidig som fellesgodene bevares og utvikles. Vi trenger også bedre betalingsmodeller for produksjonen av fellesgodene i landskapet.
7. Landskapsentreprenøren har behov for en regional overbygning som ivaretar flere sider ved landskapet som ressurs. Vi finner at lokal- og regionalparkmodellene er egnete eksempler på slike overbygninger. De kan også gi et bedre grunnlag for samarbeid og koordinering i virkemiddelapparatet.

Litteratur

- Brandtzæg, B. A. og P.I. Haukeland. 2009. Rapport fra følgevalue-
ringen til Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. *TF-notat*.
- Brinckerhoff, P. C.. 2000. *Social entrepreneurship*. Toronto, Canada:
John Wiley & Sons.
- Brox, O. 2001. *Vår felles eiendom: Tar vi vare på allemannsretten?*
Oslo,Norway: Pax publishers.
- Davenport, T. and J. C. Beck. 2001. *The Attention Economy*. Boston,
MA:Harvard University Press.
- Drucker. P. 1985. *Entrepreneurship and Innovation*. New York: Har-
per.
- Elkington, J. 1999. *Cannibals with forks: The triple bottom line of
21st century business*. UK. Capstone publishers.
- Gunnerud Berg, N. and L. Foss. 2002. *Entreprenørskap: Kjønn, livsløp
og sted*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Haugthon, Graham. 1999. *Community economic development*. UK:
Routledge press.
- Haukeland, P.I. og Bent A. Brandtzæg. 2009. Den brede verdiskaping-
en: Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert
verdiskaping. *TF-notat 20*.
- Haukeland, P. I. og Bent A. Brandtzæg. 2008. Opplevelseslandskapet:
En ressurs for bærekraftig stedsutvikling og verdiskaping. *TF-notat
21*.

- Haukeland, P.I. 2005. "Historiefortelling som ressurs i Opplevelses-økonomien", i D. J. Lønning et al. *Frå Vogge til Mekka: Ein kulturokonomisk utviklingsstrategi for Morgedal*. Telemarksforsking-Bø, rapport 226.
- Haukeland, P. I. and T. Bolkesjø. 2003. "Entreprenørskap i kulturokonomien" i D. J. Lønning (red.). *Den norske bygda i den store verda*. Telemarksforsking-Bø.
- Jensen, R. 1999. *The Dream Society*. New York, NY: McGrawHill.
- Lønning, D.J. et al. 2003. *Den norske bygda i den store verda: Om lokal utvikling i ei global tid*. Bø: Telemarksforsking-Bø
- Savitz, A. W. 2006. *The Triple Bottom Line*. San Francisco: John Wiley.
- Shaffer, R. and G. F. Summers. 1989. "Community economic development", i Christensen, J. A. and J. W. Robinson, jr. (eds.). *Community development in perspective*. Ames, Iowa: University of Iowa Press.
- Schumpeter, J. A. 1934. *The theory of economic development*. London, UK: Transactions books.
- Shragge, E. (ed.). 1993. *Community economic development: In search of empowerment*. Montreal, Canada: Black Rose Books.
- Spilling, O. 2007. *Entreprenørskap på norsk*. Oslo: Fagborforlaget.
- Stoknes, P. E. 2007. *Sjel og penger (Soul and money)*. Oslo: Flux.
- Swedberg, R. 2000. *Entrepreneurship: The social science view*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Kapittel 5

Frå landbrukspolitik til innovativ landskapspolitikk

SOLVEIG SVARDAL

Hensikten med dette kapittelet er å drøfte om dagens verkemiddelordningar knytte til landbruket, er eigna for å bidra til meir verdiskaping basert på dei samla ressursane i landskapet, og kva for endringar som eventuelt må til for å betre kunne utnytte dette potensialet i ein regional utviklingsstrategi.

Store delar av det landskapet vi ser rundt oss er eigd og forvalta av norske bønder og småbrukarar, og ein stor del av verkemidla er knytt til landbrukspolitikken. Det er såleis interessant å gjere eit lite dykk inn i denne.

Nye oppgåver for norsk landbruk

I St. meld. nr. 19 (1999-2000) *Om norsk landbruk og matproduksjon* blir følgjande oppgåver for norsk landbruk trekt opp:

- produsere helsemessig trygg mat av høg kvalitet med bakgrunn i forbrukarane sine preferansar
- produsere andre varer og tenester med utgangspunkt i næringas samla ressursar

- produsere fellesgode som livskraftige bygder, eit breitt spekter av miljø- og kulturgode, og sikre ei langsiktig matforsyning

Det multifunksjonelle landbruket

Denne landbruksmeldinga, som snart skal bli avløyst av ei ny, representerer ei vesentleg endring samanlikna med tidlegare meldingar og proposisjonar. No er det eit langt sterkare fokus på landbruket som produsent av fellesgode og mangesidige samfunnsoppgåver, uttrykt gjennom ”det multi-funksjonelle landbruket”, som også var vesentleg i forsøket på å finne fram til og forsvare WTO-tilpassa tilskotsordningar.

Vi ser også ei auka marknads- og forbrukarfokusering, som mellom anna inneber at ein i større grad skal sjå på det samla ressursgrunnlaget. Såleis kan ein seie at dette i større grad er ein mat- og landbrukspolitikk¹², enn det tidlegare sterke fokuset på den reine råvarebaserte jordbruksproduksjonen. Trass i denne tydelegare todelinga, mellom den konvensjonelle råvareproduksjonen og ein aukande framvokster av såkalla nisjenæringar, er det framleis produksjonen av korn, mjølk, kjøt og andre råvarer som utgjer den viktigaste delen av verkemiddel-systemet, slik vi ser det i jordbruksavtalen.

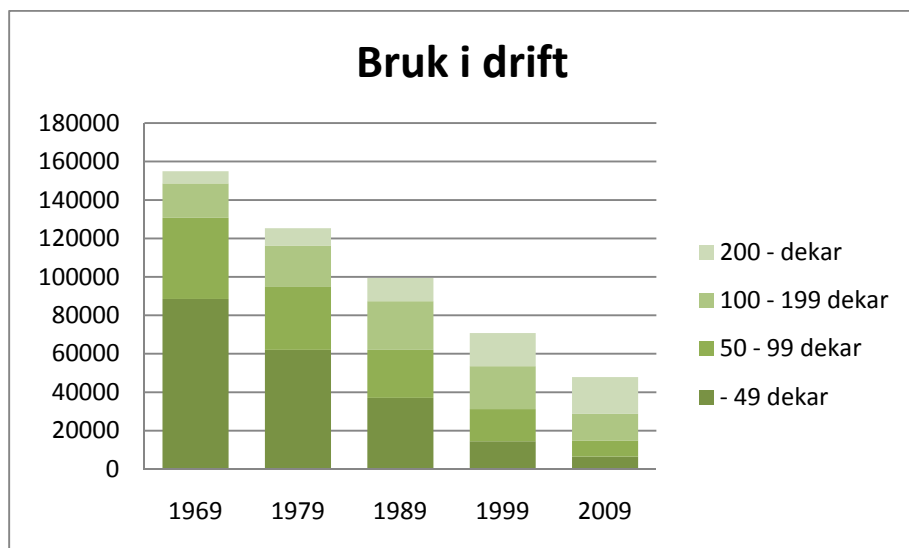
¹² Landbruksdepartementet skifta også namn til mat- og landbruksdepartementet.

Brei støtte til småskalalandbruket

Det er brei semje i det norske samfunnet om at vi ønskjer eit småskalalandbruk fordelt over heile landet, og at fellesskapet må vere med på å betale for dette. Det er solid fleirtal på Stortinget for gjeldande landbrukspolitikk, og dei årlege målingane Synnovate MMI gjer for Bonde- laget, syner også at det er sterk støtte til ein slik politikk i befolkninga. Denne støtta er ikkje minst grunngjeven med at landbruket produserer landskap, trygg mat og levande bygder.

Utviklinga i produksjonen

Den årlege resultatkontrollen for gjennomføringa av landbrukspolitikken viser at vi har hatt ein sterk nedgang i tal gardsbruk i drift (Figur 21). Dei bruka som er att driv stadig meir intensivt, og held oppe ein delvis aukande produksjon i aukande grad basert på innkjøpt kraftfôr. Samstundes får vi fleire, både blant dei aktive gardsbruka og blant dei som har lagt ned den konvensjonelle drifta, som startar opp med ulike former for vidareforedling og opplevingsproduksjon.

Figur 21. Utviklinga i tal bruk i drift. Kjelde: SSB.

Norsk landbruk - får vi det vi trur vi betaler for?

Inntektene til bøndene kjem frå to hovudkjelder; prisane dei oppnår på varene dei produserer og tilskot, som betaling frå det offentlege for mat- og fellesgodeproduksjon. Det er gjennom fordelinga av desse tilskota vi har høve til å styre i landbrukspolitikken. Men styrer vi dit vi vil? Og får vi det vi trur vi betaler for?

Samla førstehandsverdi av den norske jordbruksproduksjonen er om lag 23 milliardar kroner (2009). Dette er altså den totale verdien av mjølk, kjøt, korn, frukt, poteter og grønsaker, slik dei blir levert frå norske matprodusentar til vidareforedlings- og salsledda.

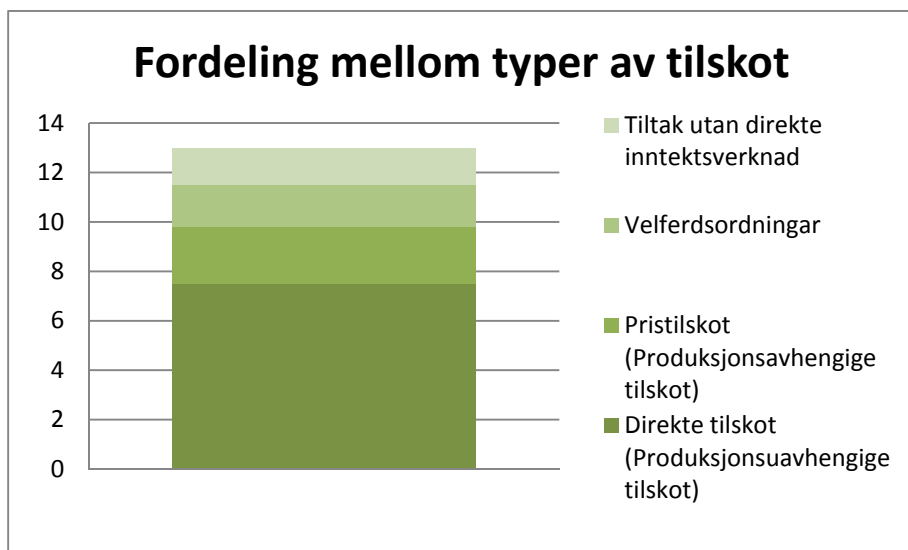
I tillegg til dei prisane som kan takast ut i marknaden på denne måten, får bøndene betalt for å halde opne landskap, levande bygder med matproduksjon og busetnad, mattryggleik og sysselsetjing. Denne be-

talinga får dei gjennom ulike tilskotsordningar. Nivå, fordeling mellom ulike ordningar og mellom ulike produksjonar, distrikt og produksjonsformer blir fastsett i jordbruksavtalen. Samla nivå på jordbruksavtalen er om lag 13 milliardar kroner (Jordbruksoppgjøret 2009).

Tilskotssystemet

Dei ulike tilskotsordningane kan grupperast i ulike typar:

- Direkte tilskot (Produksjonsuavhengige tilskot)
- Pristilskot (Produksjonsavhengige tilskot)
- Velferdsordningar
- Tiltak utan direkte inntektsverknad

Figur 22. Fordeling mellom ulike typar av tilskot i jordbruksoppgjøret 2009.

Direkte tilskot (Produksjonsuavhengige tilskot)

Direkte tilskot er hovudsakleg knytt til areal eller dyretal. Føremålet med desse er å bidra til eit aktivt og berekraftig jordbruk innafor dei målsetnadene Stortinget har trekt opp. Tilskotssatsane varierer mellom ulike produksjonar, ulike distrikt og ulike produksjonsformer. Dei ulike satsane skal mellom anna kompensere for stordriftsfordelar og ulike produksjonstilhøve, t.d. på Jæren og i Finnmark. Difor er satsane høgare i områda med vanskelege produksjonstilhøve, og dei er høgare for dei første dyra (eller dei første dekar med ein vekst) enn for dei siste på ein og same gard. Desse tilskota blir ofte omtala som produksjonsuavhengige, ettersom dei ikkje er knytt opp mot nivå på produksjonen, dvs. ein får tilskot til ei ku, uavhengig av om ho produserer mykje eller lite mjølk. Samla utgjer desse ordningane om lag 7,5 milliardar (Jordbruksoppgjøret 2009).

Pristilskot (Produksjonsavhengige tilskot)

Pristilskota er eit ekstra tilskot til produktprisen, først og fremst for å jamne ut skilnader mellom ulike distrikt. Distriktstilskota er altså størst i Finnmark og lågast (delvis ingen distriktstilskot) i dei beste jordbruksområda. Dei er produksjonsavhengige, dvs. at dess meir du produserer, dess meir tilskot får du. Samla utgjer desse ordningane om lag 2,3 milliardar (Jordbruksoppgjøret 2009).

Velferdsordningar

Til velferdsordningane høyrer tilskot til avløyning, slik at bøndene kan ha ferie- og fritid, inntekt under sjukdom og svangerskap, samt felles pensjonsordningar. Samla utgjer desse ordningane om lag 1,7 milliardar (Jordbruksoppgjæret 2009).

Tiltak utan direkte inntektsverknad

Det er også ein del midlar over jordbruksavtalen til forsøksringar, avlsarbeid, prisnedskriving av råvarer til foredlingsindustrien, investeringsstøtte med meir. Samla utgjer desse ordningane om lag 1,5 milliardar (Jordbruksoppgjæret 2009).

Direkte tilskot gir høve til styring

Det er først og fremst gjennom dei produksjonsuavhengige direktetilskota (eller produksjonstilskota, som dei også vert kalla) og fordelinga mellom ulike ordningar, produksjonar, produksjonsformer og drifts-omfang, vi har høve til å styre. Vil vi at det skal vere mogleg å produsere mat i alle delar av landet, på små og store bruk? Vil vi ha økologisk produksjon? Då må vi fordele på ein slik måte at ulempene ved å drive smått, ulempene ved å drive langt mot nord eller høgt til fjells, eller ulempene ved lågare produksjon i økologiske driftsformer blir kompensert.

I kjølvatnet av St. prp. nr. 8 (1992-93) Landbruk i utvikling, starta ei omlegging frå produksjonsavhengige til produksjonsuavhengige tilskot. Dette var utløynt som ei førebuing til ein eventuell EU-medlemskap,

men var ikkje minst viktig for å få til eit mindre intensivt og meir miljøvenleg landbruk. Intensiv produksjon av råvarer basert på innkjøpte driftsmidlar som kraftfôr, plantevernmidlar og kunstgjødsel skulle gje mindre utteljing.

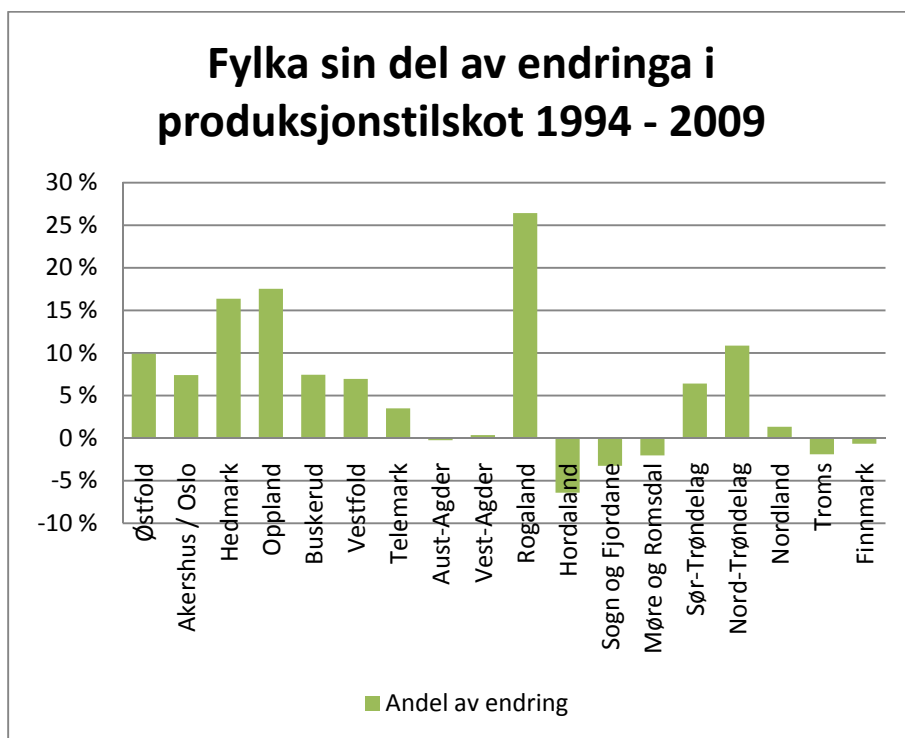
Får vi det vi betaler for?

Mykje kan tyde på at vi likevel ikkje får det vi trur vi betaler for. Vi har opplevd ein veldig nedgang i talet på gardsbruk. Frå 1994 til 2009 har talet på dei som har rett til støtte over jordbruksavtalen blitt redusert frå 73 960 til 48 310.

I same perioden har talet på landbrukseigedomar vore nokså stabilt (om lag 180 000 i 2009), det er altså talet på bruk i vanleg drift som går ned. Dette gapet mellom landbrukseigedomar og bruk i drift, er eit dilemma i seg sjølv. Mange av landbrukseigedomane representerer ein betydeleg verdi, som busettingsplass, og som produsent av fellesgode, ikkje minst representert gjennom tun, bygningar, kulturhistorie og landskap. Kvifor skal ikkje det offentlege vere med og betale for denne fellesgodeproduksjonen?

Med ein nedgang i talet på bruk, og om lag stabilt nivå på landbruksstøtta, blir det fleire tilskotskroner per bruk, til dei som er att. I gjennomsnitt aukar utbetalinga av direktetilskota frå 91 000 til 157 300 (målt i 2009-kroner) frå 1994 til 2009. Men fordi vi samstundes får ei omlegging innafor enkeltordningar, ser vi at utviklinga i sum går i ei retning som er i strid med ønsket om eit småskalalandbruk i heile landet.

Det er i distrikta bruka forsvinn, jamfør Figur 23. Vi ser at utkantar som Vestlandet (nord for Rogaland), Nord-Norge, Agder og Telemark tapar i konkurransen mot sentrale strok rundt Oslofjorden, Jæren og det sentrale Trøndelag. Trass i at den samla auken i utbetalt produksjonstilskot er 868 millionar (målt i 2009-kroner) frå 1994 til 2009, ser vi at dei tre vestlandsfylka, Aust-Agder, Troms og Finnmark har nedgang i utbetalt produksjonstilskot. Rogaland aleine hentar ut 26 % av den auka utbetalinga av produksjonstilskot. Studerer vi nærmare kva som skjer innan kvart fylke, ser vi det same mønsteret: Tilskota blir flytta frå utkantane til meir sentrale strok.

Figur 23. Fylka sin andel av endringa i utbetalt produksjonstilskot frå 1994 til 2009 (målt i 2009-kroner). Eiga samanstilling basert på data frå SSB.

Dei områda som tapar terreng er samstundes ofte område som så langt har vore viktige reisemål, nettopp fordi dei har eit spennande kulturelt landskap, produsert gjennom generasjonar sin bruk av det lokale ressursgrunnlaget. Forsvinn beitedyr frå desse områda, forsvinn også om kort tid beitelandskapet. Når forsvinn turistane?

Figur 24. Magasinet National Geographic sender norske fjordar til topps i kåringa av verdas mest ettertrakta reisemål. Her Geiranger. Foto frå nrk.no.

Kvifor blir det slik?

Det er sjølvsagt mange faktorar som verkar saman, og som fører til denne utviklinga. Men ser vi isolert på tilskotsordningane, kjem vi ikkje utanom å peike på den betydelege endringa i den såkalla ”strukturprofilen” for produksjonstilskota. Det betyr at den relative kompensasjonen for å drive smått har blitt mindre, både ved at tilskotssatsane per eining relativt sett har blitt lågare, men også fordi tidlegare tak på overføringar per bruk har blitt fjerna. Store samdrifter i mjølkeproduk-

sjonen har blitt prioritert. Med desse endringane får dei produksjonsuavhengige tilskota meir karakter av å vere produksjonsavhengige.

Under mottoet ”lik løn for likt arbeid” vart det innført lik tilskotssats til alle beitedyr. Tidlegare var også denne ordninga differensiert, slik at betalinga per dyr var høgast for dei første sauene eller kyrne ein sleppte på beite, for å kompensere for det arbeidet som må gjerast enten ein har få eller mange dyr.

Kva med fellesgodeproduksjonen?

I tillegg til den fellesgodeproduksjonen som er knytt til produksjon av landskap som resultat av den ordinære landbruksdrifta, er det grunn til å sjå særskilt på miljøtiltaka og bygdeutviklingstiltaka. Eit fellestrekk ved desse ordningane, i tillegg til at dei stimulerer til fellesgodeproduksjon, er at dei har ein sterkare grad av regional forvaltning.

Miljø

I tillegg til at miljø er trekt fram som ein særskilt fellesgodeproduksjon, ligg det eit generelt berekraftperspektiv til grunn for landbrukspolitikken, og Landbruks- og matdepartementet har laga ein eigen miljøhandlingsplan.

Ved jordbruksoppgjæret 2003 vart partane samde om at det skulle etablerast eit nasjonalt miljøprogram for landbruket frå 2004 (St. prp. nr. 70 (2002-2003)). Overordna føremål for programmet er å medverke til auka målretting av miljøarbeidet i landbruket, og gjere landbruket sin samla miljøinnsats betre synleg. Nasjonalt miljøprogram byg-

gjer på Regjeringa sitt miljøvernpolitiske resultatområde, og inneheld nasjonale verkemiddel med miljøeffekt, og rammer for dei regionale miljøprogramma.

Samstundes med vedtak om innføring av nasjonalt miljøprogram vart det også vedteke å innføre regionale miljøprogram i kvart fylke frå 2005. Hordaland og Hedmark vart allereie peika ut som pilotfylke, og prøva ordninga i 2004. Regionale miljøprogram skal i tillegg til målretting og synleggjering av miljøinnsatsen i jordbruket bidra til auka forankring av miljøarbeidet i landbruket, både på lokalt og regionalt nivå. Dei regionale miljøprogramma skal omfatte ulike ordningar for å møte dei prioriterte miljøutfordringane i kvart fylke, og vere forankra i eitt av dei to hovudområda

- Tiltak for å ta vare på kulturlandskapet
- Tiltak for å redusere forureining

Dei regionale miljøprogramma skal vere forankra i kommunane sine strategiar, og samstundes gje retningslinjer for fordeling av dei spesielle miljøverkemidla mellom kommunane, og gje kommunane signal om retninga for bruken av desse.

I 2004 vart ordninga Spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL) etablert, og forvaltinga av ei rekke miljøtiltak vart flytta frå fylka til kommunane, som også har ansvar for å utarbeide tiltaksstrategiar for dei kommunale miljøverkemidla. SMIL-midla kan også løyvast til bruk som ikkje mottar produksjonstilskot.

Evalueringar av regionale og kommunale miljøtiltak syner at regionalisering av verkemiddel gjev auka engasjement lokalt og regionalt.

Dette engasjementet og den debatten det løyer ut, er viktige for utviklinga av landbruket som produsent av fellesgode. Den vil skape merksemd om kva som er fellesgode, korleis dei skal produserast, kven som skal produsere og korleis det skal betalast for denne produksjonen. Når fellesskapet skal betale for fellesgodeproduksjon må fellesskapet vere med og definere kva som er fellesgode, og det krev lokalt engasjement og kompetanse. Slik vil regionalisering av verkemidla auke målrettinga, og også kunne endre "miljø" frå å vere eit problem til å bli ein ressurs for lokal verdiskaping.

Men evalueringane viser også at den regionale forvaltinga kan vere lite effektiv. Dette må sjåast i samanheng med at dei midlane det her er snakk om er relativt små, og at forvaltingskostnadene dermed blir relativt store per sak.

Bygdeutvikling

Med St. prp. nr. 8 (1992-93) *Landbruk i utvikling* vart norsk landbruk for første gong sett inn i ein bygdepolitisk samanheng.

Bygdepolitikken blei sett i samanheng med distriktpolitikken, og det blei lagt opp til at den samla næringspolitikken for bygdene skulle styrke og utvide næringsgrunnlaget, og gje plass for alle former for næringsverksemd. Mangfaldet i næringslivet i distrikta skulle aukast for å utvikle eit breiare grunnlag for busetjingsmønsteret. Den offentlege innsatsen i landbrukspolitikken skulle i større grad enn tidlegare kanaliserast til distrikta.

Det blei lagt stor vekt på at verkemiddelsystemet samla sett måtte vere mest mogleg utviklingsretta. I St. prp. nr. 8 (1992-93) blir det formu-

lert slik: *«vel så viktig som virkemidler rettet mot å finansiere etableringer og investeringer, vil det være å ha virkemidler som stimulerer miljøer og prosjekter som kan bidra til nyskaping og utvikling».*

Bygdeutviklingsmidlane har sidan tidleg på 1990-talet vore det viktigaste økonomiske verkemiddelet for næringsutvikling innan og i tilknytning til landbruket. Dei vart landsdekkande frå og med 1993. Frå 1994 vart investeringsstøtte for tradisjonelt jord- og hagebruk og for tilleggsnæringar lagt inn under BU-midlane. Etter at dette skjedde har det vore ein stadig dragkamp i dei årlege jordbruksforhandlingane mellom tradisjonelle og nye næringar.

Frå og med 2005 har bruken av dei fylkesvise BU-midlane vore styrt av ein nasjonal strategi for næringsutvikling. Første utgåve "Landbruk – mer enn landbruk" kom i 2005, med tillegg i 2006, som seinare er følgt av "Ta landet i bruk", datert januar 2007. Den nasjonale strategien gir, saman med dei årlege jordbruksforhandlingane, føringar for regionale strategiar.

Desse skal vere fleirårige med høve for årleg justering. Fylkesmannen har ansvar for utarbeidinga av strategiane, og dei skal utarbeidast etter samråd med fylkeskommunen, Innovasjon Norges distriktskontor, næringsorganisasjonane i landbruket og kommunalt nivå.

Kommunane skal vere delaktige i utforminga av dei regionale næringsstrategiane.

Som ei forsøksordning, ut 2010, er det etablert 4-årige prosjekt i Nord-Gudbrandsdalen og Valdres der regionråda har fått myndigheit til å forvalte dei fylkesvise BU-midlane.

Det er altså lagt opp til ein betydeleg medverknad frå regionalt og kommunalt nivå når det gjeld retningslinjer og forvaltning av bygdeutviklingsmidlar. Likevel ser vi at ein stadig aukande del av midlane har gått til føremål innanfor det tradisjonelle landbruket (investeringsstøtte).

Forenkling av verkemidlane

Innføringa av dei regionale miljøprogramma må, i tillegg til den miljøpolitiske grunngjevinga, også sjåast i samanheng med arbeidet med målretting og forenkling av verkemidla i jordbruksavtalen, samt prinsippet om å løyse problema nærast mogleg der problema finst, som mellom anna ligg til grunn i St. meld. nr 19 (2001-2002) *Nye oppgaver for lokaldemokratiet – regionalt og lokalt nivå*. Det same må endringar i forvaltninga av bygdeutviklingsmidlane kunne seiast å vere.

Forenkling av verkemidla i jordbruksavtalen var viktige tema både i St. meld. nr. 19 (1999-2000), i Innst. S. nr. 167 (1999-2000) frå Næringskomiteen om norsk landbruk og matproduksjon, samt i Semerklæringa (den politiske plattformen for Bondevik II-regjeringa) frå 2001. Regjeringa Bondevik var også oppteken av regionalisering og overføring av forvaltingsansvar så nær brukaren som mogleg.

Som ei oppfølging, blei avtalepartane ved jordbruksforhandlingane i 2001 einige om eit mandat for gjennomgangen av verkemiddelbruken, og Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) fekk i oppdrag å leie arbeidet. Rapporten *FOLA 2002: Landbrukspolitik – forenkling og målretting* blei lagt til grunn i diskusjonen om forenklingar i jordbruksoppgjeret 2002. Dette førte mellom anna til at AK-

tilskotet¹³ blei lagt om, ved at det vart splitta i eit flatt kulturlandskaps-tilskot til alt areal, grunngjeve i betaling for produksjon av miljøgode, og eitt arealtilskot som framleis var differensiert etter distrikt og bruksstorleikar, men også med ei forenkling ved at talet på satsgrupper blei redusert. Effekten av denne omlegginga ga ei moderat omfordeling mellom ulike distrikt og bruksstorleikar, men mykje mindre enn det næringsorganisasjonane hadde frykta.

I det same jordbruksoppgjeret blei forslaget frå St. meld. nr 19 (2001-2002) *Nye oppgaver for lokaldemokratiet – regionalt og lokalt nivå* om å overføre dei dåverande regionale miljøvirkemidla til kommunane, for å auke nærheita til miljøutfordringane endå meir, stadfesta.

Tilskotsrammer til regionalt nivå

Sett i samanheng med dei totale rammene for jordbruksavtalen, som for 2009 omfattar om lag 13 milliardar kroner i budsjettstøtte, vil 410 millionar til regionale miljøtiltak og 120 millionar til SMIL¹⁴ vanskeleg kunne oppfatast som tilstrekkeleg for å kunne føre ein offensiv miljøpolitikk. Men midlane bidreg til å synleggjere landbrukets miljøinnsats.

Det same tilhøvet gjer seg gjeldande for bygdeutviklingsmidlane. I jordbruksoppgjeret for 2009 vart det sett av 418 millionar til fylkesvise bygdeutviklingsmidlar.

¹³ Areal- og kulturlandskapstilskotet

¹⁴ Spesielle miljøtiltak i jordbruket

I tillegg til desse regionale og kommunale programma finn vi enkelte mindre spesialordningar, som til dømes eit ekstra tilskot til landbruk i verdsarvområda (samla 2 millionar), og tilskot til forvaltning av dei 20 utvalde særskilt verdifulle kulturlandskapa.

Regionalpark som organisatorisk grep?

Frå Europa kjenner vi til at utfordringane landbruket i utkantane står framfor, ofte har vore ei viktig drivkraft i etablering og utvikling av såkalla regionalparkar. Utkantlandbruket kan ikkje konkurrere med landbruket i meir sentrale område når det gjeld effektiv produksjon. Dette landbruket har delvis overlevd fordi det har vore vanskeleg med alternativ sysselsetting, det har vore ein landbrukspolitikk som delvis har jamna ut for skilnader mellom produksjonar og produksjonstilhøve, og gardbrukarane har hatt sterke band til jord og slektsarv.

Når utkantlandbruket i ei globalisert verd blir endå meir utsett, leitar ein etter alternative overlevingsstrategiar. Ein slik strategi har vore å ta hand om ein større del av foredlinga lokalt, marknadsføre og selje varer og tenester til ei befolkning på jakt etter nye opplevingar. Ved kortare avstand mellom produsent og forbrukar, samt ei verdiauke i produkta fordi dei har ein unik historie, kan ein større del av verdiskapinga verte att lokalt.

Vi ser den same tenkjemåten her til lands, og både for Valdres Natur- og Kulturpark og Nærøyfjorden Verdsarvpark, står nye overlevingsstrategiar for landbruket sentralt. Dette kjem til uttrykk gjennom eigne landbruksstrategiar og i merkevarestrategiane, der det regionale særpreget også skal kome til uttrykk i landbruks- og landskapsrelaterte

produkt og tenester. Satsinga på telemarkskua i Vest-Telemark er eit døme på ein tilsvarende strategi.

Likevel, når det kjem til diskusjon og vedtak om bruk av dei midlane som kan fordelast regionalt, ser vi det same mønsteret som elles; det blir ein kamp mellom det konvensjonelle og det nye landbruket. Vi ser mangelen på ein regional strategi tufta på ei forståing av felles regionale utfordringar for landbruket. Vi ser også ulempene med regionalisering og overføring av forvaltingsansvar så nær brukaren som mogleg; felles overordna forvaltning blir vanskeleg når forvaltingsnivået kjem for nær, og delvis har personlege relasjonar til, brukarane.

Mogleg å kome på eit anna spor?

Dagens verkemiddel, og fordelinga av desse, viser seg altså å gå i disfavør av utkantane, både når vi ser på landet under eitt, og når vi går inn og studerer dei einskilte regionane. Vi ser ei utvikling dei siste åra der midlane går frå utkantane til meir sentrale strom, frå mindre til større einingar, og frå grovføretande husdyrslag til meir kraftfòrkevjangende produksjonar. Dei lokale ressursane, først og fremst knytt til engproduksjon og beitebruk i inn- og utmark, blir i aukande grad tekne ut av produksjon, med mellom anna attgroing som resultat.

Før vi diskuterer nye moglege modellar kjem vi ikkje unna å trekkje opp to viktige overordna prinsipp:

- Vi har eit felles, globalt ansvar for å i størst mogleg grad forsyne eige folk med eigenprodusert mat. Dette matsuverenitetsprinsippet blir stadig viktigare i ein situasjon med aukande folketal og matmangel på verdsbasis.

- Vi får det landskapet vi produserer. Det verdiskapande opplevingslandskapet vi snakkar om, er resultat av generasjonar si dyrking av jord, bruk av denne i ulike produksjonar og måten vi dyrkar jorda på. Vi får ikkje eit beitelandskap utan beitedyr.

Det er vanskeleg å sjå for seg at ein får tilslutnad til ei ny omfordeling innan eksisterande støttemodell som er omfattande nok til å få effekt, slik at dei regionale skilnadene blir jamna ut og vi faktisk får eit småskalalandbruk over heile landet. Difor kan det vere ein mogleg veg å gå å skille mellom landbruk i sentrale strok og i utkantane, og introdusere ein ny støttemodell for det landbruket og den landskapsproduksjonen som får for dårleg betalt i noverande system. Ein slik modell kan til dømes byggje på følgjande:

Ei fast støtte per bruk (som oppfyller visse minstestandardar for miljø og skjøtsel av landskap). Denne bruksstøtta bør vere forankra i landskapsproduksjon, slik som tun og bygningar, beitelandskap, produksjonslandskap og randsoner.

Ei viss betaling for produksjon knytt til areal og dyr, gradert etter fellesgodeproduksjon utover minstestandarden (dvs den som blir betalt for gjennom tilskot per bruk). Denne er nødvendig for å stimulere matproduksjon over heile landet. Eit øvre tak på støtte per bruk vil vere med å styrke fellesgodeproduksjonen.

Inntekter ut over denne fellesgodeproduksjonen må hentast i marknaden, enten ved effektiv produksjon av råvarer, eller ved eigen vidareforedling knytt opp mot lokale og regionale felles utviklings- og merkevarestrategiar.

Slik kan vi kanskje gå frå ein utdatert landbrukspolitikk til ein innovativ landskapspolitikk, som utnytter dei lokale fortrinna i berekraftige regionale konkurransestrategiar.

Litteratur

- Bondevik II-regjeringa. 2002. Sem-erklæringa (den politiske plattformen for Bondevik II-regjeringa)
- Brandtzæg, B., Daugstad, K., Flø, B.E., Hvitsand, C., Storstad, O. & Svardal, S. 2008. Evaluering av regionale miljøprogram i jordbruket. - Bygdeforskning og Telemarks-forskning-Bø. Rapport 3/08, ISSN1503-2035.
- Brandtzæg, B.A. & Hvitsand, C. 2009. Evaluering av Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL). – Telemarksforskning. Rapport 244 2009.
- Budsjettnemnda for jordbruket. 2009. Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken.
- Innst. S. nr. 167 (1999-2000) frå Næringskomiteen om norsk landbruk og matproduksjon.
- Knutsen, H. (red). 2009 Utsyn over norsk landbruk - Tilstand og utviklingstrekk. NILF.
- Landbruks- og matdepartementet. 2005. Landbruk – mer enn landbruk. Landbruks- og matdepartementets strategi for næringsutvikling.
- Landbruks- og matdepartementet. 2006. Landbruk – mer enn landbruk. Tillegg 2006. Landbruks- og matdepartementets strategi for næringsutvikling.
- Landbruks- og matdepartementet. 2007. Ta landet i bruk! Landbruks- og matdepartementets strategi for næringsutvikling 2007-2009.

- Lie, S. A. 2010: Skal vi fortsette som før? Kronikk i Nationen.
- St. meld. nr 19 (1999-2000) Om norsk landbruk og matproduksjon.
- St. meld. nr 19 (2001-2002) Nye oppgaver for lokaldemokratiet – regionalt og lokalt nivå.
- St. prp. nr. 8 (1992-93) Landbruk i utvikling.
- St. prp. nr. 70 (2002-2003) Om jordbruksoppgjøret 2003 – endringer i statsbudsjettet for 2003 m.m.
- St.prp. nr. 75 (2008-2009) Om jordbruksoppgjøret 2009 – endringer i statsbudsjettet for 2009 m.m.
- Svardal, S. 2006. Nye utfordringer i landbrukspolitikken. Foredrag ope møte, Telemark Bonde- og Småbrukarlag.
www.telemarksforskning.no.
- Svardal, S. 2006. På tide å tenkje nytt? Innleiing til fylkesårsmøtet i Telemark Bonde- og Småbrukarlag. www.telemarksforskning.no.
- Svardal, S. 2006. Effektar av økonomiske verkemiddel på landbruket i Telemark. Foredrag for Vest-Telemarkrådet.
www.telemarksforskning.no.
- Svardal, S. 2006. Meir regional landbrukspolitikk. Kronikk i Nationen.
- Svardal, S. 2007. Regionalisering av landbrukspolitikken. Foredrag på workshop for Kommunenes Sentralforbund og Landbrukets Utredningskontor. www.telemarksforskning.no.
- Svardal, S. 2007. Bidrag til Landbrukspolitisk arbeidsgruppe Vest-Telemark.

Svardal, S., Bjørnstad, K. og Clemetsen, M. 2008. Regionalpark som utviklingsstrategi. En introduksjon. TF-notat 16/2008.

Svardal, S. 2009. Valdres i 2015. Korleis ser landbruket ut? Foredrag på Næringslivets dag i Valdres. www.telemarksforsking.no.

Synnovate MMI. 2009. Kjennskap og holdninger til norsk landbruk.

Søyland, V. (red.) (2002): FOLA 2002: Landbrukspolitikk - forenkling og målretting. NILF-rapport 2002-1.

Kapittel 6

Landskapsforvaltning

Aktører, virkemidler og samordning for en bred verdiskaping

BENT ASLAK BRANDTZÆG

Innledning

Det har over lang tid vært en utfordring knyttet til stadig økende sentralisering og fraflytting i distriktene. Nesten daglig kan vi lese i avisene om negativ befolkningsutvikling i distriktskommunene. En av årsakene er vedvarende reduksjon i sysselsettingen i primærnæringene, og de ringvirkninger dette medfører for små og sårbare bygder og lokalsamfunn.

De siste tiårene har landbruket vært under sterkt press. Tusenvis av bruk har blitt lagt ned, spesielt i indre og høyereliggende deler av landet, hvor man har små bruk og en topografi som ikke er så godt tilpasset moderne volumproduksjon. Dette resulterer videre i brakklegging, gjengroing og forfall, og det er gjerne i slike områder man også finner rike natur-, kultur- og landskapskvaliteter som det oppleves som viktig å ta vare på. Svært mange har gjennom flere år vært opptatt av gjengroingsproblematikken og konsekvensene av denne (Brandtzæg et al. 1996, Brandtzæg 1998). Vi ser bl.a. at opplevelseskvalitetene i landskapet forringes, og at gamle bygninger ikke blir vedlikeholdt og mister

sin funksjon. Mange av våre rødliste-arter, som er avhengige av en bestemt skjøtsel av kulturlandskapet, står i fare for å forsvinne (Brandtzæg & Lønning 2001, Brandtzæg & Hvitsand 2009). Landskapet og bygdene blir mindre attraktive, både i forhold til bosetting, turisme og reiseliv og annen næringsvirksomhet (Lønning et al. 2003). Bygdene preges av forgubbing og fraflytting, og man er inne i en negativ utviklingsspiral som det kan være vanskelig å snu.

Det arbeides imidlertid med å utvikle modeller og strategier for en ny utvikling, der man utnytter ressursene på nye måter. I den forbindelse er det bl.a. etablert verdiskapingsprogrammer der natur- og kulturarven utgjør en sentral del av ressursgrunnlaget. Erfaringene med disse programmene peker mot en utvidet forståelse av verdiskapingsbegrepet, og som åpner opp for helhetlige og langsiktige utviklingsstrategier i et bredt verdiskapingsperspektiv.

Den brede verdiskapingen

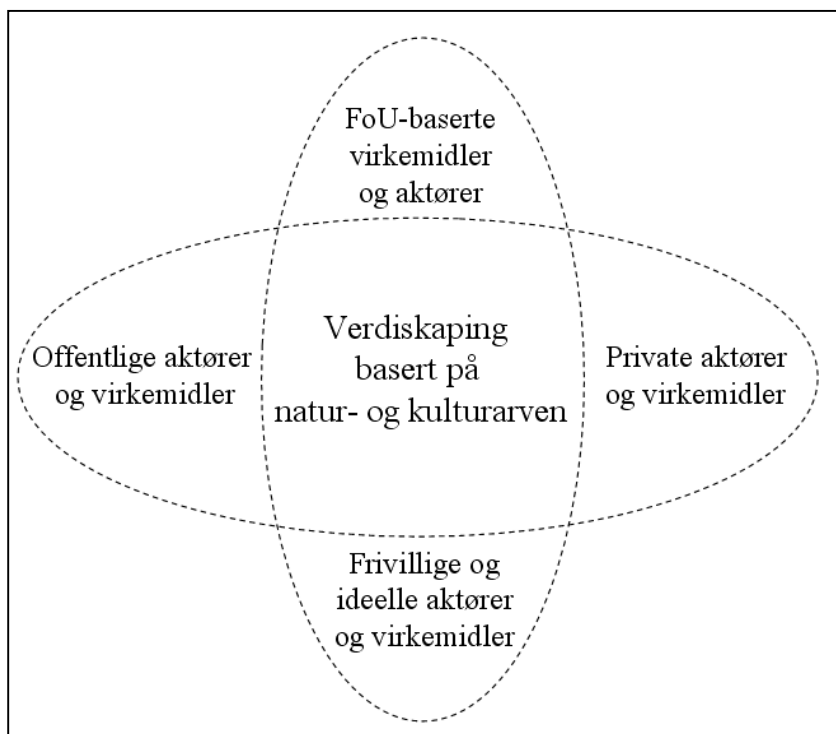
Landskap og natur- og kulturarv har fått økt interesse i bygde- og næringsutviklingsstrategier både i Norge og i andre land i Europa, bl.a. som følge at de muligheter som ligger i framveksten av opplevelsesøkonomien (Lønning et al. 2003). I disse utviklingsstrategiene inngår landskap, natur, kultur, tradisjoner, historie, særpreg osv. som grunnleggende og viktige ressurser for verdiskaping. Dette er strategier som legger til grunn et bærekraftig utviklingsperspektiv, hvor man søker å kombinere vern og bevaring gjennom bruk, og hvor man søker å stimulere til et balansert samspill mellom produksjon av private goder og fellesgoder. Fellesgoder kan sees på som en felles ressurs som gir pro-

duksjon av private goder en merverdi, samtidig som produksjon av private goder bidrar til å bevare og utvikle fellesgodene.

Dersom man skal lykkes med slike utviklingsstrategier forutsetter dette et bredt verdiskapingsperspektiv som inkluderer både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping (Haukeland & Brandtzæg 2009). Dersom man klarer å få ulike former for verdiskaping til å spille på lag, slik at ulike former for verdiskaping understøtter og forsterker hverandre, stimulerer man også til en bærekraftig utvikling. Dette fordrer imidlertid bevissthet og forståelse blant ulike aktører om hva som er ressursgrunnlaget, og hva bred verdiskaping innebærer.

Behov for samspill mellom aktører og virkemidler

Et utvidet verdiskapingsperspektiv forutsetter et godt samspill mellom alle sektorer som er aktører og interessenter i verdiskapingen – offentlig virksomhet, FoU, næringsliv og frivillig sektor (jf. Figur 25). Mange er kjent med triple helix-modellen som grunnlag for å fremme entreprenørskap og verdiskaping. I det utvidede verdiskapingsbegrepet spiller frivillig sektor også en meget viktig rolle, og vi har derfor utvidet triple helix-modellen til en Quadruple Helix-modell.

Figur 25 Samspill mellom aktører og virkemidler som grunnlag for verdiskaping (fra Haukeland & Brandtzæg 2009).

Innenfor offentlig sektor, forsknings- og kompetansesektoren, privat sektor og frivillig sektor, er det svært mange aktører og virkemidler som er aktuelle med tanke på å fremme en bred verdiskaping basert på landskap, natur og kultur.

Dersom vi ser på offentlig sektor er det mange virkemidler, både juridiske, økonomiske, og informative. Disse er spredd over mange departementer og underliggende etater, og det er til sammen svært mange aktører. På regionalt og lokalt nivå er de viktigste virkemidlene knyttet til forvaltning av natur, kultur, landskap og næringsutvikling forvaltet av kommunen, fylkeskommunen, Fylkesmannen og Innovasjon Norge (Brandtzæg et al. 2008).

Kommunene har virkemidler knyttet til bl.a. arealforvaltning, landbruk, næringsutvikling, kultur og miljøvern. Fylkeskommunen har virkemidler rettet mot regional utvikling, samferdsel, kultur, næring og videregående opplæring. Fylkesmannen har virkemidler knyttet til landbruk, miljøvern og arealplanlegging. Innovasjon Norge har en rekke virkemidler og programmer knyttet til entreprenørskap, finansiering av næringsutviklingstiltak og rådgivning/veiledning. Innovasjon Norge forvalter også den bedriftsutviklingsrettede delen av bygdeutviklingsmidlene.

Videre er det også andre instanser som forvalter fond, tilskuddsordninger og utviklings-/finansieringsprogrammer o.l. som er aktuelle for å fremme entreprenørskap og verdiskaping. Kulturminnefondet gir f.eks. tilskudd til restaurering av verna og verneverdige bygninger.

Store deler av de offentlige økonomiske virkemidlene med direkte betydning for landskapsutviklingen er knyttet til landbruk. Som nevnt innledningsvis har de landbrukspolitiske virkemidlene fått redusert betydning som regionalpolitisk virkemiddel etter hvert som landbruket har blitt sentralisert.

Når det gjelder forskningsbaserte virkemidler, er Forskningsrådet og forskningsmiljøene sentrale aktører. Forskningsrådet har mange programmer med relevans i forhold til bedrifts- og næringsutvikling, entreprenørskap og innovasjon, kulturvern, landskapsforvaltning, formidling og nettverksbygging. Det er også flere brukerstyrte innovasjonsprogrammer rettet direkte mot bedrifter som vil utvikle sin egen bedrift eller næring. Vi har også VRI-programmet, som har fokus på forskning og innovasjon i norske regioner. Det overordnede målet for VRI er nettopp å fremme innovasjon, kunnskapsutvikling og verdiskaping gjen-

nom regional samhandling og en forsterket FoU-innsats i og for regionene.

Private aktører er naturligvis viktige i forhold til å bruke natur- og kulturarven som ressurs for verdiskaping, f.eks. i forbindelse med produktutvikling, markedsføring og profilering. Dette krever at næringsliv, bedriftsnettverk og næringsorganisasjoner er involvert i arbeidet. I tillegg til å spille en sentral rolle i utviklingsarbeidet, kan private aktører være en viktig finansieringskilde ved at privat kapital investeres i bevaring og utvikling av natur- og kulturarven.

Som vi var inne på tidligere, vil frivillige lag og foreninger være viktige for å forankre og skape engasjement rundt målsetningene i verdiskapingsprogrammet. Her er det også mange forskjellige typer organisasjoner som kan spille en viktig rolle. Som eksempel på slike nevnes grendelag, velforeninger, husflidslag, ungdomslag, teaterlag, historielag/kulturminnelag/sogelag, båtlag/turlag, kystlag osv.

Det er med andre ord et vell av aktører og virkemidler som potensielt sett er av relevans for å fremme en bred verdiskaping basert på landskap, natur og kultur (Brandtzæg & Haukeland 2010). Det er en utfordring at virkemidlene er sektoriserte og fragmenterte, og virkemidlene, både fra et bruker- og forvaltningsperspektiv, er uoversiktlige. Det er vanskelig å få oversikt over hvilke virkemidler som er aktuelle, og hva som kreves for å få støtte. Ulike instanser forvalter hver sin bit av en større helhet ut fra hvert sitt faglige perspektiv og hvert sitt regelverk. Virkemidlene kan være vanskelige å kombinere, dvs. at det kan være problematisk å få virkemidler til å spille lag i forhold til å nå felles mål. Ingen av virkemidlene tar opp i seg det utvidede verdiskapingsbegrepet, og virkemidlene har per i dag ikke den kraft og den koordine-

ring som trengs for å snu utviklingen. For å fremme en bred verdiskaping basert på natur- og kulturarven, må virkemidlene ta hensyn til og stimulere til et optimalt samspill mellom ulike former verdiskaping, mellom produksjon av private goder og kollektive goder og ulike former for entreprenørskap.

Mulige tiltak for samordning

Skal man lykkes med en bred verdiskapingsstrategi, så vil det stille en del andre krav til virkemiddelutforming og forvaltning sett i forhold til dagens praksis. Et hovedpoeng med brede verdiskapingsstrategier, er at man tar utgangspunkt i ressurser og kvaliteter som karakteriserer et område eller en region.

Identitetsskapende prosesser vil i den forbindelse være viktige tiltak for å skape tilhørighet og kreativitet. Et spørsmål som det er viktig å stille seg er: Hva er det som er spesielt her, og hvilke kvaliteter har vi som skiller oss fra andre områder? Å utløse slike regionale og lokale mobileringsprosesser, krever også at man har et virkemiddelsystem som gir frihet på regionalt og lokalt nivå til å støtte opp om brede verdiskapingsprosesser i ulike deler av landet. Det er på dette nivået man har nærhet til lokale utfordringer og behov, og dermed også for en mest mulig målrettet og effektiv bruk av virkemidlene. Dette fordrer imidlertid at man regionalt og lokalt har omforente strategier for hvordan ulike virkemidler skal benyttes i ulike områder, slik at disse understøtter og forsterker hverandre. Det vil si at støtte til restaurering og skjøtsel av kulturmark, støtte til restaurering av verneverdige bygninger, støtte for å lette ferdsel og tilgjengelighet for allmennheten, støtte til etable-

ring av nye næringer, iverksetting av tiltak knyttet til mobilisering informasjon veiledning og kompetanseheving, etablering av nettverk og møteplasser for etablerere osv., må ses i sammenheng. Dette er en forutsetning for å oppnå de synergieffekter en bred verdiskapingsstrategi er avhengig av. At man på lokalt og regionalt nivå har virkemidler til rådighet til slike prosesser, vil også være viktig for å stimulere til engasjement og deltakelse i forhold til lokalpolitiske spørsmål, noe som i seg selv er sentralt i brede verdiskapingsstrategier.

En kulturøkonomisk utviklingsstrategi vil videre innebære et virkemiddelsystem, hvor produksjon av kollektive goder blir tatt på alvor. Det innebærer en helhetlig stedutvikling, hvor man fokuserer på områdets særegne natur- og kulturkvaliteter, varierte aktivitets- og opplevelsesmuligheter for fellesskapet. Trivsel, tilhørighet og identitet er viktig for å etablere livskraftige og attraktive lokalsamfunn, både med tanke på bosetting og etablering av ny næringsvirksomhet.

Produksjon av fellesgoder fordrer at man har et virkemiddelsystem som støtter opp om produksjon av landskap som tilfredsstiller fellesskapets behov, et landskap som er attraktivt, inkluderende og tilgjengelig. Dette forutsetter virkemidler hvor produksjon av fellesgoder er viktigste formål, og ikke kun virkemidler som har til hensikt å bøte på negative effekter av ensidig industriell volumproduksjon. Dette innebærer et skifte fra hovedfokus på støtte til privat verdiproduksjon, til hovedfokus på kollektiv verdiproduksjon. Dette innebærer også en endring i forståelsen av hva slags landbruksrelatert virksomhet som har størst effekt for verdiskaping, både økonomisk, kulturelt, sosialt og miljømessig. Dersom man skal fremme en helhetlig landskapsutvikling må man også ha virkemidler som dekker sammenhengende og helhetlige

landskapsområder. Man kan da ikke kun ha virkemidler som kun fokuserer på enkeltbiter av en større helhet. Det er samspillet mellom alle enkeltelementene i større sammenhengende landskapsområder, som er avgjørende for landskapets karakter, opplevelseskvaliteter og aktivitetmuligheter for fellesskapet.

Regionalpark som organisatorisk grep

Bred verdiskaping som grunnlag for bærekraftig utvikling krever en bred, målrettet og langsiktig satsing, der man har tilstrekkelige ressurser til rådighet når det gjelder kompetanse, samhandling, tid og økonomi. Regionalparkene representerer i så måte et interessant organisatorisk grep med tanke på å forsøke å koordinere innsats og virkemidler knyttet til landskap, miljø, kultur og økonomisk utvikling på regionalt og lokalt nivå (Clemetsen et al. 2005, Haukeland et al. 2007).

Ut fra europeiske erfaringer, representerer regionalparkene en dynamisk og langsiktig samarbeidsplattform for lokalsamfunn, myndigheter og næringsliv som ivaretar og videreutvikler områdets natur- og kulturverdier, støtter lokal deltakelse, fremmer bærekraftig verdiskaping og merkevarebygging gjennom integrert områdeforvaltning og stedsutvikling. Valdres Natur- og Kulturpark og Nærøyfjorden Verdsarvpark er de to første, norske variantene av regionalparkkonseptet (Haukeland & Brandtzæg 2010). Valdres Natur- og Kulturpark ble etablert for å møte utfordringer knyttet til nedgang i folketallet og tilbakegang i landbruket. Videre hadde det tradisjonelle reiselivet problemer med å opprettholde sine markedsandeler. Samtidig var det en bevissthet om at Valdres har konkurransefortrinn og en sterk Valdresidentitet som en

felles framtid kan bygges på. For å utløse dette potensialet var det også en erkjennelse av at man måtte være villige til å foreta prioriteringer, og i fellesskap organisere seg slik at det lar seg gjøre å utnytte det potensialet som ligger der. Samarbeidet mellom kommunene er forankret i et felles charter. Charteret for Valdres Natur- og Kulturpark er en 10-årig plan for lokalsamfunnsutvikling i Valdres, og det overordna målet er å kunne ta ut en merverdi i markedet, og derved bidra til økt verdiskaping.

Nærøyfjorden Verdsarvpark er etablert som en stiftelse, der stifterne er kommunene Aurland, Vik, Lærdal og Voss samt Sogn og Fjordane fylkeskommune. I tillegg til styre og arbeidsutvalg, er parkmøtet er årlig allmøte som omfatter stiftere og partnere i parken. I parkmøtet har alle partnere møterett, talerett og stemmerett. Parkavtalen er det overordnede strategi- og styringsdokumentet for parken. Administrativt styres parken av daglig leder. Videre har parken ansatte som jobber med parkforvaltning, kulturminner og bygningsvern. Den viktigste målsettingen for verdsarvparken er å være en pådriver for bærekraftig natur- og kulturbasert samfunnsutvikling med forankring i verdensarvstatusen, og gjennom dette bidra til å ivareta kvalitetene i området. I stiftelsen, som verdsarvparken representerer, er det en bred forståelse for de ulike dimensjonene knyttet til det brede verdiskapingsbegrepet, dvs. at miljømessig, kulturell sosial og økonomisk verdiskaping blir sett på som en strategi for langsiktig bærekraftig utvikling (Brandtzæg et al. 2010). Dette er noe som også er nedfelt i et nytt utkast til parkplan for Nærøyfjorden Verdsarvpark: "Strategi for verdiskaping basert på bærekraftig forvaltning". Å fremme en bred verdiskaping fordrer en felles forståelse og en felles forankring blant et bredt spekter av aktører med ulike interesser. I en tid preget stadig mer spesialisering og sektororien-

tering, hvor ulike aktører er opptatt av få fremme og ivareta sine egne interesser, kan dette være en utfordrende oppgave.

Innføringen av regionalparkkonseptet er foreløpig i en tidlig fase i Norge, og det derfor for tidlig å gi noen endelig konklusjoner når det gjelder resultater og erfaringer. Dersom man skal satse på natur, kultur og landskap som ressurs for samfunnsutvikling, kreves langsiktige strategier, sterke fagmiljøer, et faglig støtteapparat som kan betjene og følge opp ulike aktører, kompetanseutvikling og ressurser knyttet til bred samhandling og forankring. En regionalparkorganisering framstår som et interessant organisatorisk grep i så måte. Videre kan en slik organisering gi bedre muligheter for å optimalisere bruken av tilgjengelige virkemidler, slik at disse understøtter hverandre med tanke på å fremme en helhetlig og langsiktig utvikling.

Erfaringene fra Verdiskapingsprogrammet for kulturminner (Brandt-zæg & Haukeland 2010), er at mange av næringstiltakene som ønskes iverksatt er for små, og har for liten økonomisk avkastning til å bli vurderte som støtteverdige ut fra de tildelingskriterier som eksisterer for dagens virkemiddelordninger. Dersom man i tillegg også vurderer hva slags betydning tiltaket vil ha i forhold til å styrke og utvikle miljømessige, kulturelle og sosiale verdier, kan vurderingen bli en annen. Konklusjonen kan da bli at tiltaket også bidrar til å styrke den miljømessige, kulturelle og sosiale kapitalen på en slik måte at dette med høy sannsynlighet vil øke mulighetene for etablering av nye bedrifter, eller utvidelse og styrking av eksisterende. Dersom slike vurderinger legges til grunn, kan et tiltak som i seg selv synes å gi liten avkastning i et kortsiktig og rent økonomisk perspektiv, gi god økonomisk avkastning i et mer langsiktig og bredere verdiskapingsperspektiv. En øko-

nomisk verdiskaping som samtidig bidrar til å styrke og videreutvikle den miljømessige, kulturelle og sosiale kapitalen, er også i tråd med prinsippene for en bærekraftig utvikling. For å utnytte potensialet i det brede verdiskapingsperspektivet, er det behov for at dette innarbeides i helhetlige strategier og planer, både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Dersom man ønsker en politikk som skal fremme en bred verdiskaping, er det også behov for å utvikle virkemidler både av økonomisk, juridisk og veiledende karakter som bidrar til å fremme dette. Dette vil være en form for institusjonalisering som vil være viktig for å sikre langsiktige og varige endringer. I en sektorisert og spesialisert virkemiddelforvaltning har helhetsperspektivet en tendens til å bli skadelidende, og søknader om støtte forankret i bredt verdiskapingsperspektiv har en tendens til å falle mellom flere stoler.

Det vil være behov for et omfattende samarbeid og koordinering på tvers av sektorer og myndighetsområder og -nivåer for å utvikle en virkemiddelforvaltning som aktivt fremmer bærekraftige utviklingsstrategier, fundert på et bredt verdiskapingsperspektiv på en bedre måte enn det som er tilfellet i dag. I den forbindelse er det også grunn til å anta at regionalparkene også kan spille en viktig rolle for å avdekke utfordringer i forhold til dette, noe som vil være av interesse på nasjonalt nivå. En løpende dialog og et sterkere fokus på disse utfordringene vil derfor være viktig med tanke på utforming av en framtidig virkemiddelpolitikk som i større grad enn i dag bidrar til å fremme langsiktige, helhetlige og bærekraftige utviklingsstrategier fundert på et bredt verdiskapingsperspektiv.

Litteratur

- Brandtzæg, B., Daugstad, K., Flø, B.E., Hvitsand, C., Storstad, O. & Svardal, S. 2008. Evaluering av regionale miljøprogram i jordbruket. - Bygdeforskning og Telemarks-forskning-Bø. Rapport 3/08, ISSN1503-2035.
- Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. 2010. Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2009. Oppsummering og anbefalinger. Telemarksforskning. Tf-notat 11/2010.
- Brandtzæg, B.A. & Hvitsand 2009. Evaluering av Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL). – Telemarksforskning. Rapport 244 2009.
- Brandtzæg, B.A. & Lønning, D.J. 2001. Spesielle tiltak i jordbrukets kulturlandskap (STILK). Evaluering av tilskuddsordningen. - Telemarksforskning-Bø. Rapport nr 188 2001.
- Brandtzæg, B.A., Haukeland, P.I., Magnussen, T. & Søfting, E. 2010. Verdiskaping på tvers. Dybdestudier blant pilotprosjekter i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. – Nordlandsforskning og Telemarksforskning.
- Clemetsen, M. Brandtzæg, B.A. & Krogh, E. 2005. Nye forvaltningsmodeller for verdifulle landskap. Oppsummering og drøftingsnotat på bakgrunn av studietur til regionale naturparker i Frankrike 21. – 25. september 2004. - Telemarksforskning-Bø og Universitet for miljø- og biovitenskap. – TF-notat nr. 9/2005.
- Haukeland, P.I & Brandtzæg, B.A. 2009. Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig utviklingsperspektiv. – Telemarksforskning. TF-notat nr. 20 2009.

- Haukeland, P.I. & Brandtzæg, B.A. 2010. Opplevelseslandskapet. En ressurs for nyskaping, bred verdiskaping og bærekraftig sted-utvikling i Hjarthdal og Svartdal. – Telemarksforskning. 13/2010.
- Haukeland, P.I., Brandtzæg, B.A., Clemetsen, M., Krogh, E. & Bjørnstad, K. 2007. Nettverket: Natur- og kulturparker i Norge. En fagtur til England 25.-28.11.07. - Telemarksforskning-Bø og Universitetet for Miljø- og biovitenskap. TF-notat nr. 1 2008.
- Hjeltnes, A., Brandtzæg, B.A., Blomquist, S. & Skalleberg, A. 1996. Jordbrukets kulturlandskap. Etablering av et landsdekkende overvåkingssystem for tilstandsovervåking og resultatkontroll. Hovedrapport. - Fylkesmannen i Vestfold, Landbruksavdelingen.

Kapittel 7

Regionalpark som utviklingsstrategi

SOLVEIG SVARDAL, KRISTIAN BJØRNSTAD OG MORTEN CLEMETSEN

Det blomstrer som aldri før i regionene. Ulike varianter av regionalparkkonsepter er i ferd med å ta form også i Norge. Regionalparkene er regionenes egen utviklingsstrategi, hvor målet er å skape en balanse mellom det å beskytte natur- og kulturverdier og samtidig møte behovene til lokalbefolkningen gjennom bærekraftig bruk, verdiskaping og utvikling av slike verdier.

Landskap som ressurs

Framveksten av en omfattende opplevelsesøkonomi har de siste fem til ti årene gjort at landskapet har fått fornyet interesse i regionale utviklingsstrategier. Folk søker identitet, ekthet og nærhet til landskapet, både i dagliglivet og i rekreasjonssammenheng. Landskap er et fellesgode som vi alle er sammen om å skape.

Landskapet er den fremste arenaen for møtet mellom lokal kultur og den tilreisende. Slik blir det et verdiskapende landskap. Norge har sammen med de øvrige landene i Europarådet sluttet seg til Landskapskonvensjonen. Et av konvensjonens viktigste siktemål er å knytte sterkere bånd mellom mennesker og landskap, gjennom å legge til rette for

å involvere befolkningen aktivt i planlegging, forvaltning og utvikling av landskap. Konvensjonen setter alt landskap, slik vi som mennesker opplever det, i fokus, fra det uberørte, unike og storslagne til hverdagslandskapet, der vi lever og arbeider. Det omhandler villmark, kyst og landsbygd så vel som urbane strøk og industriområder.

Regionalpark kan være et svar på konvensjonens utfordringer.

Hva er en regionalpark?

Ordet ”regionalpark” skaper ofte sterke assosiasjoner til naturvern, først og fremst til ordet ”nasjonalpark”. En regionalpark skiller seg imidlertid vesentlig fra en tradisjonell nasjonalpark. Internasjonalt har regionalparkene en bredere og mer integrert tilnærming, hvor målet er å skape en balanse mellom det å beskytte natur- og kulturverdier og samtidig møte behovene til lokalbefolkningen gjennom bærekraftig bruk, foredling og utvikling av slike verdier. Målet er bærekraftig utvikling, både økonomisk, økologisk og sosiokulturell. I tillegg er også mobilisering, forankring, deltagelse og læring viktige strategier i de fleste parkkonseptene. Et viktig trekk ved parkene er at de oftest er etablert ut fra et ”bottom up”-initiativ. Det er regionene selv som velger å gå sammen om etableringen av regionalpark. En regionalpark er avgrenset til et landskapsområde, med eller uten formell vernestatus, med særskilte natur- og kulturkvaliteter som skiller området fra områdene rundt. Parkgrensene følger dermed ikke uten videre administrative grenser.

Det er stor variasjon i hvordan regionalparker styres og drives. Samarbeidet mellom de ulike aktørene og interessegruppene reguleres vanlig-

vis gjennom en eller annen form for forpliktende langsiktig parkavtale (charter) som legger føringer for det frivillige partnerskapet og håndteringen av eksisterende lover, regler og tiltak, herunder reguleringer knyttet til bruk av en eventuell merkeordning. I tillegg til et regionalparkråd og regionalparkadministrasjon er det vanlig med ulike tematiske (og bredt representerte) arbeidsgrupper for turisme, landbruk, stedsutvikling, læring osv.

Parkstrategier: Regional utvikling og merkevarebygging

Regional utvikling kan ikke forklares bare med arbeid og arbeidsplasser. Dersom de spesielle egenskapene ved stedet ikke blir tatt vare på eller blir nedvurdert, forsvinner også mye av grunnlaget for å velge å etablere seg der – eller la være å flytte derfra. Gode kultur- og fritidstilbud og gode møteplasser for innbyggerne er viktig grunnlag for engasjement for framtidig utvikling av stedet. Mange regioner har problemer med å skaffe kvalifisert arbeidskraft, da blir tiltak for å gjøre regionen attraktiv som boplass ekstra viktig. Den sosiale verdiskapingen og utviklingen av attraktive bosteder er en forutsetning for annen verdiskaping.

En viktig del av merkevarebyggingen av en region er å være bevisst på særpreget ved regionen, og å kommunisere det som er særpreget og unikt tydelig fram til publikum. Merkevarebygging er å differensiere regionen fra andre regioner, og kommunisere det særpreget stedet har til ulike målgrupper. For en region vil dette gjelde både til turister, andre besøkende og fastboende.

Over tid vil de positive assosiasjonene kunne gi økt merkevarekapital. Man kan ta høyere pris for produkter og tjenester fordi sterkere positive assosiasjoner gir økt betalingsvillighet. Det blir lettere å markedsføre nye produkter og tjenester fordi stedet og navnet allerede er kjent og har et godt omdømme.

Forankring, mobilisering og deltagelse

Regionalparken har som mål å ta vare på og videreutvikle områdets spesielle natur- og kulturkvaliteter i nært samspill med menneskene som lever i området. Dette krever mobilisering og deltaking av innbyggerne og en grundig forankring helt ned på individnivå. Samtidig trenger parken legitimitet oppover i forvaltningsnivåene.

Gode modeller for mobilisering, involvering og deltaking fra ulike grupperinger er derfor avgjørende for å sikre forankring for et park-konsept. Forankring, mobilisering og deltaking henger også nøye sammen med hvordan man greier å utvikle undervisningsopplegg og lokale læringsarenaer som formidler stedets natur- og kulturverdier.

Stedbasert læring

Målgrupper for formidling av stedets natur- og kulturverdier er både eksterne (tilreisende turister eller kunder av lokale produkter) og egne innbyggere. I forhold til egne innbyggere gir Landskapskonvensjonen særskilte føringer, ved at partene har forpliktet seg til å fremme undervisningsopplegg i skoler og universiteter. Undervisningsopplegg om landskapet og dets ressurser vil være viktig både for å øke kunnskaps-

nivået, men også for å styrke den lokale identiteten og stoltheten, som i sin tur vil kunne bidra positivt i forhold til utvikling av mer attraktive bo- og arbeidsplasser.

Natur- og kulturformidling fokuserer på tilrettelegging av selvguidende stier, guidede turer, museum, utstillinger og levende formidling på en måte som gir mening, som engasjerer og som øker bevissthetsnivået og kompetansen.

Etablering av en regionalpark er en ny strategi for regional utvikling, som har som mål å finne en ny vei framover, og har derfor et eget forskings- og utviklingselement ved seg. Det bør være et mål å initiere nye prosesser og metoder som kan overføres til andre områder både nasjonalt og internasjonalt.

VALDRES – skjerper sansene

Valdres Natur- og Kulturpark skal legge til rette for en langsiktig og målrettet merkevarebygging bygd på regionens natur- og kulturverdier.

Det er etablert et eget merkevareprogram som definerer "Valdres" som merkevare. Slagordet "Valdres skjerper sansene" speiler det rike mangfoldet av sterke sanseopplevelser Valdres kan by på. Det er viktig å fokusere det som er unikt for Valdres, og det mest særmerkede er kulturlandskapet i stølsområdene, stølskulturen og stavkirkene. En viktig del av merkevarebyggingen er å medvirke til at folket i Valdres setter disse sentrale verdiene i høysetet. Den generelle logoen vil kunne nyttes av de fleste i Valdres, etter en kontakt til regionkontoret.

Valdres Kvalitet

Mat- og landbruksprodukt fra Valdres skal ha ry for kvalitet og særpreg. For å forsterke dette ryet og gi det et dokumentert innhold og en spesiell merking, har mer enn hundre gardsbruk i dalføret, som den eneste regionen i landet, samlet seg om egne og særmerkede krav til hvordan produksjonen skal forgå. Standarden kombinerer omsorg for miljø og tradisjoner, forbrukernes forventninger og krav, med hensynet til bondens økonomi og livsvilkår.

For å kunne bruke merket Valdres Kvalitet stilles en del generelle krav til produksjonsmåten, blant annet at det ikke skal brukes

sprøytemidler, verken i egenprodusert for eller innkjøpt grovfor. Godkjenning som produsent av ValdresKvalitet forutsetter deltagelse på kurset "ValdresKvalitet". Deltagerne forplikter seg til å bruke merkevareprosjektets gardsskilt etter gjeldende retningslinjer og vedlikeholde dette på en god måte. I tillegg stilles det spesielle krav for ulike produksjoner. For melkeproduksjon kreves blant annet stølsdrift med mjølkeproduksjon i minimum 8 uker, eller at alle kyr nytter utmarkbeite i minimum 8 uker. Alle kyr skal ha navn, og melkerobot skal ikke benyttes

Figur 26. Merkevarebygging i Valdres natur- og kulturpark. Fra www.valdres.no og www.valdresdesign.no.

Den store dugnaden

Den store dugnaden er landskapsparkene i Hordalands strategi for å involvere og engasjere innbyggerne til et felles løft knyttet til egen lokal identitet.

Landskapsparkene i Hordaland har ambisjoner om at de enkelte parkene skal oppnå status i kommunene som en organisasjon med felles interesse for å utvikle bygda / kommunen til et attraktivt område for bedrifter, innbyggere og tilflyttere.

Landskapsparken skal derfor bli en naturlig bidragsyter og høringsinnstans for parken og dens nærområde i kommunens planarbeid når det gjelder landskapspleie, tilbud til innbyggere, reiseliv og andre næringer. For å få til det må den enkelt innbygger føle eierskap til konseptet. Gjennom "Den store dugnaden" skal slikt eierskap utvikles.

Figur 27. "Den store dugnaden" – eksempel på Landskapsparkar i Hordaland sin strategi for å involvere og engasjere innbyggerne.

Nærøyfjorden Verdsarvpark

Nærøyfjorden Verdsarvpark er namnet på ei stor satsing på natur og kulturbasert samfunns- og næringsutvikling med ut-

gangspunkt i Verdsarvstatusen for Nærøyfjordområdet. Nærøyfjorden Verdsarvpark femner om Aurland kommune og heile Nærøyfjordområdet inkludert deler av Vik, Voss og Lærdal kommunar.

Norsk utgåve av europeisk "regionalpark"

Nærøyfjorden Verdsarvpark er ei norsk utgåve av eit kjendt europeisk konsept som vanlegvis går under nemninga "regionalpark". Neminga regionalpark viser til at initiativet er teke i regionen eller av lokalsamfunna sjølve.

Å utvikle lokalsamfunna

Nærøyfjorden Verdsarvpark ynskjer å fremme ivaretaking av landskaps- og kulturverdiane gjennom å utvikle lokalsamfunna kulturelt og økonomisk. Ein bærekraftig vern føreset at dei som bur og verkar i området identifiserar seg med området sine kvalitetar og får høve til å vidareutvikle dei.

Partnerskap

Parken byggjast opp kring ei "partnerskapsavtale" som vert ei forpliktande avtale mellom næring og forvalting. Både lokal og nasjonal forvalting, lokalt næringsliv, organisasjonar og institusjonar lyt involverast. Deltaking i partnerskapen er frivillig for dei lokale bedriftene og organisasjonane. Partnerskapet kan leggja grunnlag for ny verdiskaping og utvikling av landskaps- og kulturarvressursane i området.

Figur 28. Nærøyfjorden Verdsarvpark.

Telemarkskanalen – på veg til park

Miljøverndepartementet tok våren 2006 initiativ overfor Telemark fylkeskommune og Fylkesmannen i Telemark, for å prøve ut hvordan intensjonene i Den europeiske landskapskonvensjonen kunne gjennomføres på lokalt og regionalt nivå. På regjeringens kontaktkonferanse med fylkeskommunene i mars 2006, uttrykte miljøvernministeren ønske om å få prøvet ut hvordan konvensjonen kunne anvendes i et samlet konsept for regional utvikling i Telemark, avgrenset til Telemarkskanalen og de seks kanalkommunene¹⁵.

Forprosjekt – hva kan en regionalpark være?

De seks kanalkommunene, Fylkesmannen i Telemark og Telemark fylkeskommune, ble høsten 2007 enige om å starte opp et forprosjekt. Forprosjektet hadde som formål å utrede grunnlaget for å utvikle Telemarkskanalen som en mulig regionalpark, og definere strategiske områder for videre oppfølging¹⁶. Forprosjektet skulle være beslutningsgrunnlag for eventuell videreføring i et hovedprosjekt.

Det er i dag en rekke aktører som på ulike måter har ansvar for, eller på annen måte er involvert i, nærings- og stedsutvikling langs kanalen. På lokalt nivå er både kommunene, næringselskaper, næringsliv, grunnei-

¹⁵ Tokke, Kviteseid, Nome, Skien, Sauherad og Notodden

¹⁶ Telemarksforskning, med Aurland Naturvektstad som underleverandør, ble engasjert for å være faglig bidragsyter i dette arbeidet, samt skrive forprosjektrapporten på vegne av styringsgruppen.

ere og organisasjoner viktige aktører. På regionalt nivå er både fylkeskommunen og Fylkesmannen viktige aktører. I tillegg kommer Telemarkskanalen (FKF), båtselskapene og Telemarkreiser.

Styringsgruppen konkluderte med at organisert samarbeid er en forutsetning for en helhetlig utvikling av kanalen og omkringliggende områder som er orientert mot kanalen, og at en regionalpark vil kunne være en samarbeidsplattform for å ivareta og videreutvikle natur- og kulturverdier og fremme verdiskaping.

Gruppen pekte på at regional utvikling basert på lokal natur og kultur kan representere viktige konkurransefortrinn for lokalsamfunn og næringsliv, og at det gjelder å identifisere, reindyrke og aktivt gjøre bruk av det stedsspesifikke, og legge dette til grunn for både produkt- og identitetsutvikling. Det som tilbys må på en eller annen måte være unikt, enten ved at det er karakteristisk for stedet, eller at det forteller en spesiell historie.

Styringsgruppen konkluderte med at Telemarkskanalen som regionalpark vil kunne bidra til

- å øke kvaliteten på kanalrelaterte produkter og tjenester
- utvikling og tilrettelegging for nærings- og stedsutvikling
- økt tilgjengelighet til kanalen og landskapet som er orientert mot kanalen
- en styrket vertskapsrolle i området
- å styrke områdets omdømme
- å styrke lokal identitet og bevissthet om stedsspesifikke ressurser og konkurransefortrinn
- felles markeverebygging

- bevaring, forvaltning og utvikling av viktige natur- og kulturverdier.
- økt kunnskapsgrunnlag om landskapet som grunnlag for verdiskaping

Svaret på utfordringen fra Miljøverndepartementet var altså så langt ”Ja. Konvensjonen kan anvendes i et samlet konsept for regional utvikling i Telemark, avgrenset til Telemarkskanalen, og regionalpark er et mulig organisatorisk grep”.

For å komme videre foreslo styringsgruppen at følgende skulle gjennomføres som et hovedprosjekt:

- Landskapsressursanalyse for området
- Studiereise til europeiske parker
- KS sitt pilotkurs i natur- og kulturbasert nyskaping ¹⁷

Studiereisen gikk til England høsten 2009. Landskapsressursanalysen og KS-kurset ble gjennomført parallelt i perioden juni 2009 til mai 2010.

Landskapsressursanalyse for Telemarkskanalen

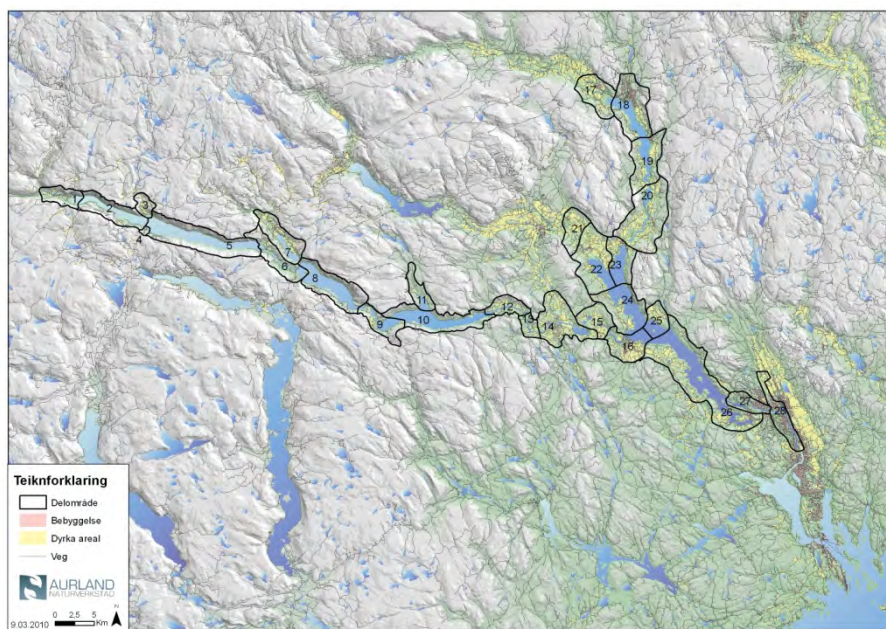
Landskapsressursanalysen ble utført av Aurland Naturverkstad, etter samme metode som beskrevet i kapittelet om landskapsressursanalyse. I tillegg hadde en gruppe studenter fra kurset ”Strategisk landskaps-

¹⁷ Utviklet av Telemarksforskning, i samarbeid med Aurland Naturverkstad, og gjennomført som pilotversjoner i Nord-Trøndelag og Telemark 2009/2010 i samarbeid med Kommunenes Sentralforbund og Asle Farner Strategi og Samspill.

planlegging” ved UMB det samme området som oppgaveområde. Dette tilførte prosjektet ekstra ressurser, og nye innfallsvinkler.

For å bidra til økt deltakelse fra kommunene i arbeidet med stadkjensle, var det, i tillegg til koblingen mot KS-kurset, satt av ressurser til oppfølging av kommunene. Dette oppdraget hadde Telemarksforskning.

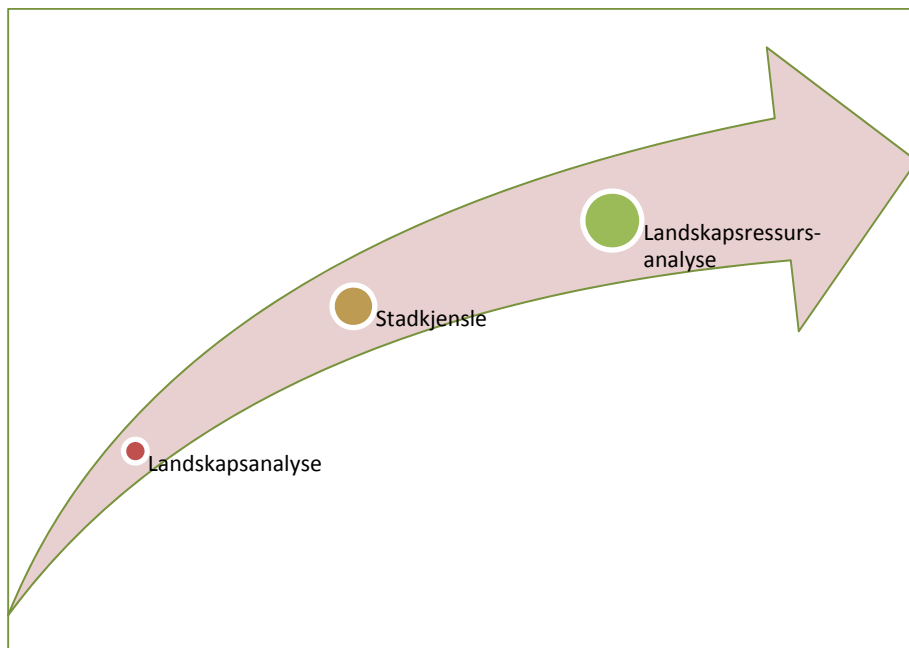
I analysen er det identifisert 28 ulike delområder med hver sin karakter, ressurspotensial og utviklingsmuligheter knyttet til natur- og kulturverdiene i området. Det var i utgangspunktet en stor utfordring å skulle gjennomføre en landskapsanalyse i et område med såpass stor geografisk utstrekning og med store demografiske forskjeller. Den geografiske avstanden mellom Skien by med 50 000 innbyggere og Dalen i Tokke kommune med vel 2000 innbyggere er mer enn 100 km.

Figur 29. Kart over vannveisystemet knyttet til Telemarkskanalen, med 28 delområder inntegnet. Hvert delområde har et særpreg som skiller det fra tilgrensende områder og som virker inn på folks identitet og tilhørighet til området.

På grunnlag av analysen blir det pekt på mulige strategier for stedsutvikling, avgrensing av regionalparken, tilrettelegging for bruk, formidling og informasjon, landskapsskjøtsel og pleie av kulturminner med mer.

Arbeidet med landskapsressursanalysen har definitivt bidradd til økt grad av deltaking fra kommunenes side, i en viktig mobiliseringsfase for regionalparkidéen for området. Både produktet og prosessen har bidradd til at det er etablert en fellesforståelse av det ressurspotensialet landskapet som bindes sammen av Telemarkskanalen utgjør. Men det er viktig å ha med seg at prosessen og mobiliseringen må fortsette. Dette gjør stadkjenslearbeidet til noe mer enn bare en del av en landskapsressursanalyse.

Figur 30. Landskapsressursanalysen har vært viktig både som prosess og som produkt i forarbeidene til en eventuell etablering av Telemarkskanalen som regionalpark.

Gjennom arbeidet med landskapsressursanalysen for Telemarkskanalen har også stadkjenslemetoden blitt videreutviklet, og det er tatt i bruk et bredere spekter av verktøy:

- Dybdeintervju (slik beskrevet i kapittelet om landskapsressursanalyse)
- Gruppeintervju og fokusgrupper
- Fotografering av steder som betyr noe for folk
- Skrivestafett, fortellerstafett
- Arbeidsbok
- Nedtegning av historier knyttet til bryggene, gjennom arbeidsgrupper
- Internett / sosiale medier

Plan for etablering av Telemarkskanalen som regionalpark

Etter gjennomført Landskapsressursanalyse, KS-kurs og studiereise, oppsummerte styringsgruppen for Telemarkskanalen som regionalpark arbeidet i ” Plan for etablering av Telemarkskanalen regionalpark”, der de tilrår at Telemarkskanalen regionalpark blir etablert i 2011. Formålet med regionalparken er ” å auke området sin attraktivitet som reise-mål og buplass, og å få til vekst og utvikling i næringslivet gjennom å foredle dei særprega ressursane knytte til Telemarkskanalen og kanal-landskapet.”

Så langt (juni 2010) har forslaget om etablering av regionalparken vært til politisk behandling, både i fylkeskommunen og de fleste kommunene. Planen har fått tilslutning i fylkeskommunen, men de vil ikke ansette personell for parken (Se punkt 7 i hovedpunktene i avtalen, Figur 31) før fylkets reiselivsstrategi er ferdig. Denne ventes våren 2011. Samtlige kommuner, bortsett fra Sauherad, som sliter med kommuneøkonomien, har gitt sin tilslutning. Dermed er etableringen av parken i beste fall forsinket.

Som forklart innledningsvis, skal regionalparkene være regionenes egen utviklingsstrategi, hvor målet er å skape en balanse mellom det å beskytte natur- og kulturverdier og samtidig møte behovene til lokalbefolkningen gjennom bærekraftig bruk, foredling og utvikling av slike verdier. Målet er bærekraftig utvikling, både økonomisk, økologisk og sosiokulturelt. Et viktig trekk ved parkene er at de oftest er etablert ut fra et ”bottom-up”-initiativ, eller søker å skape forankring lokalt gjen-

nom å mobilisere og legge til rette for deltakelse og læring i lokalsamfunnene.

Forarbeidene til, og den foreslåtte planen for, Telemarkskanalen regionalpark viser at dette kan bli en utfordring. Tanken om regionalpark oppsto etter et initiativ fra Miljøverndepartementet (altså top-down). Senere har det vært jobbet omfattende og lenge med mobilisering, involvering og deltaking fra lokalt næringsliv, organisasjoner med mer, gjennom stadkjenslæring og KS-kurset. Også her kommer initiativet ovenfra, fra fylkeskommunen via kommunene (som sitter i styringsgruppen).

I planen for etableringen av regionalparken legger styringsgruppen stor vekt på at fylkeskommunen skal være arbeidsgiver for parkadministrasjonen, og at den skal samlokaliseres med Telemarkskanalen FKF. Dette er et kraftig signal og grep ovenfra og ned, som kan være med og avgjøre om parken vil lykkes eller ikke. Samtidig utløser det spørsmålet om en slik modell ivaretar landskapskonvensjonens intensjoner om at folk flest skal være med i forvaltning og utvikling av landskapet.

I forberedelsen til gjennomføringen av landskapsressursanalysen for Telemarkskanalen ble det lagt vekt på betydningen av medvirkning fra befolkningen, for å komme fram til en forståelse av det aktuelle regionalparkområdet og de natur- og kulturessursene det omfattet. Både utredningsområdets størrelse og styringen av prosessen gjorde det vanskelig å innfri de forventninger som var skapt til lokal medvirkning. I følge en nylig avsluttet mastergradsoppgave ved UMB (Reinskås 2010), kan dette bidra til å svekke oppslutningen lokalt om parksatsingen. En alternativ framgangsmåte kunne være først å gjennomføre en fagbasert landskapsanalyse av et antall delområder. Denne inndelingen kunne i

neste omgang danne grunnlag for mobiliserings- og medvirkningsprosesser (stadkjensle) som i større grad var knyttet til den lokale befolkningens kulturelle identitet til ”sitt” landskap. På den måten vil man kunne få et bedre lokalt grunnlag for å utvikle en felles regionalpark-identitet.

Figur 31. (neste side). Plan for etablering av Telemarkskanalen regionalpark. Hentet fra styringsgruppens dokument.

Plan for etablering av Telemarkskanalen regionalpark

Hovudpunkta i planen

Telemarkskanalen regionalpark blir etablert i 2011

1. Formålet med regionalparken er å auke området sin attraktivitet som reisemål og buplass, og å få til vekst og utvikling i næringslivet gjennom å foredle dei særprega ressursane knytte til Telemarkskanalen og kanallandskapet.
2. Regionalparken omfattar dei seks kanalkommunane, med kanallandskapet som kjerneområde og Telemarkskanalen som grunnleggjande element og merkevare.
3. Regionalparken skal ivareta og utvikle kanallandskapet i tråd med den europeiske landskapskonvensjonen.
4. Regionalparken si oppgåve er å utvikle kanallandskapet, drive informasjon og marknadsføring, utvikle næringsliv, involvere frivillige organisasjonar, stimulere til kunnskapsutvikling, drive nasjonal og internasjonal nettverksbygging og arbeide for ekstern finansiering av tiltak.
5. Regionalparken si rolle er å være koordinator, pådrivar og nettverksbygger. Den skal skape samarbeid mellom aktørane, dialog med sentrale styresmakter, og legge til rette for at utviklingsprosjekt i parkområdet blir gjennomførte. Verksemda skal ikkje rokke ved kommunane, fylkesmannen og fylkeskommunen sine roller når det gjeld arealforvaltning etter plan- og bygningslova.
6. Etableringa blir basert på ei samarbeidsavtale mellom dei seks kanalkommunane, fylkeskommunen og Telemarkskanalen FKF.
7. Regionalparken skal ved oppstart ha ein administrasjon med to fast tilsette og eit driftsbudsjett på 3 mill. Større aktivitetar og prosjekt skal finansierast med eksterne midlar. Administrasjonen blir lokalisert saman med Telemarkskanalen FKF, med fylkeskommunen som formell arbeidsgivar.
8. Eigarane forpliktar seg til å finansiere driftsbudsjettet og i fellesskap bidra til oppfyljing av regionalparken sitt formål og oppgåver, gjennom samarbeid og eigen innsats knytt til utvikling av landskap, lokalsamfunn, næring osv.
9. Regionalparken skal ha eit styre som blir valt av eigarane.
10. Regionalparken skal være ein permanent organisasjon som skal utvikle seg i takt med erfaringar og den nytteverdien som aktørane i området ser.

Litteratur

- Clemetsen M. og T.K. Knagenhjelm 2010. Landskapsressursanalyse "Telemarkskanalen som regionalpark". Aurland Naturverkstad, Rapport 01- 2010.
- Reinskås, B. J. 2010. Framvekst av medverking i norsk landskapsplanlegging. Eksempelstudie av landskapsressursanalyse som medvergingsbasert metode. Masteroppgave ved Institutt for landskapsplanlegging, UMB, Ås
- Styringsgruppa for Telemarkskanalen som regionalpark. 2008. Telemarkskanalen som regionalpark. Rapport fra forprosjekt.
- Styringsgruppa for Telemarkskanalen som regionalpark. 2010. for etablering av Telemarkskanalen regionalpark.
- Svardal, S., Bjørnstad, K. og Clemetsen, M. 2008. Regionalpark som utviklingsstrategi. En introduksjon. TF-notat 16/2008.

Del 2

Regionalparker i Europa

Eksempler på nyskaping og bærekraftig stedsutvikling

Kapittel 8

Regionalparker i Europa

Integreringsaktører for en bred verdiskaping

KRISTIAN BJØRNSTAD

Innledning

I de siste årene har Sveits gjennomført en større satsing på regionale (natur) parker. Satsingen har sammenheng med reformer i landets naturforvaltningslover og etableringen av en ny struktur av parker. Dette har blitt en impuls for et tjuetalls regionalparkprosjekter over hele landet. Satsingen i Sveits vitner i stor grad om at regionalparkene i Europa, som hadde sin start i etterkrigstidens England, Frankrike og Tyskland, fortsatt har en attraksjon og en funksjon. Temaet for dette notatet er de europeiske regionalparkene.

Det som aktualiserer en analyse av regionalparkene, eller parkmodellene i Europa, er utviklingen av parkprosjekter i Norge. Valdres Natur- og Kulturpark, Landskapsparkane i Hordaland, Nærøfjorden Verdsarvpark, og Telemarkskanalen regionalparkprosjekt er norske piloter. Det er også etablert et nasjonalt nettverk for lokale og regionale natur- og kulturparker som er støttet av tre departementer. Nettverket skal bidra til informasjon og kompetansebygging i forhold til etablerte og nye parkprosjekter i Norge. De norske prosjektene har variasjoner, men er alle i slektskap med en kontinental-europeisk tenkning rundt

regionalparker. Utviklingen i Norge er fortsatt på et tidlig stadium og det er derfor viktig å opparbeide et kunnskapsgrunnlag om utenlandske parkprosjekter og modeller. Dette notatet er et bidrag til dette.

Regionalparkkonseptet er ikke et entydig og lett definerbart konsept. Selv om det er en del grunntemaer som er felles for mange parkprosjekter, så er det en relativt stor variasjon i målsetning, struktur, funksjon og forankring av parkprosjekter i de ulike europeiske landene. Det er derfor vi kan si at det eksisterer ulike parkmodeller i Europa basert på nasjonale og regionale tradisjoner. I dette notatet vil vi gå nærmere inn på parkmodeller i land som Frankrike, Tyskland, Østerrike og Sveits. Parkmodeller i de sørlige og østlige delene av Europa skulle ideelt sett vært inkludert, men språklige utfordringer setter begrensninger for dette.

Formålet med dette kapittelet er derfor å frembringe en generell bakgrunn for å forstå de europeiske regionalparkene gjennom en overordnet analyse av hva som er felles og hva som skiller de ulike parkmodellene i noen av de større landene i sentral- og Nord-Europa. Videre vil kapittelet ta for seg teorier om den brede verdiskapingen (Haukeland & Brandtzæg 2009) og diskutere ulike parkmodeller i forhold til dette.

Teoretisk bakgrunn

Europeisk forskning på regionalparker

Det vitenskapelige arbeidet omkring regionalparker er i en viss grad dominert av bidrag fra fagområder som geografi, landskapsplanlegging

og miljøfag. I arbeider som ikke omfatter miljø og landskap, så er det den organisatoriske strukturen til regionalparkene som er gjenstand for analyse, spesielt i forhold til hva forskere karakteriserer som en overgang fra "government" til "governance" på det lokale og sub-regionale nivået i Europa (Woods & Goodwin 2003). Selv om det eksisterer en del forskning om regionalparker, så synes det i omfang å være mindre enn arbeider som omhandler nasjonalparker og UNESCO biosfæreområder. Grunnen til dette kan være at det i både offentlig forvaltning og forskning er et større fokus og ressursbruk på nasjonalparker og biosfæreområder.

De britiske vitenskapelige arbeidene synes å ha et fokus på det rurale landskapet ("Countryside") og hvordan de britiske AONBs (Areas of Outstanding Natural Beauty) bidrar til en forvaltning av dette landskapet. Et eksempel er case-studien som omhandler Wye Valley AONB i forhold til landskapsplanlegging (Wragg 2000). I de tyskspråklige landene, derimot, med en parkmodell med basis i formelt områdevern, er det i økende grad et fokus på hvordan nye dynamiske former for vern kan bidra til bærekraftig regionalutvikling (Mose et al. 2007). Enkelte engelskspråklige arbeid tar for seg organiseringen av de franske regionalparkene (Dwyer 1991), og forholdet til det rurale landskapet (La Freniere 1997 og Aznar et al. 2007). De franske parkene har et mål om å bidra til bedre sosioøkonomiske forhold i rurale områder, og det er trolig at det eksisterer studier som omhandler dette på fransk.

Det kan synes som det er en mangel på forskningsarbeider som har et fokus på en sammenlikning av regionalparker på europeisk nivå, selv om det finnes studier som omhandler landskapsvernområder med denne tilnærmingen (Mose & Weixlbaumer 2007). De sammenliknende stu-

dier vi finner på europeisk nivå, er i de over-nasjonale nettverkene som arbeider med parker og verneområder i Europa. Her kan nevnes rapportene til Forbundet av tyske naturparker, alpenettverket CIPRA, Al-parc og IUCN. Det synes som det er et behov for flere sammenliknende studier av regionalparker i Europa, spesielt i forhold til det som går på parkenes bidrag til bygdeutvikling og utviklingen av et multifunksjonelt landbruk i rurale områder.

Den brede verdiskapingen som teoretisk rammeverk for regionalparkforskning

Fordi regionalparker både har en helhetlig tilnærming til både bevaring og bruk av natur og kulturverdier, har multifunksjonelle mål med virksamheten og ofte en høy grad av partnerskap og deltaking, kan en bred tilnærming til verdiskaping være et nyttig teoretisk rammeverk for regionalparker.

Den brede verdiskapingen, eller ”bærekraftig verdiskaping” (Haukeland & Brandtzæg 2009), tar utgangspunkt i en forståelse av verdiskaping som har en miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk side. De ulike formene for verdiskaping er også tenkt som gjensidig avhengige av hverandre. Dette innebærer, sagt på en forenklet måte, at om det er en verdistigning i en form for verdiskaping, som den sosiale, så kan det føre til en effekt i de andre formene for verdiskaping, som den økonomiske. Helhetlig og integrert tenkning er derfor et viktig element i den brede verdiskapingen. Det er også viktig å merke seg at ulike former for verdiskaping kan være fremtredende i ulike faser over tid. På den måten får en også et tidsaspekt inne i den brede verdiskapingen. Det

følgende er eksempel på indikatorer for den brede verdiskapingen (Haukeland & Brandtzæg 2009):

Tabell 3: Eksempel på indikatorer for bred verdiskaping

Miljømessig verdiskaping	Kulturmessig verdiskaping	Sosial verdiskaping	Økonomisk verdiskaping
Skjøtsel av landskap	Forståelse av historiske sammenhenger	Bevissthet og engasjement	Forretningsplaner
Bevaring av naturfaglige verdier	Identitet og stedstilhørighet	Forankring og mobilisering	Nyetableringer

Med den brede verdiskapingen som grunnlag er det mulig å analysere de ulike formene for verdiskaping ved ulike regionalparker og parkmodeller. På den måten kan både styrker og svakheter ved de ulike modellene identifiseres. Dette vil vi komme tilbake til.

Bakgrunn og behov for regionalparker i Europa

De ulike parkmodellene i Europa vokste frem med noe ulikt utgangspunkt i land som Storbritannia, Tyskland og Frankrike. I Norden har vi hatt en sterk satsing på nasjonalparker (Sverige etablerte den første i Europa i 1909), men vi har inntil nylig ikke hatt noen satsing på regionalparker av samme modell som i Europa. I Sverige er det nå en gryende satsing på de beslektede biosfæreområdene, samt en rekke såkalte ekoparker. I Danmark etableres det nå nasjonalparker, som har mer til felles med de britiske nasjonalparker enn de nordiske (på grunn av et fokus på landskapsvern, lokal forvaltning og bærekraftig næringsutvikling). Årsaker til en manglende satsing på regionalparker i Norden kan være mange, men et sterkt villmarksfokus innenfor naturforvaltning og

naturesyn, en mangel på integrering av landskapshensyn i landbruk og naturforvaltning kan være årsaker.

I forhold til utviklingen av regionalparker i Europa, kan vi i de siste tiårene observere at de har utviklet seg i forhold til 1) en økende miljøbevissthet, 2) en sterkere satsing på bygdeutviklingsstrategier med en nedenifra-og-opp-tilnærming og mer partnerskapsbasert ressursforvaltning, og 3) forandringer i landbruket mot en større satsing på et multifunksjonelt landbruk og tilleggsnæringer. Regionalparker har, i større og mindre grad, blitt sett på av nasjonale og regionale myndigheter som et instrument som kan oppfylle samfunnsbehov for ivaretaking og bærekraftig bruk av natur og kulturverdier, rekreasjon, miljøutdanning og regional utvikling.

En økende miljøbevissthet og miljøfokus i forhold til utviklingen av regionalparker er det som kanskje er mest tydelig gjennom de siste tiårene, spesielt fra 1960-tallet. Konkret er dette synlig i hvordan regionalparker har blitt pålagt flere funksjoner og oppgaver i forhold til miljø, økologi og bærekraftig utvikling. I noen land, som i Tyskland, var det miljømessige grunnleggende fra starten av, men i Frankrike ble dette forsterket senere gjennom lovendringer i forhold til parkene.

Et viktig element i mange parkmodeller er lokal deltagelse og partnerskapsbasert forvaltning av natur- og kultuverdier. En stor prosent av de europeiske regionalparkene var, og er, involvert i de ulike generasjonene av det europeiske LEADER-programmet for bygdeutvikling. I dette programmet har lokale (sub-regionale) aksjonsgrupper, med både offentlige og private aktører, en viktig rolle i å disponere ressurser og utvikle prosjekter i samspill. En stor del av de europeiske regionalparkene er også integrert i de ulike delene av INTERREG programmet. Dette

kan sees i sammenheng med en økende vektlegging de siste årene på fleksible, ikke-statlige, nedenifra-og-opp-tilnærminger i styringen av europeiske regioner og rurale områder. Forskere omtaler denne forandringen som en overgang fra "government" til "governance", hvor det oppstår nye institusjoner, bestående av private og offentlige aktører, på det lokale og sub-regionale nivået (Woods & Goodwin 2003). Dette er mer eller mindre tydelig i de ulike parkmodellene.

Bakgrunn for regionalparker i utvalgte land i Europa

"Areas of Outstanding Natural Beauty" i Storbritannia (47 AONB's)

Figur 22: Britiske AONB områder

I Storbritannia ble Areas of Outstanding Natural Beauty, eller AONB-systemet, etablert i 1949 (National Parks and Access to the Countryside Act) for å bevare spesielt verdifulle landskap, samt for å sikre tilgang til rekreasjonsområder. På grunn av eierstruktur og høyt befolkningspress er tilgangen til rekreasjonsområdet en viktig grunn til at områdene ble etablert. Dette ble forsterket i år 2000 gjennom loven “Countryside and Rights of Way Act”.

”Naturpärke” i Tyskland og Østerrike (86 i Tyskland og 45 i Østerrike)

I Tyskland ble arbeidet med etablering av en rekke naturparker påbegynt på 1950-tallet og ytterligere formalisert gjennom stiftelsen av ”Forbundet for tyske naturparker” i 1963.

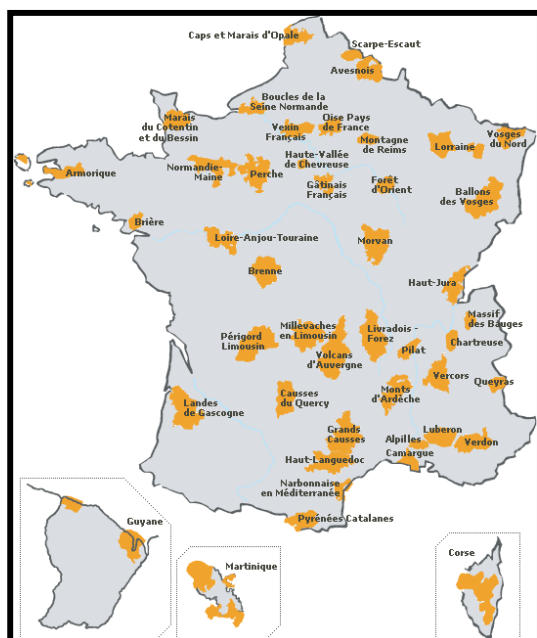
Figur 32 Tyske Naturparke

Som i Storbritannia ble parkene etablert både for å bevare verdifullt landskap og for å sikre rekreasjonsmuligheter for en voksende befolkning. Ideer om natur- og landskapsbevaring var enda sterkere i Tyskland i begynnelsen av 1900-tallet gjennom pionerarbeidet til Dr. Alfred Toepfer. Denne tradisjonen er tydelig gjennom det økende fokuset på miljø i arbeidet med tyske naturparker gjennom de siste tiårene.

Senere har de tyske naturparkene også fått oppgaven med å bidra til bærekraftig utvikling av rurale områder gjennom å støtte bærekraftig jordbruk og promoteringen av regionale produkter. De beslektede naturparkene i Østerrike har i tillegg en funksjon om å bidra til utdanning og forskning. Det kan også nevnes at bygdeutviklingsprogrammet LEADER i Østerrike og i Tyskland i stor grad er koblet mot naturparkene. Hele 50 prosent av LEADER-regionene i Østerrike overlapper med naturparkene og de har ofte den samme ledelsen. I Østerrike skal naturparkene bidra til å sikre den økonomiske aktiviteten og velferden blant lokale innbyggere.

”Parcs naturels regionaux” i Frankrike (46 regionalparker)

Det var på 1960-tallet at Frankrike utviklet sine regionale naturparker, og har siden den gang etablert en rekke parker over hele Frankrike. Parkmodellen i Frankrike er i stor grad påvirket av den sterke stillingen landbruket og de rurale områdene har i landet. De regionale naturparkene er dermed i stor grad etablert for å bidra til rural og regional utvikling.

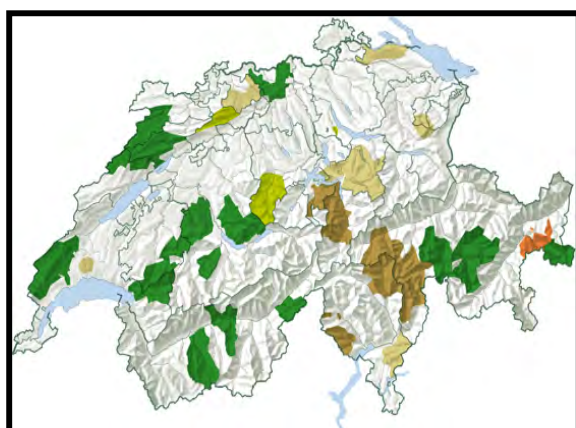
Figur 33: Franske Regionale naturparker

Parksatsingen springer ut av et bygdeutviklingssymposium i Lurs Provence i 1966 hvor miljøbevisste aktører krevde at mer måtte gjøres med områdene utenfor de vernede nasjonalparkene. De ønsket et parkkonsept som både bevarte viktige nasjonale landskap og bidro til en mer balansert utvikling og revitalisering av de samme områdene. Et parksystem ble etablert ved lov kort tid etter, i 1967. Det franske parksystemet var mer rettet mot bygde- og regionalutvikling fra begynnelsen av, men i perioden fra 1967 til 1995 ble målene til de franske parkene stadig mer rettet mot miljø og ivaretagelse av landskap. I en lovendring i 1993 ble charteret i de franske parkene styrket for å sikre et sterkere fokus på naturvern. Samtidig er det viktig å legge merke til at de franske parkene, i motsetning til de tyske og britiske, ikke har basis i formelt vernede landskapsområder, selv om disse kan inngå i parkens områder. Regionalparkene har ikke egne regler for naturvern, men fungerer

gjennom lokal koordinering av eksisterende landregulering. På en måte kan det synes som om den franske og den tyske modellen i stor grad har nærmet seg og utviklet liknende funksjoner; den tyske modellen fra miljøvern til bærekraftig utvikling, og den franske modellen, fra balansert rural utvikling til mer mot bevaring av natur og landskap.

”Regionale Naturpärke” i Sveits (2 etablerte parker og 16 regionalparkprosjekter pr. 2010)

Sveits ligger sentralt plassert i forhold til store regionalparkland som Frankrike og Tyskland. Til tross for dette har ikke Sveits etablert et system av regionalparker før en reform av landets naturforvaltningslover fant sted i 2007. Loven introduserte regionale naturparker (sidestilt med nasjonalparker og naturopplevelsesområder) som et instrument for å ivareta og videreutvikle landskap og rurale regioner.

Figur 34. Regionale naturparker i Sveits (grønne).

I de sveitsiske lovene har en regional naturpark status som ”park av nasjonal betydning”. Med denne statusen følger nasjonal finansiering, en egen logo og deltakelse i det sveitsiske parknettverket. Loven har

ført til at omlag 20 områder i Sveits nå utvikler parkprosjekter. Regionale naturparker i Sveits er ikke basert på områdevern, men for å bli godkjent som park må det vises til høye natur- og kulturverdier gjennom bl.a. grundige landskapsanalyser. Potensielle parkprosjekter må også bevise at det eksisterer en solid lokal forankring i kommuner, lag og organisasjoner før de føderale myndigheter gir sin godkjenning. Parkprosjektene har etablert det ”Sveitsiske parknettverket” som en offentlig støttet stiftelse som representerer parkene og som støtter parketablering og kunnskapsoverføring.

Europeiske regionalparker – funksjoner og oppgaver

De ulike parkmodellene i Europa har en rekke fellestrekk som gjør seg gjeldene i større eller mindre grad. Modellen i tabell 2 illustrerer kjennetegn ved regionalparker som kan sies å utgjøre en basis i de ulike modellene; forankring, forvaltning, foredling og formidling/forskning.

De fleste parkmodeller har et ideal om at parken skal være lokalt og regionalt forankret i partnerskap mellom offentlige myndigheter og næringsaktører. Til tross for dette varierer graden av deltagelse mellom de ulike parkmodellene, og her kan Sveits og Tyskland sees på som ytterpunkter. Sveits med sin tradisjon for lokal styring har et krav om at parker bør forankres og initieres lokalt og samtidig ha god lokal representasjon gjennom arbeidsgrupper. Dette står i kontrast til mange tyske naturparker som ofte blir drevet som rene naturvernområder, med sterk styring fra de regionale fagmyndighetene.

Tabell 4: Kjennetegn ved regionalparker

REGIONALPARKENES KJENNETEGN	
FORMIDLING OG FORSKNING	Stedsbasert læring. Naturveiledning og interpretasjon. Natur- og kulturformidling. Skoler. Forskning.
FOREDLING	Bærekraftig næringsutvikling. Lokale produkter og tjenester. Merkevarerbygging. Regionprofilering.
FORVALTNING	Bevare, forvalte og videreutvikle verdier. Forpliktende langsiktig partnerskap. Integrert tilnærming. Følge opp nasjonale satsinger. Plankoordinerer. Lokalt, regionalt, nasjonalt. Charter.
FORANKRING	Lokal deltakelse og partnerskap. Styrke identitet, stolthet og stedstilknytning. Forankring lokalt, regionalt, nasjonalt.
Basis: Landskapsområde. Særskilte natur- og kulturverdier.	

Forvaltningen av regionalparkene i mange europeiske land har et mål om å bidra til å integrere og harmonisere bevaringen av verdifulle natur og kulturområder i forhold til en bærekraftig bruk. På grunn av at regionalparker er multifunksjonelle i både oppgaver og mål, så må det nødvendigvis bety at de må ha en mer helhetlig og integrert tilnærming til områdeforvaltning enn sektorbaserte organisasjoner og myndigheter. Om denne forvaltningen er formelt nedfelt i verneforskrifter er en av de tingene som separerer de europeiske parkmodellene. Den franske modellen har ikke en basis i formelt områdevern i motsetning til den tyske og britiske (som har basis i landskapsvern). Den sveitsiske parkmodel-

len har i utgangspunktet ikke et krav om vern av større områder som basis, men krever en omfattende kartlegging av natur- og kulturverdier.

Foredling av produkter og opplevelser (både materielle og immaterielle verdier) basert på parkenes natur- og kulturverdier er vanlig i mange regionalparker. Parkene brukes også som et verktøy for regional merkevarebygging og profilering. I alpelandene har for eksempel regionalparkerne et sterkt fokus på det lokale småskala mathåndverket.

Formidling av natur- og kulturverdier er et stort satsingsområde i mange parker, og i Tyskland og Østerrike er dette en av de sentrale målene med naturparkene. I Østerrike er også forskning et sentralt mål med naturparkene. Mange parker har derfor et stort fokus på undervisningsopplegg for skoler, og har ofte egne naturveiledere ansatt i parkorganisasjonen. Arbeid med skilt, stier og andre formidlingsmedier er også en viktig del av parkarbeidet.

Tabell 5 viser en mer detaljert oversikt over likheter og forskjeller ved de utvalgte parkmodellene. Det synes ut fra dette som om det går et skille mellom parkmodellene i Frankrike/Sveits på den ene siden, og parkmodellen i Tyskland/Østerrike på den andre siden. De største skillelinjene går på om parkmodellen har en formell basis i verneområder eller ikke. I tillegg går det et skille på om parkmodellen er organisert etter charter/partnerskapsmodellen.

Tabell 5 Karakterisering av regionalparker i Europa

	Frankrike	Sveits	Østerrike	Tyskland
	"Parcs naturels régionaux"	"Regionaler naturparke"	"Naturparke"	
Mål	Bevaring/forvaltning av natur og landskap Regional planlegging Økonomisk/sosial utvikling Utdanning	Bevaring av natur- og kulturverdier Bærekraftig utvikling Støtte bærekraftige næringsaktiviteter Koordinere planarbeid	Naturvern Rekreasjon Utdanning Regional utvikling (lokalmat, turisme etc.)	Naturvern Rekreasjon Regional utvikling
Kriterier og krav	Basis i verdifulle landskap og bygdeområder Krav om regionalt/lokalt initiativ Charter (partnerskap)	Basis i landskap av høy verdi (evaluering). Krav om regionalt/lokalt initiativ for etablering Charter (partnerskap) >100 km ²	Kan etableres etter lokalt initiativ, men basis i formelt landskapsvern	Basis i formelt landskapsvern
Antall parker	46	Omlag 10 etablerte, av 20 planlagte parker	45	86

	Frankrike	Sveits	Østerrike	Tyskland
Rettslig ansvarlig	Stat og regioner	Stat og kantoner (regioner) Natur og kulturminneloven danner det rettslige grunnlaget for regionale natur- parker (RNP).	Länder (regioner)	Länder (regioner)
Styring og administrasjon	Et charter mellom ulike offentlige og private parter på forskjellige nivåer, hvor det lokale nivået er viktig.	En fransk charter modell.	Styres av en forening av ordførere i de berørte kommunene	Styres delvis av regioner, distrikter og lokaladministrasjon
Ca. ant. ansatte	15 og flere		1-2 ansatte	1-2 ansatte
Finansiering	En blanding av offentlige prosjektmidler, Partnerbidrag og sponsorer.	Offentlig bidrag.	Offentlige bidrag: 2 prosent. Offentlig prosjekt finansiering: 95 prosent. Sponsorer: 3 prosent	Offentlige bidrag: 40 prosent. Prosjekt finansiering: 60 prosent

Regionalparker og ulike parkmodeller i forhold til den brede verdiskapingen

Hvordan de ulike regionalparkmodellene bidrar til en bred type verdiskaping (Haukeland og Brandtzæg, 2009) er et komplekst spørsmål som krever ytterligere forskning. Samtidig er dette en viktig diskusjon å belyse fordi det ideelt sett kan synliggjøre og operasjonalisere på hvilke måter regionalparker bidrar til både nærings- og samfunnsutvikling, samt til multifunksjonalitet i landbruk, landskap og rurale områder.

Miljømessig verdiskaping

Fordi de ulike parkmodellene i Europa har en basis i utvalgte landskapsområder og / eller spesielle natur- og kulturverdier, står bevaring av disse områdene og verdiene gjennom god ressursforvaltning sentralt. Miljømessig verdiskaping er derfor et viktig aspekt ved regionalparker. Usikkerheten ligger i graden av denne verdiskapingen og om det er en styrke at ressursforvaltning inkluderer strategier for formelt områdevern eller ikke. Dette er spørsmål som bør utredes. Om parkmodellene anlegger et strengt verneregime, med en dominerende ovenifra-og-nedtilnærming, kan det igjen påvirke den sosiale verdiskapingen i forhold til mangel på lokal deltagelse. Dette kan igjen svekke den brede verdiskapingen.

Sosial verdiskaping

De ulike parkmodellene i Europa har i større eller mindre grad et mål om at parkene skal bidra til deltaking, nettverksbygging og partnerskap. Det har vært nevnt ovenfor at dette i stor grad er påvirket av om parkmodellen har en deltakende form eller ikke. De tyske parkene er i stor grad styrt på en ovenifra-og-ned måte, mens de sveitsiske tar utgangspunkt i et lokalt initiativ og engasjement for parketablering. Det er derfor trolig at den sveitsiske modellen i større grad bidrar til den sosiale verdiskapingen. Samtidig har den tyske parkmodellen et tydelig mål om utdanning og bevisstgjøring gjennom kurs og læringsaktiviteter, noe som også kan bidra til den sosiale verdiskapingen. Det avgjørende spørsmålet under dette punktet er om parkprosjektet er etablert ut fra et lokalt initiativ eller om det er etablert fra et ovenifra-og-ned initiativ, og om dette igjen påvirker forankringen av prosjektet og graden av bevissthet og engasjement blant aktørene.

Kulturell verdiskaping

Ved å synliggjøre, gjennom prosjekter og program, et landskapsområde og de natur- og kulturverdier som eksisterer der, kan en regionalpark bidra til å frembringe taus kunnskap om området og støtte partnerskapsaktører som arbeider med kunnskapsutvikling og formidling.. Om parkprosjektet har en tydelig strategi for å utvikle en regional merkevare og regionale produkter, er dette noe som bidrar til den kulturelle verdiskapingen. Dette har å gjøre med regionalparken som identitetsforsterker og omdømmebygger. Regionalparkene i alpelandene, med et godt grunnlag av regiontypiske småskala matprodusenter, kan

vi si i stor grad bidrar til å forsterke og etablere symboler og merkevarer. I Storbritannia er dette mindre synlig. Etablering av merkevarer og styrking av omdømme har også en kobling mot den økonomiske verdiskapingen.

Økonomisk verdiskaping

Regionalparker, med sine multifunksjonelle mål, er ikke primært etablert for å styrke den økonomiske verdiskapingen. Hvis regionalparkene gjør dette, er det trolig på en indirekte måte gjennom etablering av merkevarer, styrking av omdømme, innovasjon og bidrag til ulike former for entreprenørskap, som igjen får økonomiske effekter. En regionalpark kan også øke den økonomiske verdiskapingen gjennom å tilføre, eller kanalisere, offentlige midler til aktører i området. Parkmodeller som har et uttalt mål om å bidra til sosioøkonomisk velferd (Frankrike) og bærekraftig regionalutvikling (Tyskland / Østerrike) kan teoretisk sett ha bedre muligheter for å bidra til den økonomiske verdiskapingen.

Oppsummering

Den franske forskeren Laurent Mermet (1992) omtaler de franske regionale naturparker som "integreringsaktører". Dette er et interessant begrep som egner seg spesielt godt i kombinasjon med en bred tilnærming til verdiskaping i analyse av regionalparker. Helhet og integrering er sentralt i forholdet mellom de ulike formene for verdiskaping. I en diskusjon om hvordan regionalparker og parkmodeller bidrar i forhold til de ulike formene for verdiskaping, er det viktig å se nærmere på

hvordan, og på hvilke måter, parkene bidrar til integrering og helhet. Det er dette som også har et potensial for å legge grunnlaget for bærekraftig utvikling, selv om en integrert og flersidig tilnærming til verdiskaping ikke automatisk sikrer bærekraft.

Regionalparker er integreringsaktører på flere måter. Gjennom et fokus på landskap, som er et integrerende konsept i seg selv, bidrar regionalparker til en territoriell tilnærming, noe som står i motsetning til en sektorisert tilnærming. Regionalparker er integreringsaktører ved sitt kombinerte mål om å bevare natur- og kulturverdier og samtidig videreutvikle disse på ulike måter. Dette medfører at ulike aktører med en interesse for disse verdiene må samarbeide på en mer helhetlig måte. I tilfeller hvor regionalparker har et flerfaglig medarbeiderteam, kan det også bidra til en integrering av fagområder i forhold til driften av parken. En regionalpark integrerer også ulike regionale, statlige og overstatlige (EU) virkemidler i sin støtte til lokale aktører. Dette varierer selvsagt i forhold til hvordan regionalparken er organisert og forankret i det offentlige apparatet. Til sist kan det være fruktbart for videre forskning å se nærmere på om regionalparker er nyttige integreringsaktører for den multifunksjonalitet som både nasjonale og europeiske myndigheter har som mål å videreutvikle i forhold til landbruk, landskap og rurale områder.

Litteratur

- Aznar, o. et al. 2007. Tourism and landscapes within multifunctional rural areas: the French case. I Mander, U. et al. 2007. *Multifunctional Land Use. Meeting Future Demands for Landscape Goods and Services*. Springer, Berlin.
- Dwyer, J. 1991. Structural and Evolutionary Effects Upon Conservation Policy Performance: Comparing a U.K. National and a French Regional Park. *Journal of Rural Studies*. Vol. 7. No3: pp 265-275.
- Haukeland, P.I. & Brandtzæg, B.A. 2009. Den brede verdiskapingen: Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur og kulturbasert verdiskaping. *TF-Notat*, nr 20.
- La Freniere, G. F. 1997. Greenline parks in France: Les Parcs Naturels Regionaux. *Agriculture and Human values* 14: 337-352
- Mermet, L. 1992. Stratégies pour la gestion de l'environnement – la Nature comme jeu de société? Paris, L'Harmattan, Société-d'Economie-Alpestre, d. l. H.-S.
- Mose, I. (Ed.). 2007. *Protected areas and regional development. Towards a new model for the 21 century?* Aldershot 2007.
- Woods, M. and Goodwin, M. 2003. Applying the rural: governance and policy in rural areas, in P. Cloke (ed.), *Country Visions*. London: Pearson. Pp. 245-262.

Wragg, A. 2000. Towards Sustainable Landscape Planning: experiences from the Wye Valley Area of Outstanding Natural Beauty. *Landscape Research*, Vol. 25, No. 2, 183–200.

Internett

Alpin Nettverket. Vernede områder og regionalparker i Alpene:
www.alparc.org/presentation.php?INIT_RUBRIQUE=1

IUCN, World Commission on Protected Areas:
www.iucn.org/themes/wcpa/

EUROPARC, Europarc Federation:
www.europarc.org

UNESCO Man and Biosphere Programme (MAB). (Biosfære områder):
www.unesco.org/mab/index.shtml

Forbundet av tyske naturparker:
www.naturparke.de

CIPRA, International Commission for the Protection of the Alps:

Kapittel 9

Dynamiske verneområder og integrert stedsutvikling

INGO MOSE

Innledning

Til tross for at andre vurderinger ofte forekommer, representerer bygdeområder i Europa på ingen som helst måte en restfaktor. Uavhengig av hvor strengt dette begrepet faktisk kan defineres (Cloke 2006), er det vanskelig å overse betydningen av bygdeområdene. For eksempel erklærte Den europeiske union (EU) i 2004 at rundt 90 prosent av Europas flate består av bygdeområder, og at mer enn halvparten av befolkningen lever i disse områdene (Grabski-Kieron og Krajewski 2007:12). På nasjonalt nivå finnes det ikke ubetydelige avvik. I Tyskland blir eksempelvis "kun" 81 prosent av landet definert som bygdeområder, og "kun" 43 prosent av befolkningen bor i disse områdene. Som en konsekvens av den nylige EU-utvidelsen mot øst opplever EU riktignok en regelrett "renessanse" av bygdeområder. Store deler av de mellom-europeiske statene karakteriseres som landlige. Her finner vi fortsatt klassiske strukturelle kjennetegn på bygdeområder i overveien-de grad; spesielt høy yrkesaktivitet i landbruket, et til sammenligning høyt bidrag fra landbruket til regionalproduktet, en relativt lav befolkningstetthet og en stor andel av frie områder. Eksemplet Polen illustre-

rer denne situasjonen: Her blir 97 prosent av landområdene fortsatt karakterisert som bygdeområder, og rundt 60 prosent av befolkningen er bosatt i disse områdene.

Det nye områdemessige misforholdet i EU er blitt skjerpet, ikke minst som en konsekvens av EUs utvidelse mot øst. Før utvidelsen kom de økonomiske ulikhetene tydelig til uttrykk i forskjeller fra sør til nord. Nå manifesterer ulikhetene seg heller i et sterkt misforhold mellom vest og øst. I tillegg til de utstrakte ulikhetene mellom sentrale og perifere områder er det i dag fremfor alt misforholdene på et nivå i liten målestokk som karakteriserer landområdesituasjonen. Dette omfatter også en økende differensiering mellom ulike former for bygdeområder som skiller seg sterkt fra hverandre på grunn av ulike – økonomiske, sosiale, kulturelle og politiske – strukturkennetegn, samt utviklingsperspektivene som disse resulterer i (OECD 1996; Vorauer og Schwarz 2003; Mose 2005.1).

I dag må vi faktisk ta utgangspunkt i et differensiert mønster av bygdeområder som har utviklet seg forskjellig, som samtidig ivaretar en lang rekke ulike funksjoner. I tillegg til land- og skogbruk er også næring og industri, boliger, friluftsliv og turisme, og ikke minst naturvern med de områdene det legger beslag på, karakteristikk som preger mange bygdeområder. Kjennetegn på denne økende multifunksjonaliteten er at produktive funksjoner blir stadig mindre viktige til fordel for en ikke uvesentlig økende betydning av konsumptive funksjoner. Differensieringsprosessen av bygdeområdenes funksjoner og deres områdepreg er her på ingen måter avsluttet. Bygdeområder kan i så måte kun omtales i flertall hvis vi ønsker å uttrykke oss på en hensiktsmessig måte (EUREK 1999).

I tillegg til mange andre funksjoner blir fremfor alt natur- og landskapsvernets oppgaver stadig viktigere. Interessant nok gjelder dette for et økende antall opprettelser av verneområder, som er det mest sentrale virkemiddelet innenfor moderne naturvern. Verneområder sørger for å opprettholde og gjenopprette verdifulle livsrom og verner om det biologiske mangfoldet. I tillegg til det at ulike arter og livsrom bevares, står sikringen av ytelses- og funksjonsevnen til en natur i balanse og vern av verdifulle landskap sentralt. Den tid er over da verneområdene "kun" skulle bevare naturen. I våre dager ivaretar verneområdene en rekke andre funksjoner. Den store betydningen verneområdene har som prioriterte områder for friluftsliv og turisme, som læresteder for miljøopplæring eller som laboratorier for vitenskapelig forskning, er i dag udiskutabel. Dessuten integreres også skog- og landbruk, til dels også næring og boliger samt andre funksjoner, i mange former for verneområder.

I verneområdenes multifunksjonelle orientering finnes det på samme tid store utfordringer og et betraktelig konfliktpotensial. Nettopp i de mange ulike kravene som verneområdene skal etterkomme, finner vi faren for sterke konflikter om utnyttelse av områdene. Disse konfliktenes kan bryte ut mellom et verneområde og de nærmeste omgivelsene, og innenfor selve verneområdet. De overlappende områdene mellom naturvern og turisme eller mellom naturvern og landbruk illustrerer et eksempel på dette problemfeltet (Revermann og Petermann 2003: 85ff). Av desto større betydning er i dag samkjøringen og styringen av ulike målsettinger og funksjoner, som disponerer over en rekke ulike virkemidler. Ikke minst når ulike kategorier for verneområder defineres og opprettes, gjør dette seg gjeldende.

På bakgrunn av verneområdenes utpregede multifunksjonalitet er det forståelig at disse i økende grad også kan oppfattes som virkemidler for regionalutvikling, og dessuten som modellområder for en bærekraftig utvikling. Dermed settes også den økonomiske utviklingen av bygdeområdenes anliggender i fokus, som skal harmonisere med kravene til naturvern. Ikke nok med det: Opprettelsen av verneområder betraktes utelukkende som et regionalpolitisk virkemiddel. Ved hjelp av dette virkemiddelet utløses det målrettede prosesser innenfor regionalutvikling som krever at arbeidsplasser opprettholdes og skapes, og at inntekter genereres. Både økologiske og økonomiske og sosiale krav skal her vektlegges i like stor grad og i tråd med en bærekraftig utvikling.

Med rette postulerer Hammer (2007.2: 22) derfor at "vernede områder blir stadig oftere vurdert i konteksten av regional utvikling, og kun med det formål å innfri målene knyttet til vern. (...) Det er bred enighet om at koordinert vern og forvaltning av naturressurser er gunstig både med tanke på bevaring og regional utvikling."

I så henseende blir det tydelig at bygdeområder og verneområder i dobbel betydning er "flettet inn i hverandre". Bygdeområder (fremfor alt perifere) tilskrives i økende grad oppgaver innenfor natur- og landskapsvern, mens (spesielt større) verneområder betraktes som virkemidler innenfor regional bygdeutvikling. To konsepter for bygdeutvikling er i like stor utstrekning uttrykk for dette nye perspektivet: Konseptet for dynamisk områdevern og konseptet for integrert bygdeutvikling.

Dynamisk områdevern: Landområder som laboratorier for bærekraftig utvikling

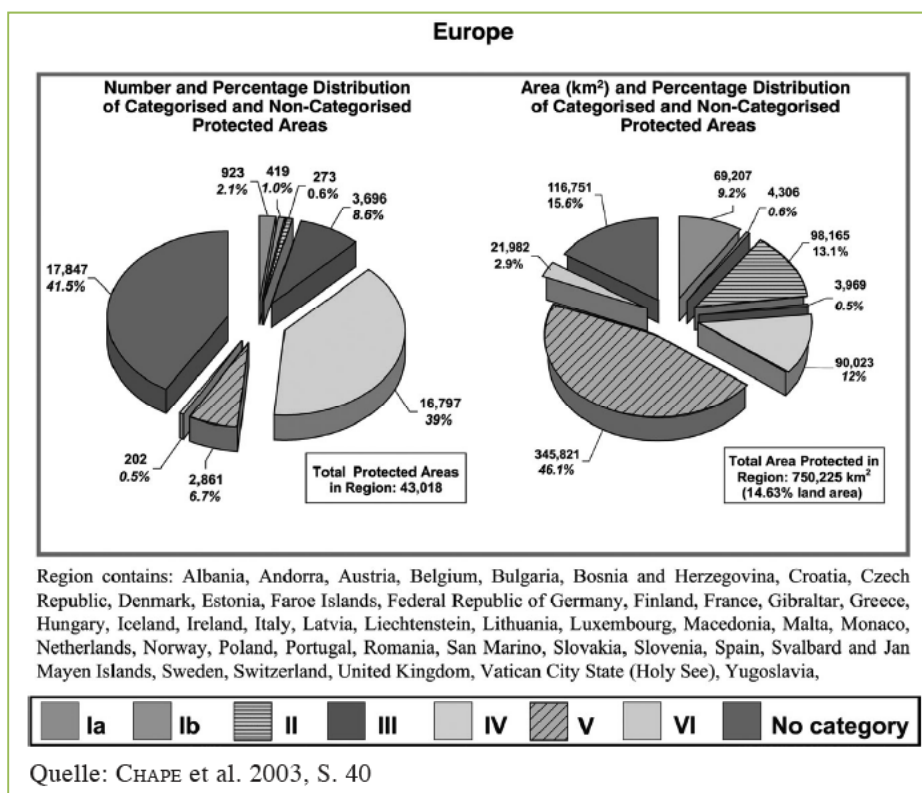
I tilknytning til den verdensomspennende debatten om bærekraftig utvikling har verneområder med integrativ karakter fått en stadig høyere verdi. Kravene til verneområdene strekker seg, som vist ovenfor, lengre og lengre utover rene arts- og områdevernsfunksjoner. Dessuten etterstreber de å fylle ulike funksjoner på samme tid – funksjoner som dekker et allsidig spekter mellom vern og nytte. Dette er også godt dokumentert i den såkalte Durban Accord fra 2003. Denne endringen i landskapsvernpolitikken gjør imidlertid at det oppstår en rekke problemer og reises spørsmål som må besvares.

Over hele verden blir verneområdenes funksjoner dekket via flerfoldige nasjonale og regionale, og svært ulike, konsepter for verneområdene. I Europa alene knyttes verneområder til et stort – og ofte forvirrende – mangfold. For eksempel finnes det elleve ulike former for verneområder i Tyskland, mens det i Østerrike finnes tolv. For å gjøre målsettingene for verneområdene mer gjennomskuelige og samtidig mer sammenlignbare på internasjonalt nivå ble derfor IUCN (Den internasjonale naturvernunion), et system av kategorier for verneområder som kommuniseres over hele verden, utviklet (se tabell 8). Implementeringen av dette kategorisystemet er basert på frivilling basis, noe som gjør at det ikke settes spørsmålsteget ved de nasjonale kategoriene for verneområder.

Tabell 6: IUCNs internasjonale kategorier for verneområder (Kilde: IUCN 2003).

Kategori	1 a	1b	II	III	IV	V	VI
Forvaltningsmål	Reservat, fredet for vitenskapelige formål	Reservat, fredet for å bevare villmark	Nasjonalpark	Naturminne	Habitat- eller biotopvern	Landskapsvern	Ressursforvaltningsområde
Vitenskapelig forskning	1	3	2	2	2	2	3
Bevare villmark	2	1	2	3	3	-	2
Bevare arter og biologisk mangfold	1	2	1	1	1	2	1
Bevare velferdsvirkningen på omverdenen	2	1	1	-	1	2	1
Beskytte bestemte naturlige/kulturelle forekomster	-	-	2	1	3	1	3
Turisme og friluftsliv	-	2	1	1	3	1	3
Utdanning	-	-	2	2	2	2	3
Bærekraftig utnyttelse av ressurser fra naturlige økosystemer	-	3	3	-	2	2	1
Bevare kulturelle og tradisjonelle særtrekk	-	-	-	-	-	1	2
Forklaring	1 Prioritert målsetting 2 Nedprioritert målsetting 3 Aktuelt mål under spesielle omstendigheter						

Ser vi nærmere på fordelingen på ulike kategorier i Europa, er den sterke dominansen i kategori V (landskapsvern) påfallende. Ifølge United Nations List of Protected Areas (2003) opptar denne kategorien den største flateandelen (se figur 13). Selv om alle de seks kategoriene skal betraktes som like viktige ifølge den offisielle IUCN-diksjonen, finnes det et klart innbyrdes image-hierarki mellom kategoriene. Sammenlignet med den prestisjefylte kategori II (nasjonalparker) blir kategori V (landskapsvern) generelt sett

Figur 35: Fordelingen av IUCNs internasjonale kategorier for verneområder i Europa (Kilde: IUCN 2003)

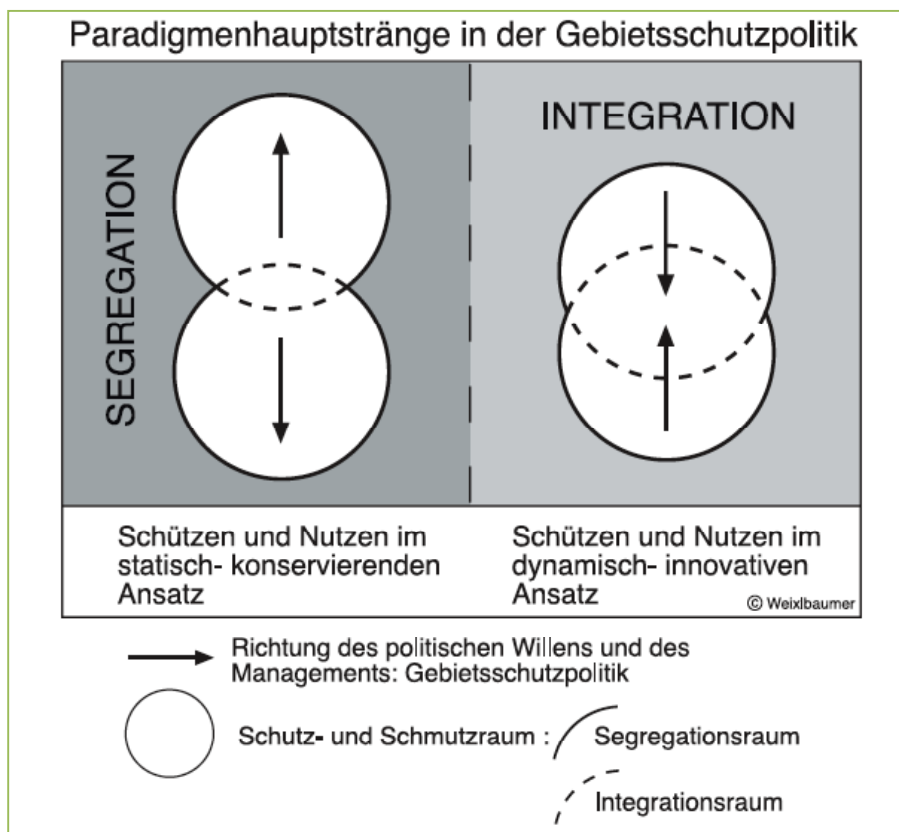
"Uoversiktligheten" i nasjonale og internasjonale kategorier for verneområder kan illustreres spesielt godt ved hjelp av kategori V. Ifølge

IUCN beskriver denne kategorien et vernet område "med en forvaltning som hovedsakelig er rettet mot vern av et landskap eller et marint område og brukes til friluftsliv". Det dreier seg om "*et område der samspillet mellom naturforhold og befolkning over tid har frambrakt et kulturlandskap med spesielle estetiske, økologiske eller kulturelle verdier, ofte med stort arts mangfold. En uforstyrret fortsettelse av dette tradisjonelle samspillet er vitalt for å verne, bevare og videreutvikle dette området*" (IUCN 2003).

Ulikhetene mellom verneområder som sorterer under kategori fem i Europa, er store. Sorteringen i kategorier i henhold til nasjonale lover omfatter Parco Naturale Regionale (Italia), Parc Naturel Régional (Frankrike), Parc Natural (Spania), Parque Natural (Portugal), Naturpark (Østerrike, Tyskland og Sør-Tyrol), Regionaler Naturpark og Naturerlebnispark (Sveits), Area of Outstanding Natural Beauty og National Park (Storbritannia). Her er på langt nær alle landene i Europa representert. På tvers av landegrensene inngår også kategorien biosfærereservat i kategori V. Her kommer både ulike språklige, kulturelle, rettslige og konseptuelle forestillinger til uttrykk i mangfoldet av begreper.

Det økende antallet opprettelser av verneområder i IUCN-kategori V gir uttrykk for et helhetlig krav til verneområdenes målsettinger og oppgaver. Dette kravet kan med Mose og Weixlbaumer (2007:14) tolkes som et paradigmatisk skifte, eller nærmere bestemt som en paradigmatisk utvidelse av moderne naturvern. Karakteristiske kjennetegn for dette endrede forholdet er overvinningen av den statisk-konservative segregasjonstenkningen innenfor naturvern, som i lang tid har vært dominerende, og som var ensidig rettet mot vernefunksjoner

(se figur 14). Dette kommer spesielt til uttrykk i opprettelsen av "reservater" for vern av truede arter. I takt med en økende tvil rundt opprettelsen av slike reservater i kulturlandskapene i Europa, som i flere århundrer var blitt antropogent utformet – for ikke å snakke om realiseringen av målsettingene for disse reservatene – vokste forutsetningene for at en ny betraktningsmåte fikk gjennomslag. Med en dynamisk-innovativ forståelse for integrasjonen av verne- og utviklingsfunksjonene har vi for første gang forutsetninger for å påvirke de multifunksjonelle verneområdene og utforme dem som modellområder for en bærekraftig utvikling i regionene. De "klassiske" målene for naturvern er imidlertid ikke helt utdaterte. Den utvidede paradigmatiske forståelsen for naturvern utmerker seg nettopp ved at den – tilpasset de aktuelle forholdene – tillater ulike grader av integrasjon av verne- og utviklingsfunksjonene uten å utelukke den ene eller andre formen kategorisk.

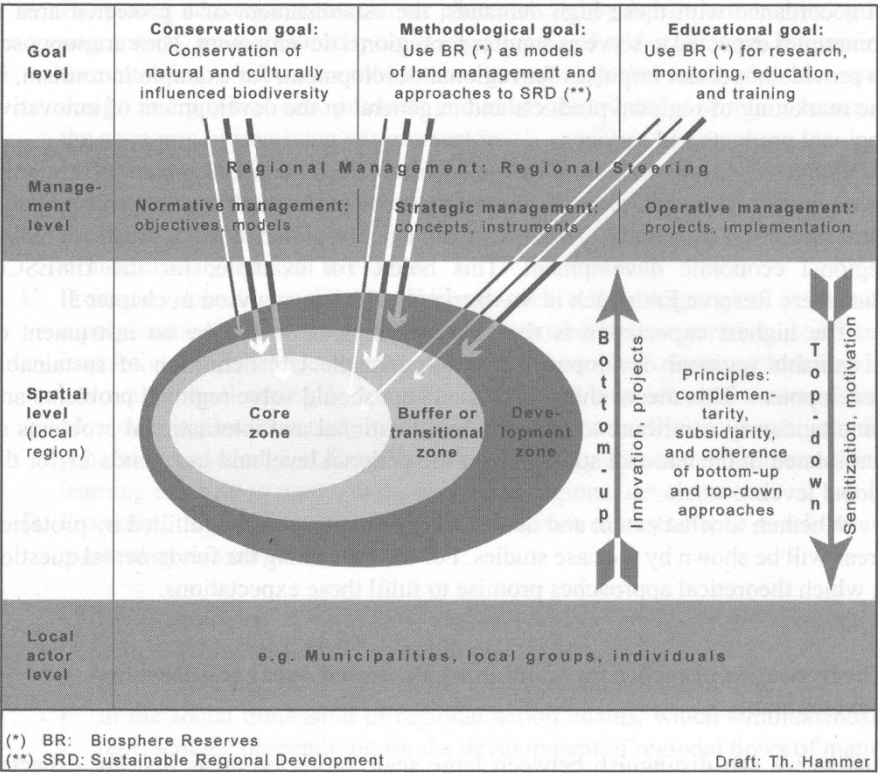

Figur 36. Paradigmehovedstrenger i områdevernpolitikken (Kilde: Mose/Weixlbaumer 2007).

Dette resulterer i en områdeverntenkning som i Europa i første rekke har en bærekraftig utvikling av multifunksjonelle kulturlandskap som målsetting. Hovedvirkemiddelet for denne tilnærmingsmåten er derfor, ikke overraskende, hovedsakelig de ulike verneområdetypene i IUCN-kategori V, som spesielt fra 1960-tallet opplevde en betraktelig boom over hele Europa.

I dag er det biosfærereservatene, mer enn alle andre verneområdetyper i IUCN-kategori V, det er rettet spesiell oppmerksomhet mot – om ikke tallmessig, så i det minste når det gjelder de konseptuelle retningene. I

dag er det fremfor alt biosfærereservatene som betraktes som modellområder for en bærekraftig utvikling. Ifølge Hammer (2007.2: 26ff) gir de konseptuelle forestillingene som ligger til grunn for dette, nærmest ideelle forutsetninger for en modellutprøving av biosfærereservatene som "living landscapes". Her gjenspeiler selve utviklingen av biosfærereservatene den suksessive utvidelsen av den moderne områdevernforståelsen. Biosfærereservatkonseptet går tilbake til et verdensomspennende initiativ fra UNESCO fra 1974. Det opprinnelige målet for dette verneområdesystemet, som ble opprettet i tilknytning til programmet "Man and the Biosphere", var vern av verdifulle naturlige økosystemer. I tilknytning til toppmøtet i Rio de Janeiro i 1992 og konferansen i Sevilla i 1995 gjennomgikk biosfærereservatkonseptet en ny aksentuering som utvidet verneideen med ideen om modellutprøving av en bærekraftig utvikling (Hammer 2007.2: 26ff). Vesentlige forutsetninger for en vellykket implementering av biosfærereservatene og reservatenes tiltagende aksept fra berørte befolkninger og aktører er soneringskonseptet med klare skiller mellom områder med ulike grader av tilrettelegging (se figur 15), oppbyggingen av profesjonelle forvaltningsstrukturer inkludert de dermed nødvendige finansielle ressursene og det nødvendige personellet, etableringen og utnyttelsen av en egnet overvåkning for kvalitetssikring, og ikke minst konsekvent bruk av egnede støtteprogrammer (for eksempel LEADER) til utviklingen av verneområdet (Hammer 2007.1: 41ff).

Figur 37. Modell for UNESCO-biosfærereservatet (kilde: Hammer 2007.2).

Integrert bygdeutvikling: Teoretiske elementer og praktisk gjennomføring i verneområder

Det er flere grunner til at vi kan tale om en ny orientering for samtidsutformingen av regionalpolitikken i mange europeiske land. Rekkevidden av denne utformingen er fortsatt uvisst. Selv om den tydelige omorienteringen i første omgang "kun" ble oppfattet som en eksperimenteringsfase, er det allerede ofte snakk om et paradigmatisk skifte. Begge oppfatningene er her like mye uttrykk for innovasjonskraft og dyna-

mikk som for uoversiktligheten som den samtidige regionalpolitiske debatten kjennetegnes av.

Med tanke på de fremtidige utviklingsperspektivene, og særlig verneområdene i Europa, er det ett punkt som er spesielt interessant: ideen om en integrert bygdeutvikling. Kjernen i denne handlingstilnærmingen er bygdeutviklingskonseptenes fokus på sektorovergripende og samtidig desentrale handlingstilnærminger. Samtidig skal ikke-statlige aktører i form av regionale nettverk i større grad enn tidligere involveres i beslutnings- og handlingsprosessene, og den lokale befolkningens interesser ivaretas gjennom egnede former for deltakelse. Videre er intensjonen å rette seg målrettet mot tidligere forsømte og spesielt uheldige regioner med politiske støttetiltak og åpne nye utviklingsperspektiver for disse regionene.

Forestillingene om en integrert bygdeutvikling er altså ikke noe nytt. De er nært knyttet til en økende tvil om effekten av regionalpolitikken og dens virkemidler, som stammer fra slutten av 1970-tallet og utløste en intensiv regionalpolitisk og regionalvitenskapelig debatt om effekten den regionale strukturpolitikken konseptuelle og strategiske grunnlag har på både nasjonalt og europeisk nivå. Sentralt stod utvidelsen av det etablerte virkemiddelapparatet for finansiell støtte gjennom en rekke moderne programmer, som orienterte seg etter idealet om hhv. selvstendig regionalutvikling og endogen fornyelse. Desentraliseringen av den regionale strukturpolitikken og subsidiering av endogene potensialer utgjorde samtidig den programmatisk "kjernen" i disse programmene (Danielzyk 1988: 53ff.). Et kjent eksempel er "subsidieringsaksjonen for selvstendig regionalutvikling" i Østerrike, som mange land i Europa tidlig betraktet som et "forbilde" for den nødvendige utskift-

ningen av det regionalpolitiske virkemiddelapparatet, spesielt med tanke på subsidiering av struktursvake og perifere bygdeområder (Scheer 1998; Mose 1993).

Både den teoretiske og den praksisorienterte debatten har utviklet seg betraktelig siden den gang, men slagordene om selvstendig eller endogen utvikling står ikke lenger i sentrum for diskusjonen. I stedet finner vi nye forestillinger i kjølvannet av ideen om integrert bygdeutvikling, som på den ene siden forsøker å finne tilknytning til bestemte innhold i tidligere konsepter, strategier og virkemidler, men på den andre siden også formulerer nye programmatisk krav til subsidiering av bygdeutvikling (Mose 1993; 2005.2).

Til tross for eller nettopp på grunn av de mange ulike bidragene, finnes det nå som før ingen enhetlig og generell anerkjent definisjon av integrert bygdeutvikling. Snarere orienterer de aktuelle forestillingene seg i hovedsak etter regionalpolitisk praksis og utviklingen som konkret gir seg til kjenne i retning av en sterkere integrasjon av regionalpolitisk handling. Ifølge ulike forfattere av nasjonal og internasjonal opprinnelse (Shortall og Shucksmith 1998; Shucksmith 1999; Marsden og Bristow 2000; Mose 2005.1; Grabski-Kieron og Krajewski 2007) kan følgende konsepter forstås som integrert bygdeutvikling:

- konsepter med en sektor- eller stedsovergripende handlingstilnæringer til utvikling
- konsepter som er forbundet med en forflytting av tidligere sentrale politiske beslutningsstrukturer til et regionalt og lokalt nivå
- konsepter som fokuserer på uttalte subsidierte områder
- konsepter som forutsetter en målrettet og gjennomgående deltakelse fra den berørte befolkningen "på stedet"

- konsepter som er basert på en konsekvent oppbygging og utnyttelse av regionale partnerskap og nettverk av private, offentlige og frivillige aktører
- konsepter som er forbundet med implementering av egnede former for regional aktivering og motivering, regional rådgivning og regional forvaltning

Det helhetlige synet som ligger til grunn for tilnærmingen, er av sentral betydning for forståelsen av integrert bygdeutvikling. Dette synet strekker seg, i det minste i teorien, tydelig utover mange av utviklings-tilnærmingene som ofte kun er forankret i den regionale næringslivs-subsidieringen. Det helhetlige synet understreker nemlig uttrykkelig den sosiale dimensjonen og dens betydning for bygdeutviklingen. Beskrivende er dessuten prosesskarakteren til de integrerte bygdeutviklings-tilnærmingene, som Kearney m.fl. (1994: 22) understreker: "(...) (integrert) utvikling er ikke bare et spørsmål om å iverksette prosjekter, ei heller om å nå mål i rent økonomisk forstand. Utvikling er også en prosess, i betydningen etablering av sosiale produkter, som et oppjustert lokalt lederskap, entreprenørkultur og nyskapende handling, eller bedring i menneskers evne til å opptre samlet, målrettet og effektivt for å kunne håndtere trusler eller utfordringer de står overfor. "

Fra EU har det kommet viktige impulser til diskusjonen og forankringen av disse forestillingene. Her nevnes spesielt den såkalte "Cork-deklarasjonen" til EUs landbruksminister fra 1996, som uttrykkelig slutter seg til en integrert bygdeutviklingspolitikk. Sentral innflytelse på den praktiske gjennomføringen og utformingen av en integrert bygdeutvikling tilskrives dessuten EUs strukturfond. Først ved hjelp av strukturfondet har realiseringen og finansieringen av slike handlingstilnærminger blitt mulig. EUs fellesskapsinitiativ LEADER, som har vært ef-

fektiv i flere subsidieringsfaser i alle medlemsstater i EU siden 1991, har spilt en spesiell rolle. Dette initiativet har gjentatte ganger blitt karakterisert som en "modell" for integrert bygdeutvikling. Videreutviklingen av LEADER, som har funnet sted innenfor den inneværende programperioden (2007–2011), til et gjennomgående prinsipp innenfor landlig subsidieringspolitikk underbygger denne vurderingen. Den positive evalueringen av programmet er fremfor alt basert på forbildeeffekten til de såkalte Local Action Groups, som bærere av LEADER.

Gruppene har en nettverkslignende konstruksjon, som også har blitt overført til andre virkemidler og programmer innenfor bygdeutvikling. Dette omfatter spesielt tilnærminger på nasjonalt nivå, blant annet også virkemiddelet til de såkalte *Integrierte ländliche Entwicklungskonzepte* (ILEK) – en tittel som uttrykkelig er basert på konsepttilnærmingen som ligger til grunn for virkemiddelet. Videre hører programmer for bygdeutvikling som PRODER i Spania og POMO i Finland også til "familien" av integrerte handlingstilnærminger. Dermed kommer i samme grad en konseptuell og en instrumentell "forankring" av handlingstilnærminger for en integrert bygdeutvikling til syne. Disse tilnærmingsmåtene bærer tydelig preg av EU (Ray 2006).

Selv om integrerte tilnærminger innenfor bygdeutvikling åpenbart får innpass i regionalpolitisk praksis, er det i første omgang kun mulig å vurdere rekkevidden og effekten av de aktuelle virkemidlene med forbehold. Uansett taler mye for at en omfattende reformering av systemet for bygdeutviklingspolitikk fremdeles gjenstår. Dessuten er erfaringene som har blitt gjort med de nye handlingstilnærmingene, fortsatt i fåtall. Snarere er det slik at disse fortsatt befinner seg under eksperimentell utprøving i mange land der ulike virkemidler i første omgang kun er tilpasset hverandre i begrenset grad. Brodda (2007) peker på en rekke

motsigelser mellom de nye programmene med integrert orientering og mainstream-tilnærmingene til regionalpolitikken i enkelte land i Europa. Integrert bygdeutviklingspolitikk har derfor, fremfor alt sett fra et nasjonalt perspektiv, ofte fremstått som en "papirtiger" sammenlignet med tradisjonell sektorisert utviklingspolitikk (Brodda 2007: 222).

Omvendt vises nettopp på regionalt nivå de åpenbare styrkene til relevante programmer og virkemidler som angår sektorovergripende, territorial rettede handlingstilnærminger basert på de berørtes deltakelse (Mose 2009.2). Påfallende er i denne sammenheng resultatene fra empiriske undersøkelser av nøkkelfaktorene for fremgangsrike bygdeutviklingsprosesser. Terluin (2001: 216) trekker følgende konklusjon om et europeisk løft for utvikling av regionale områder: "ledende regioner blir gjerne karakterisert ved en utviklingsprosess som organiseres og oppleves som en (...) nedenfra-og-opp-prosess som involverer en rekke lokale aktører. (...) Dette (...) avhenger hovedsakelig av kapasiteten til (...) nettverkene som aktørene er involvert i (...), og kan knyttes til graden av mobilisering og organisering av lokale aktører, det være seg private eller offentlige." Disse kjennetegnene ved bygdeutviklingsprosesser er imidlertid nettopp slike som står i fokus for integrerte bygdeutviklingstilnærminger.

Ikke minst synliggjøres den store interessen for konseptuelle tilnærminger til en integrert bygdeutvikling som modell for dynamisk områdevern. Som tidligere skissert, baseres fremfor alt moderne verneområdetyper, som kan underkategoriseres i IUCN-kategori V, på en forståelse for områdevern som hovedsakelig har mål om integrering av verne- og utviklingsfunksjoner i forståelse av en bærekraftig utvikling. Denne forståelsen for integrert utvikling omfatter en stor del av kjennetegnene som kan betraktes som konstitusjonelle for en integrert bygdeutvikling.

Spesielt hører også den involverende utformingen av verneområdeutviklingen med her, der relevante lokale og regionale aktører involveres i form av egnede nettverk. Den praktiske gjennomføringen av slike tilnærminger i områdevernutviklingen og det tilhørende konseptuelle grunnlaget spriker her ofte i ulike retninger. På grunnlag av ulike empiriske forskningsarbeider kan en heterogen praksis av områdevern konstateres. Det skal imidlertid omgås varsomt med generaliseringer. I tråd med dette oppviser naturparkene i Tyskland frem til i dag en svært langsam realisering av de integrerte utviklingstilnærmingene, til tross for at de formelt sett har forpliktet seg til målet om en bærekraftig utvikling (Mose og Mehnen 2007; Leibenath 2002). I Østerrike er imidlertid tilpasningen av integrerte konsepter via naturparkene samlet sett kommet mye lengre, men dette gjelder på langt nær overalt (Gamper m.fl. 2007). For britiske *national parks* tyder mye på en stor vekselvirkning med ideen om en integrert bygdeutvikling, men i praksis spriker krav og virkelighet ofte i hver sin retning. Like fullt lover fremfor alt utviklingen i de nyere skotske parkene en høy grad av integrert orientering (Thompson 2005; MacLellan 2007). De franske regionalparkene har ofte blitt beskyldt for å ha en stor interesse for en integrert bygdeutviklingstilnærming, men faktisk kan dette bare bekreftes for et mindre antall verneområder (Weixlbaumer 1998). Når det gjelder de tallrike biosfæreservatene, blir disse i dag betraktet som forbilder for integrerte bygdeutviklingstilnærminger. Flere positive eksempler på tilpasningen av slike tilnærmingsmåter dokumenterer dette på en imponerende måte (Hammer 2007.1).

Oppsummering

Som vi har kunnet bevise, karakteriseres den nyere utviklingen av områdevern i Europa av en påfallende økning av antall verneområder og størrelsen på verneområdene. Det er ingen grunn til å tro at denne utviklingen vil avta. Tvert imot har det i løpet av de siste årene blitt grunnlagt flere nye verneområder i flere europeiske land (for eksempel i Østerrike). Dessuten kan vi i enkelte stater regne med en substansiell utvidelse av verneområdesystemet i nærmeste fremtid (for eksempel i Sveits). Særlig når det gjelder implementeringen av dynamisk orienterte verneområder, som inngår i IUCN-kategori V, spiller den siste utviklingen innenfor områdevern i Europa en fremragende rolle. Den aktuelle diskusjonen i Sveits og Norge er typisk, noe som også gjelder i Skottland, der implementeringen av nye verneområdetyper diskuteres eksplisitt (eller allerede er under realisering). Denne diskusjonen orienterer seg etter paradigmet dynamisk områdevern.

Den økende orienteringen etter en dynamisk modell for områdevern kan forklares med den voksende overbevisningen om at moderne verneområder i Europa i dag i større grad er forpliktet til å integrere verne- og utviklingsfunksjoner. De regionale områdenes påfallende multifunksjonalitet, og også den multifunksjonelle kvaliteten til mange verneverdige natur- og kulturlandskaper, krever mer enn noensinne et konseptuelt grunnlag som tar hensyn til disse spesifiserte rammebetingelsene for områdevern i Europa på en egnet måte. Tilnærminger til en integrert bygdeutvikling har en rekke substansielle "elementer" til rådighet, som i stor grad egner seg til en dynamisk verneområdeutvikling. Tradisjonelle konsepter, som hovedsakelig er forpliktet til en sterk re-

servatstenkning for vern av verdifulle økosystemer, blir dermed ikke overflødige. Men betydningen av dem blir likevel i stor grad begrenset.

På nåværende tidspunkt gir den praktiske utformingen av integrerte verneområdekonsepter i Europa et tydelig heterogent inntrykk. Riktignok er nesten alle områdeverntyper som sorterer under den dynamiske tilnærmingsmåten (for eksempel naturparker og regionalparker), formelt sett forpliktet til en integrert utviklingstilnærming. I praksis finnes det imidlertid få overbevisende eksempler på dette. Uten å reise et krav om fullstendighet, må vi nå som før konstatere tydelige forskjeller mellom teori og praksis for flesteparten av de dynamiske verneområdene. I mange tilfeller skyldes denne vurderingen den eksperimentelle statusen, som fremfor alt mange av de yngre verneområdene har. Bare for biosfæreservatene kan vi konstatere at disse i dag representerer et flertall av fremgangsrike eksempler på utformingen av integrerte utviklingstilnærminger etter forbildet om bærekraftig utvikling. En rekke av *best practices* (for eksempel fra Entlebuch eller Rhön) kan her få en forbildefunksjon for andre verneområder (Hammer 2003; 2007.2).

Bakgrunnen vi skisserer her, identifiserer en rekke utfordringer som områdevernpolitikken står ansikt til ansikt med når det gjelder utforming av dynamiske verneområder i fremtiden.

En viktig oppgave innenfor konteksten av verneområdeutvikling er formidlingen av målsettinger og oppgaver for områdevernet. Disse må formuleres på en tydelig, forståelig og klar måte – både innenfor regionen som er berørt av verneområdet, og på et generelt samfunnsnivå. *Best practice*-eksemplene gir en mulighet (men ikke den eneste) for å synliggjøre verdien av verneområdene og overbevise om områdevernideen.

Videre krever verneområdene intensiv deltakelse fra den berørte befolkningen og relevante aktører som i fellesskap forsøker å vekke en offentlig, privatøkonomisk og sivilsamfunnsmessig interesse og mest mulig permanent aksept i regionen. Det finnes egnede virkemidler for dette som sikrer en vellykket utforming av nedenfra-og-opp-prosesser (Stoll-Kleemann og Welp 2008; Mose 2009.1: 9ff).

Budskapet om utforming av verneområder som forbilderegioner for en bærekraftig utvikling, henger tett sammen med den samfunnsmessige formidlingen av områdevern. Overfor andre områdekategorier og funksjoner som er tilknyttet disse, kan og må verneområdene påta seg en rolle som "innovasjonssentre" for samfunnet, for å rettferdiggjøre utformingen av disse områdene, men også for å hente ut størst mulig nytte av deres ubestridte verdifulle potensial.

Samtidig må det advares mot å forvente en altfor rask suksess ved utformingen av en bærekraftig områdevernpolitikk. Hvis dynamiske verneområder skal oppfylle sin forbildefunksjon, som de tilskrives i stadig større grad i våre dager, kreves det en passende tidsramme. En vellykket utvikling av et verneområde tar minst én generasjon / er minst en hel generasjons oppgave. Det er det ingen tvil om.

Litteratur

- Brodda, Y. (2007): New regional development concepts for rural peripheries. Experiences from three European case studies. Dissertation an der Hochschule Vechta. Vechta.
- Cloke, P. (2006): Conceptualizing rurality. In: Cloke, P.; Marsden, T.; Mooney, P. H. (Eds.): Handbook of Rural Studies. London, Thousand Oaks, S. 18-28.
- Danielzyk, R. (1998): Zur Neuorientierung der Regionalforschung. (= Wahrnehmungsgeographische Studien zur Regionalentwicklung 17). Oldenburg.
- Europäische Kommission (1999): EUREK - Europäisches Raumentwicklungskonzept. Auf dem Weg zu einer räumlich ausgewogenen und nachhaltigen Entwicklung der Europäischen Union. Luxemburg.
- Gamper, C.; Heintel, M.; Leitner, M.; Weixlbaumer, N. (2007): Nature Parks and Regional Development in Austria: A Case Study of the Nature Park Ötztal-Tormäuer. In: Mose, I. (Ed.): Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Aldershot, S. 75-98.
- Grabski-Kieron, U.; Krajewski, C. (2007): Ländliche Raumentwicklung in der erweiterten EU. In: Geographische Rundschau 59, H. 3, S. 12-19.
- Hammer, T. (2003). Großschutzgebiete neu interpretiert als Instrumente nachhaltiger Regionalentwicklung. In: Hammer, T. (Hrsg.):

Großschutzgebiete – Instrumente nachhaltiger Entwicklung. München, S. 9-34.

Hammer, T. (2007.1): Biosphere Reserves: An Instrument for Sustainable Regional Development? The Case of Entlebuch, Switzerland. In: Mose, I. (Ed.): Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Aldershot, S. 39-54.

Hammer, T. (2007.2): Protected Areas and Regional Development: Conflicts and Opportunities. In: Mose, I. (Ed.): Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Aldershot, S. 21-36.

Hammer, T.; Mose, I.; Siegrist, D.; Weixlbaumer, N. (2007): Protected Areas and Regional Development in Europe: Towards a New Model for the 21st Century. In: Mose, I. (Ed.): Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Aldershot, S. 234-246.

Kearney, B.; Boyle, G.E.; Walsh, J.A. (1994): EU Leader I Initiative in Ireland: Evaluation and Recommendations. Department of Agriculture, Food and Forestry. Dublin

Leibenath, M. (2002): Entwicklung von Großschutzgebietsregionen durch Regionalmarketing? In: Mose, I. (Hrsg.): Naturschutz: Großschutzgebiete und Regionalentwicklung. (= Naturschutz und Freizeitgesellschaft, Bd. 5). Sankt Augustin, S. 4-18.

MacLellan, L. R. (2007): A Future Model for Protected Areas and Sustainable Tourism Development: The New National Parks in Scotland. In: Mose, I. (Ed.): Protected Areas and Regional Develop-

- ment in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Aldershot, S. 179-198.
- Marsden, T.; Bristow, G. (2000): Progressing Integrated Rural Development: A Framework for Assessing the Integrative Potential of Sectoral Policies. In: Regional Studies 34, No. 5, S. 455-469.
- Mose, I. (1993): Eigenständige Regionalentwicklung – neue Chancen für die ländliche Peripherie? (= Vechtaer Studien zur Angewandten Geographie und Regionalwissenschaft, Bd. 8). Vechta.
- Mose, I. (2005.1): Integrierte ländliche Entwicklung in Europa – neue Entwicklungsperspektiven für die „extreme Peripherie“?. In: Alpine Raumordnung, S. 19-30.
- Mose, I. (2005.2). Ländliche Räume. In: Akademie für Raumforschung und Landesplanung (Hrsg.): Handwörterbuch der Raumordnung. Hannover, S. 573-579.
- Mose, I. (2009.1): Akzeptanz, Einstellung und Image als Einflussgrößen von Großschutzgebieten. Einige theoretische und methodische Vorüberlegungen. In: Mose, I. Hrsg.): Wahrnehmung und Akzeptanz von Großschutzgebieten. (= Wahrnehmungsgeographische Studien 25). Oldenburg, S. 9-36.
- Mose, I. (2009.2): Integrierte ländliche Entwicklung - Vergleichende Analyse unterschiedlicher konzeptioneller Ansätze der Entwicklung ländlicher Peripherien in Europa. In: Belina, B.; Miggelbrink, J. (Hrsg.): „Hier so – dort anders? Raumbezogene Vergleiche in der Wissenschaft und anderswo. Münster 2009. (im Druck).
- Mose, I.; Mehnen, N. (2009): Zwischen ländlicher Idylle und Freizeitattraktion – Eigen- und Fremdimage als Voraussetzungen für die touristische Entwicklung des Naturparks Wildeshauser Geest. In:

- Mose, I. (Hrsg.): Wahrnehmung und Akzeptanz von Großschutzgebieten. (= Wahrnehmungsgeographische Studien 25). Oldenburg, S. 109-128.
- Mose, I.; Weixlbaumer, N. (2007): A New Paradigm for Protected Areas in Europe? In: Mose, I. (Ed.): Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Aldershot, S. 3-20.
- OECD (1996): OECD (1996): Territorial indicators of employment: Focusing on rural development. Paris.
- Ray, C. (2006): Neo-endogenous rural development in the EU. In: Cloke, P.; Marsden, T.; Mooney, P.H. (Eds.): Handbook of rural studies. London, Thousand Oaks, S. 278-291.
- Revermann, C.; Petermann, T. (2003): Tourismus in Großschutzgebieten. Impulse für eine nachhaltige Regionalentwicklung. Berlin.
- Scheer, G. (1988): Endogene Erneuerung: ein Konzept für benachteiligte Regionen? In: Berichte zur Raumforschung und Raumplanung 32, H. 3/4, S. 19-26.
- Shortall, S.; Shucksmith, M. (1998): Integrated rural development: Issues arising from the Scottish experience. In: European Planning Studies 6, Nr. 1, S. 73-88.
- Shucksmith, M. (1999): Rural and regional policy implementation: Issues arising from the Scottish Experience. Unveröffentlichtes Manuskript am Arkleton Research Center. Aberdeen.
- Stoll-Kleemann, S.; Welp, M. (2008): Participatory and Integrated Management of Biosphere

- Reserves. Lessons from Case Studies and a Global Survey. In: GAIA 17, S1, S.161-168.
- Terluin, I. (2001): Rural regions in the EU. Exploring differences in economic development. (= Netherlands Geographical Studies, 289). Utrecht, Groningen.
- The World Conservation Union (IUCN) (2003): 2003 United Nations List of Protected Areas. Gland, Cambridge.
- Thompson, N. (2005): Inter-institutional relations in the governance of England's national parks: A governmentality perspective. In: Journal of Rural Studies 21: 323-334.
- Vorauer, K.; Schwarz, W. (2003): Die Regionalentwicklung in der EU-15 – Räumliche Heterogenität, zeitliche Diskontinuität, regionalpolitische Optionalität. Ergebnisse einer empirischen Analyse. In: Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 145. Jg. (Jahresband). Wien. S. 7-34.
- Weixlbaumer, N. (1998): Gebietsschutz in Europa: Konzeption, Perzeption, Akzeptanz. Ein Beispiel angewandter Sozialgeographie am Fall des Regionalparkkonzeptes in Friaul-Julisch Venetien. (= Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeographie, Bd. 8). Wien.

Kapittel 10

Verdiskaping i regionalparker i Sveits og Alpene

DOMINIK SIEGRIST

Innledning

Vakkert og variert landskap har lenge vært et kjennetegn som har bidratt til å skape bildet av Sveits og Alpene. Dette landskapet er en viktig del av turismen som man tar som en selvfølge. I dag er det naturlige landskapet i Alpene en stadig sjeldnere ressurs.

Derfor trenger de besøkende i økende grad å disponere passende områder, inkludert nasjonalparker, biosfæreparker, verdenssarvsteder (verdens naturarv) i tillegg til naturparker. Så langt har Sveits manglet en juridisk plattform for disse store, vernede områdene. Derfor har man under tittelen ”parker av nasjonal interesse” forberedt den nødvendige, juridiske plattformen i forbindelse med en revisjon av det føderale lovverket om bevaring av regional tradisjon og natur (2008), som støtter etablering og finansiering av parker i føderal regi. Lovforslaget skiller mellom tre parkkategorier: nasjonalparker, naturopplevelsesparker og regionale naturparker (Siegrist/StremLOW 2009).

Sveits har lenge hatt bare ett klassisk, stort verneområde, nemlig nasjonalparken The Swiss National Park, grunnlagt i 1914 og lokalisert i regionen Engadin. Lovforslaget som er vedtatt spesielt for dette områ-

det, definerer egenskaper og formål slik: "Nasjonalparken er et reservat der naturen skal beskyttes mot alle menneskelige inngrep, og der fauna og flora skal få utvikle seg naturlig" (Nationalparkgesetz 1980, etter Roth/Siegrist 2004).

I tillegg til dette totalreservatet er det derimot to typer store, vernede soner som er nasjonalt viktige: lyngheier og flomsletter. Hittil har sveitsisk lov ikke hatt noen plattform for integrert områdeforvaltning av slike vernede områder. En annen tilnærming bygger blant annet på den eksisterende, nasjonale landskapsvernlista, og forsøker å skape nye, regionale naturparker med den hensikt å bevare og skape verdier i store kulturlandskap. Turistmessige og regionale, økonomiske mål som prøver å bevare særpreget i naturskjønne områder gjennom hensiktsmessig bruk, er også koblet til dette (se Siegrist 2002; Hammer/Siegrist 2008).

Områdetype "Regional naturpark"

I forbindelse med en bærekraftig, regional utvikling har den "regionale naturparken" fått egen status i Sveits. Formålet med denne nye områdetypen var å forene eksisterende og nye aktiviteter, og å integrere dem i en nasjonalparkstrategi. Sertifiserings- og finansieringsverktøyene er avgjørende, og bør styre videreutviklingen av regionale landskapsparker i en kvalitativ retning. Dermed blir ulike planmål adressert samtidig; regional, økonomisk utvikling på ene siden og naturvern og landskapsutvikling på den andre. Et viktig moment for deltakelse er samspillet mellom lokale tiltak med føderalt mandat (innføring av en "parkkontrakt") og nasjonal bistand (sertifisering og finansiering). De føderale myndighetene vil ganske enkelt sørge for et gunstig, allment rammeverk for de planlagte parkene. For å lykkes i det lange løp bør

prosjektene i regionene utvikles fra grunnen av. Derfor består den valgte tilnærmingen av en kombinasjon av nedenfra-og-opp-strategier og ovenfra-og-ned-strategier.

De føderale myndighetene støtter kun parker som er basert på regionale initiativ, og som er akseptert av lokalbefolkningen. Siden de føderale myndighetene har erklært at lokalbefolkningens deltakelse er et obligatorisk vilkår for godkjenning av en regional naturpark, får dette aspektet betydelig relevans i regionene. De føderale myndighetene hjelper de regionale naturparkene med finansiering og kvalitetsmerking, mens retter og forpliktelser, som er et vilkår for å få tildelt benevnelsen "regional naturpark", må ordnes gjennom en avtale mellom de føderale myndighetene, kantonene og støttespillerne. I tillegg forventes det at kantonene og kommunene bidrar til å dekke driftsutgiftene med de regionale naturparkene. I motsetning til UNESCOs biosfærereservat er det ikke soneinndeling i en regional naturpark. Ikke desto mindre, kvalitetsnormen for natur og landskap er høy, og parkens formål må være å fremme utvikling av natur og landskap (se Tabell 6). Det samlede arealet for de regionale naturparkene må være minst 100 km², og må omfatte udelte, kommunale områder (se fig. 8; se Siegrist/StremLOW 2009).

I fremtiden vil betegnelsen "regional naturpark" bli tildelt for ti år om gangen, til regioner som utmerker seg på grunn av sine naturlige, naturskjønne og kulturelle egenskaper. Formålet med dette er å innlemme de vakre landskapene i de regionale, økonomiske kretsløpene, og gjøre dem formålstjenlige både for lokalbefolkning og turister. Det er meningen at man skal evaluere og sertifisere naturparkene på nytt etter ti

år. I løpet av denne evalueringen av om målene er nådd eller ikke, vil regional, økonomisk påvirkning følgelig være av stor interesse.

Tabell 7: Juridiske betingelser for en regional naturpark (Schweizerischer Bundesrat 2007).

Paragraf 20: Bevaring og verdivurdering av natur og landskap

For å bevare og forsterke kvaliteten på natur og landskap i en regional naturpark, må man spesielt ta hensyn til følgende punkter:

1. Mangfold i naturlig fauna, flora og habitater, i tillegg må landskap og samlet utseende på stedet bevares, og så langt det er mulig forbedres.
2. Bevaringsverdige habitater av lokal fauna og flora må forbedres og forenes.
3. Nye bygninger, fasiliteter og tekniske installasjoner må bygges på en måte som bevarer og styrker landskapets karakter og stedets samlede utseende.
4. Nåværende bygninger og installasjoner som forringer landskapet og det samlede utseendet på stedet, må såfremt det er mulig, avdempes eller fjernes ved første anledning.

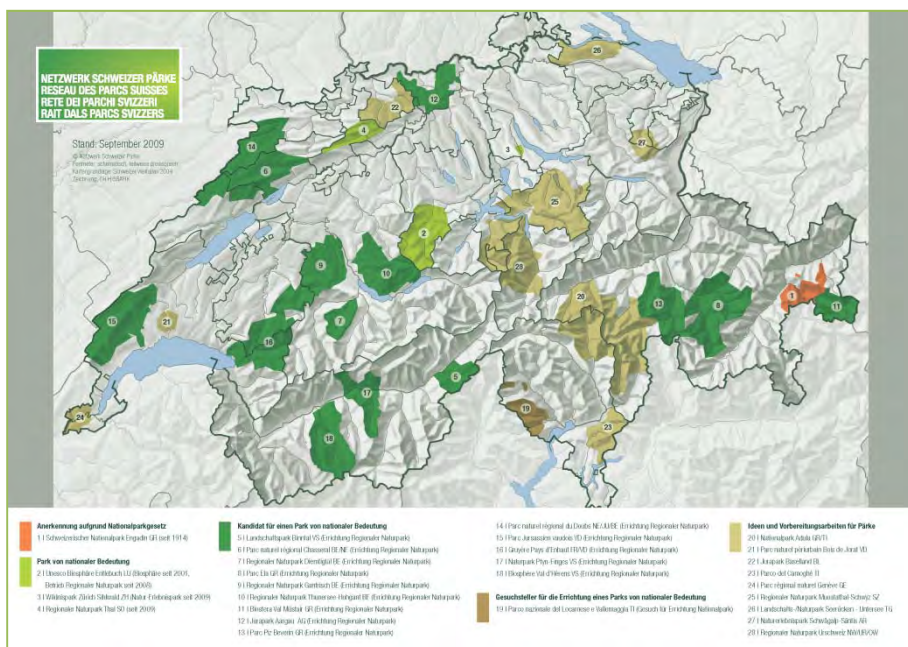
Paragraf 21: Bærekraftig økonomistyring

For å fremme en bærekraftig økonomistyring i en regional naturpark må man spesielt ta hensyn til følgende punkter:

1. Lokal- og naturressurser må forvaltes på en miljømessig forsvarlig måte.
2. Regional foredling og markedsføring av parkprodukter må forsterkes.
3. Naturturisme og miljømessige, utdanningstilpassede tjenester må fremmes.
4. Bruk av miljøvennlig teknologi må støttes.

Betegnelsen "regional naturpark" blir tildelt for ti år om gangen, til regioner som utmerker seg på grunn av sine naturlige, naturskjønne og kulturelle egenskaper. Formålet med dette er å innlemme de vakre

landskapene i de regionale, økonomiske kretsløpene, og gjøre dem formålstjenlige for både lokalbefolkning og turister. Det er meningen at man skal evaluere og sertifisere naturparkene på nytt etter ti år. I løpet av denne evalueringen av om målene er nådd eller ikke, vil regional, økonomisk påvirkning følgelig være av stor interesse.

Figur 38. Parker av nasjonal betydning i Sveits (Netzwerk Schweizer Pärke).

Målbarhet av regional verdiskaping

Det er et uttrykt mål i politikken både i Sveits og andre alpeland at man skal bidra til bærekraftig, regional utvikling (se Siegrist 2002). Slike bidrag er særlig ønsket fra kategorien regionale naturparker. For å styrke bærekraftbasert økonomi innenfor denne kategorien, bør bl.a.

regional foredling og markedsføring av parkprodukter styrkes, og naturturisme og miljømessige, utdanningstilpassede tjenester bør fremmes (se tabell 6).

Derfor vendes fokuset mot fremtidig etterspørsel av natur- og kulturrettet turisme, og dermed den potensielle, regionale verdiskapingen i parkene. Nedenfor blir resultatene fra et antall tidligere studier av økonomiske effekter i parkene samlet og presentert. Et avgjørende punkt er spørsmålet om målbarhet av regionale, økonomiske effekter i spredtbygde områder.

Det finnes bare noen få undersøkelser og lite materiale om verdiskaping og økonomiske muligheter i Sveits. Et godt eksempel kommer fram i Küpfers undersøkelse (2000), der man utviklet en metode for å beregne regionale, økonomiske effekter i parkene, med den sveitsiske nasjonalparken som eksempel. En videreutviklet metode for økonomisk utviklingsdynamikk i perifere, spredtbygde regioner ble presentert av Buser et al. (2005). Begge tilnærminger er basert på omfattende, empiriske datainnsamlinger, og kan kun gjennomføres innenfor rammen av større forskningsprosjekter. Man utviklet en metodisk tilnærming basert på eksisterende data for beregning av økonomiske effekter i regionale naturparkprosjekter i kantonen Bern. Evalueringen av forventede verdiskapingseffekter ble gjennomført ved hjelp av en kryssløpsmodell, supplert med en regional, økonomisk karakterisering (Siegrist et al. 2006). Også i alpelandene har det vært gjennomført flere regionale, økonomiske undersøkelser i løpet av de seneste årene, og disse har gått direkte på verdiskapingseffekter i parker og verneområder.

Fastsettelse av regionale, økonomiske muligheter og effekter av regionale prosjekter og strategier, stilles alltid overfor eksterne faktorer og

overlappende systemer, som kan påvirke resultatet kraftig på den ene eller den andre måten. Dette gjelder også for evalueringen av forventede verdiskapingseffekter gjennom parkene i Sveits.

På ulike regionale nivåer er det for tiden flere tiltak under utvikling, og innføring av disse vil ha direkte og indirekte påvirkning på den økonomiske utviklingen i spredtbygde strøk de neste årene, for eksempel fremtidens landbrukspolitikk, politikken i andre sektorer, eller tosidige avtaler innenfor EU.

Slike tiltak har betydelig innvirkning på fremtidig, økonomisk utvikling i de enkelte parkregionene, og dermed også turismens fremtid i verneområder. Avhengig av hvordan politiske vedtak vektlegger slike tiltak i fremtiden, vil regional verdiskaping til en viss grad variere i de enkelte parkregionene. Siden prosjekterte, allmenne forhold fremdeles er ukjente eller bare delvis kjente i dag, er alle erklæringer om fremtidig, mulig verdiskaping i parkene usikre.

Likevel kan turismen spille en nøkkelrolle som verdiskapingsmotor for de nye parkene i fremtiden. I de fleste undersøkelsene er turismen derfor definert som en eksportsektor i betydningen av eksportbasemodellen. Denne teorien forutsetter at regioner - gjennom eksport av produkter fra primærnæringen - opplever vekst som igjen aktiverer en intraregional vekstprosess gjennom inntekts-, kapasitets- og tilleggseffekter (se Krietemeyer 1983; Schätzl 2003). Den underliggende post-keynesianske, etterspørselsrettede teorimodellen aksepterer investeringsaktivitetene hos offentlige myndigheter og private selskaper som en bestemmende faktor for regional, økonomisk vekst. Fra et regionalt, økonomisk ståsted er virkemidlene til parkene i denne sammenhengen innrettet mot å konsentrere tildelingen av statlige subsidier i regionen.

På en annen side bør både regional og supraregional økonomi, turisme og lokalbefolkning oppmuntres til økt forbruk i parkens omkringliggende områder. I et optimalt tilfelle kan således flere offentlige og private investeringer igangsettes, og dermed vil den regionale verdiskapingen øke.

En svakhet i eksportbasismodellen kan spores tilbake til det faktum at den skiller mellom eksportorienterte basissektorer på den ene siden, og ikke-basissektorer som er avhengige av intraregional etterspørsel på den andre siden. Denne differensieringen er i de færreste tilfeller tydelig, siden parkturismetilbudene i de undersøkte prosjektregionene benyttes både av turister og lokalbefolkning fra parkområdet. Et annet grunnleggende problem rundt anvendelse av eksportbasemodellen ligger i den marginale, geografiske radiusen på parkene, og dermed hindres stimulering av kraftig etterspørsel etter parkturismetilbud.

Undersøkelser om verdiskaping i parkene

Nedenfor presenteres resultatene fra flere undersøkelser om verdiskaping i parkene. Resultatene er i hovedsak basert på direkte intervjuer og regionale, økonomiske modellberegninger. Nedenfor er resultatene fra undersøkelsene samlet i en tabell.

Tabell 8: Økonomiske effekter fra nasjonal- og naturparker i noen alpeland

Land/område	Forfatter	Metode	Resultat
Sveits			
Naturturisme i Sveits	Siegrist et al. (2002)	Befolkningsundersøkelse	Direkte verdiskaping: 2,3 mrd sveitsiske franc årlig

Den sveitsiske nasjonalparken	Küpfer (2000)	Direkte gjesteundersøkelse	Regional verdiskaping: 8,8–12,8 mill. sveitsiske franc årlig
3-4 regionale naturparkprosjekt i kantonen Bern	Siegrist et al. (2007)	Modellberegning	Antatt regional verdiskaping: 6-21 mill. sveitsiske franc årlig
Østerrike			
Natura 2000 - verneområdet Karwendel	Getzner et al. (2002)	Modellberegning	Antatt regional verdiskaping: 8,9–48,9 mill. shilling årlig
Natura 2000 - verneområdet Waldviertel	Getzner et al. (2002)	Modellberegning	Antatt regional verdiskaping: 1,7-6 mill. shilling årlig
Naturparker Burgenland	Weixlbaumer et al. (2007)	Direkte gjesteundersøkelse	Dagsforbruk: 31 euro (dagsbesøkende), 63 euro (turister)
Naturparker i Østerrike	Ketterer/Siegrist 2009	Ekspertundersøkelser	Turistverdiskaping: 144 mill. euro årlig
Tyskland			
Nasjonalpark Bayerischer Wald	Job (2008)	Direkte gjesteundersøkelse	Regional verdiskaping: 13,5 mill. euro årlig Dagsforbruk: 39 euro
Naturpark Altmühltal	Job et al. (2005)	Direkte gjesteundersøkelse	Regional verdiskaping: 10,25 mill. euro årlig Dagsforbruk: 23 euro
Müritz nasjonalpark	Job et al. (2005)	Direkte gjesteundersøkelse	Regional verdiskaping: 6,86 mill. euro årlig Dagsforbruk: 34 euro
Nasjonalpark Berchtesgaden	Job et al. (2003)	Direkte gjesteundersøkelse	Regional verdiskaping: 4,64 mill. euro årlig Dagsforbruk: 44 euro

Naturpark Hoher Fläming	Job et al. (2005)	Direkte gjesteundersøkelse	Regional verdiskaping: 3,0 mill. euro årlig Dagsforbruk: 21 euro
Italia			
Naturpark Riesengebirge - Ahrn (Sydtyskland)	Lehar et al. (2003); Amt für Naturparke (2004)	Direkte gjesteundersøkelse	Regional verdiskaping: 1,94 mill. euro årlig Dagsforbruk: 11 euro årlig

Sammenstillingen i Tabell 8 viser den relativt høye graden av parker med regional verdiskaping, det varierer fra 1,7 mill. shilling (Natura 2000-verneområdet Waldviertel) til 13,5 mill. euro (nasjonalparken Bayerischer Wald). Regionale verdiskapingseffekter i slik målestokk kan for visse regioner og regionstyper definitivt anses som enestående. Dette gjelder spesielt for strukturelt svake, perifere områder, som nesten ikke har økonomiske alternativer tilgjengelig. I motsatt fall har langt mer produktive, økonomiske aktiviteter større betydning for den regionale økonomien i regioner nær bymetropoler. Disse tallene relativiserer imidlertid overdrevne, økonomiske forventninger til nye parker. De regionale, økonomiske effektene fra de nye parkene kan derfor anses som realistiske, og må tolkes i den bestemte, regionale sammenhengen.

Konklusjon

Avviket mellom den faktiske verdiskapingen fra parkturisme og den høye betalingsvilligheten, som er fastslått i undersøkelser gjentatte ganger, er velkjent. Dette er rotfestet i det metodologiske problemet at det er ulikheter mellom forventet og reell atferd hos intervjuobjektene.

På den annen side viser denne delen at parkturisme kun utgjør en begrenset del av all turisme. Høyere verdiskaping vil fortsatt kunne oppnås i de sterke turistdestinasjonene, der det finnes kraftige ”verdiskapingsmotorer” (som f.eks. hoteller, restauranter, jernbane og skipsanløp).

Videre må man ta med i vurderingen at kun en del av den genererte verdiskapingen fra turismen forblir i regionen, mens en annen, ikke ubetydelig del av verdiskapingen forsvinner igjen. Omsetningen som forblir i regionen kan økes gjennom utvikling av regionale kvalitetsprodukter og -tjenester i tillegg til den tilhørende, regionale verdiskapingskjeden. I tillegg til økonomiske effekter fra parkene, kan det medføre andre, såkalte ikke merkbare, effekter, der den regionale økonomien kun får indirekte fordeler som ikke kan måles i penger. Langsiktig bevaring av naturressurser, styrking av regional identitet eller promotering av regionalt samarbeid er eksempler på slike (økonomiske) effekter.

Tross alt må man vurdere kostnadsverdigraden mellom regional verdiskaping og offentlig forbruk for parkene. Tilsvarende data er imidlertid kun tilgjengelig for noen få regioner, for eksempel for nasjonalparken Bayerischer Wald i Tyskland, der hver euro som myndighetene betaler, genererer en regional verdiskaping i omtrent samme størrelsesorden (Job 2008).

I små land som Sveits vil de små parkene, ved hjelp av landets planlagte, årlige utgifter på statlig, kanton- og kommunenivå på 20–25 mill. sveitsiske franc, måtte aktivere regionale verdiskapingskjeder på omtrent samme størrelse.

Det er viktig å merke seg at den (økonomisk synlige) regionale verdiskapingen ikke kan sidestilles med det økonomiske utbyttet i parkene. På den ene siden betyr de synlige pengestrømmene i stor grad en dreining av forbruket i regionen der naturparken ligger. Hvis ikke ville en stor del av forbruket bli brukt på fritid og turisme i andre regioner. På den andre siden går de økonomiske fordelene lenger enn det synlige forbruket hos turistene. Verdsettelsen en besøkende føler for en naturpark kan for eksempel overgå forbruket opptil flere ganger. Fordi det ikke betales inngangspenger i parken, forblir betalingsvilligheten i stor grad usynlig.

Litteratur

- Amt der Niederösterreichischen Landesregierung (2009). Potentialanalyse der Niederösterreichischen Naturparke. Verfasst von Martin Egger und Helmut Lux, KPP: TOURISMUS +CONSULTING. St. Pölten.
- Amt für Naturparke (2004). Gästebefragung im Naturpark Riesener-Ahrn. Projektbericht. Bozen.
- Broggi, M. F., R. Staub, F.V. Ruffini. 1999. Großflächige Schutzgebiete im Alpenraum. Daten, Fakten, Hintergründe. Berlin: Blackwell.
- Hammer, T. (Ed.). 2003a. Großschutzgebiete – Instrumente nachhaltiger Entwicklung. München: oekom.
- Buser, B., Giuliani, G., Rieder, P., 2005. Festsetzung regionalpolitischer Prioritäten im Schweizer Alpenraum auf der Basis regionaler Input-Output-Tabellen – ein Überblick. In: Geographica Helvetica 2005 (60), Nr. 4, S. 230 – 238.
- Getzner, M., Jost, S., Jungmeier, M. (2002). Naturschutz und Regionalwirtschaft. Regionalwirtschaftliche Auswirkungen von Natura 2000-Gebieten in Österreich. Wien.
- Hammer, T., Siegrist, D. (2008). Protected Areas in the Alps – The Success Factors of Sustainable Tourism and the Challenge for Regional Policy. In: GAIA 17/S1 (2008): 152 – 160.
- Handler, F. (2009). Naturnaher Tourismus in den österreichischen Naturparks. In: Siegrist, D., Stremlow, M. (Hrsg.)(2009). Landschaft – Erlebnis – Reisen. Naturnaher Tourismus in Parks und UNESCO-Gebieten. Zürich. S. 225 – 235.

- Job, H. (Hrsg.) (2008). Die Destination Nationalpark Bayerischer Wald als regionaler Wirtschaftsfaktor (= Nationalpark Bayerischer Wald Wissenschaftliche Reihe, Sonderheft). Grafenau. Download: http://www.nationalpark-bayerischer-wald.bayern.de/detail/veroeffentlichung/broschueren/kurzfassung_job.htm
- Job, H. (2008). Estimating the regional economic impact of tourism in German national parks – Two case studies. *GAIA* 17/S1: 134–142.
- Job, H., Harrer, B., Metzler, D., Hajizadeh-Alamdary, D. (2005). Ökonomische Effekte von Großschutzgebieten. Untersuchung der Bedeutung von Großschutzgebieten für den Tourismus und die wirtschaftliche Entwicklung der Region. BfN-Skripten (135) Selbstverlag. Bonn-Bad Godesberg. Download: <http://www.bfn.de/fileadmin/MDB/documents/skript135.pdf>
- Job, H., Metzler, D., Vogt, L. (2003). Inwertsetzung alpiner Nationalparks. Eine regionalwirtschaftliche Analyse des Tourismus im Alpenpark Berchtesgaden (= Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 43). Kallmünz.
- Ketterer, L., Siegrist, D. (2009). Touristische Potenziale der Österreichischen Naturparke. Studie im Auftrag des Verbandes der Österreichischen Naturparke. Schriftenreihe des Instituts für Landschaft und Freiraum 5, HSR Hochschule für Technik Rapperswil, Rapperswil.
- Krietemeyer, H. (1983). Der Erklärungsgehalt der Exportbasistheorie (= Schriften des Zentrums für regionale Entwicklungsforschung der Justus-Liebig-Universität Gießen, Bd. 25). Hamburg.

- Küpfer, I. (2000). Nationalparktourismus als Wirtschaftsfaktor in den Alpen. Dissertation am Geographischen Institut, Universität Zürich. Zürich.
- Laurens, L., B. Cousseau. 2000. La valorisation du tourisme dans les espaces protégés européens. Quelles orientations possibles? *Anales de Géographie* 613: 240–258.
- Lehar, G., Hausberger, K., Fuchs, L. (2003). Teilbericht Südtirol der Studie: Besuchererhebung, Motiv- und Wertschöpfungserhebung im Nationalpark Hohe Tauern und im Naturpark Rieserferner-Ahrn. Bearbeitet vom Institut für Verkehr und Tourismus – Innsbruck. Projektbericht. Innsbruck.
- Mose, I. (Ed.): *Protected Areas and Regional Development in Europe Towards a new model for the 21st century?* Ashgate Publishing Limited, London 2007.
- Parc national de la Vanoise (2002). Enquête de fréquentation, été 2001, deuxième partie. AGC Consultants. Chambéry.
- Roth, U., Siegrist, D. (2004). Sozioökonomische Aspekte eines neuen Parkkonzeptes für großflächige Schutzgebiete in der Schweiz. In: *Tourismus Journal* 8 Jg. (2004), S. 233 –241.
- Schätzl, L. (2003). *Wirtschaftsgeographie 1. Theorie*. Paderborn.
- Scheurer, T., Küpfer, I. 1997. Was können Schutzgebiete im Alpenraum zur regionalwirtschaftlichen Entwicklung beitragen? *Revue de Géographie Alpine* 85/2: 113–130.
- Schweizerischer Bundesrat (2007). Verordnung über die Pärke von nationaler Bedeutung (PäV)(Ordinance on Swiss parks of national importance). Bern.

- Siegrist, D. (2009). Pärke von nationaler Bedeutung - Touristische Marktanalyse und Erfolgsfaktoren. Studie im Auftrag des BAFU Bundesamt für Umwelt, Sektion Landschaften von nationaler Bedeutung. Schriftenreihe des Instituts für Landschaft und Freiraum 4, HSR Hochschule für Technik, Rapperswil.
- Siegrist, D., StremLOW, M. (2009)(Hrsg.). Sehnsucht – Erlebnis – Landschaft. Naturnaher Tourismus in Pärken und UNESCO-Gebieten. Zürich.
- Siegrist, D. (2002). Naturnahe Kulturlandschaften als Ausgangsbasis für Regionalparke in der Schweiz. Eine neue Perspektive der alpinen Gebietsschutzpolitik mit dem Bundesinventar der Landschaften und Naturdenkmäler von nationaler Bedeutung (BLN). In: Mose, I., Weixlbaumer, N. Naturschutz: Grossschutzgebiete und Regionalentwicklung. S. 155 – 192. St. Augustin.
- Siegrist, D., M. Aufderegg, F. Lintzmeyer, H. Spiess (2007). Economic potentials of regional nature parks in Switzerland: A case study of the planned regional nature parks in the canton of Berne. In: Protected areas and regional development in Europe. Towards a new model for the 21st century? Edited by I. Mose. London: Ashgate. 213–230.
- Siegrist, D., S. Stuppäck, H.-J. Mosler, R. Tobias (2002). Naturnaher Tourismus in der Schweiz. Angebot, Nachfrage und Erfolgsfaktoren. On behalf of Staatssekretariat für Wirtschaft (SECO). [www.seco.admin.ch/ dokumentation/publikation/00008/00025/01515/index.html?lang=de](http://www.seco.admin.ch/dokumentation/publikation/00008/00025/01515/index.html?lang=de) (accessed March 12, 2008).

Weixlbaumer, N., Gamper, C., Gruber, K. (2007). NABU – Naturparke Burgenland. Bedeutung der Naturparke Burgenlands für den Tourismus und die wirtschaftliche Entwicklung der Region. Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien. Wien.

Persepsjon og suksess innenfor parkforvaltning

NORBERT WEIXELBAUMER (MED MARTIN COY) ¹⁸

Innledning

Kompliserte virkemidler for landskapsforvaltning, basert på et dynamisk, innovativ jordvernparadigme og romslig soneinndeling som skal gi gradert verneintensitet, samt menneskelig bruk, blir implementert i den nye generasjonen av biosfærereservater og naturparker. Flerfunksjonaliteten som ligger i disse eksemplariske landskapene med bærekraftig utvikling er en stor utfordring, og her ligger det også et betydelig potensial for konflikt. Denne avhandlingen har som formål å vise i hvor stor utstrekning flerfunksjonaliteten er gjennomført i biosfærereservatet i Großes Walsertal, og hvordan lokalbefolkningen oppfatter kvaliteten på sin park fem år etter at den ble etablert. Forsøkene på landskapsforvaltning i Großes Walsertal ble kontrollert gjennom ledsa-

¹⁸ Department of Geography and Regional Research, Universitätsstraße 7, 1010 Wien, Austria. norbert.weixlbaumer@univie.ac.at, Institute of Geography, University of Innsbruck, Innrain 52, 6020 Innsbruck, Austria. Martin.coy@uibk.ac.at

gende regionaløkonomiske og persepsjonsstudier, og resulterte i en debatt om nødvendige, fremtidige tiltak.

Vellykket realisering av verneområder krever vanligvis mange komponenter: a) følsomt utviklede landskaper, b) motivert og integrert menneskelig kapital, c) tilstrekkelige ressurser og en visjon om ”vernede områder som en fellesarena for fremtiden”. Suksess i denne sammenhengen betyr at parkledelsen er i stand til å bygge bro mellom løfter og realisering, og indre og ytre perspektiver. Følgende bidrag vektlegger disse komponentene, og fokuserer spesielt på regionaløkonomiske og persepsjonsperspektiver ved disse forholdene.

Dersom man sammenligner vernepolitikken for ”de tre store” av de store områdene (dvs. nasjonalparker, naturparker og biosfæreservater), er det ingen tvil om at biosfæreservatene blir nødt til å leve opp til de mest kompliserte kvalitetskravene. De må ikke bare være mønstergyldige når det gjelder habitatmangfold, de må også vise til verne- og utviklingsfunksjoner. Siden lanseringen av Sevilla-strategien i 1995 (se Austrian Academy of Sciences, ÖAW 2005), har definisjonen av biosfæreservater hvilt på en tydelig integrasjon av virkemidler for naturvern og regional utvikling.

Etter Sevilla, og Madrid 2008, blir biosfæreservater regnet som et vellykket virkemiddel for å balansere de to grunnleggende målene ”vern og bruk”. Biosfæreservater representerer prinsippet om bærekraftig arealanvendelse i overgangssoner, og er tydelig eksperimentelle av natur. Man håper at deres påvirkning vil nå langt utover sine umiddelbare omgivelser. I denne sammenhengen utgjør konseptet biosfæreservat et utvidet grensesnitt mellom de to andre kategoriene av store verneområder, som er ment som mer pågående virkemidler for enten

naturvern (dvs. IUCN-kategori II, nasjonalparker), eller regional utvikling (dvs. IUCN-kategori V naturparker; se Hammer, Mose, Siegrist, Weixlbaumer 2007).

UNESCO lanserte konseptet med biosfæreservater in 1970. De skulle opprinnelig og primært være landskaper med fokus på vern og kontroll. I et symptomatisk paradigmeskifte innen jordvern utviklet de seg imidlertid til eksempler på flerfunksjonell landskapsforvaltning. I løpet av nesten fire tiår har denne utviklingen fått selskap av to tydelige paradigmatilnærminger, dvs. statisk vern (utskillingstilnærming), og dynamisk nyskaping (intgerasjonstilnærming; se Weixlbaumer 2005 og Mose/Weixlbaumer 2007).

I motsetning til statisk-bevaring-tilnærmingen, er den dynamisk nyskapende tilnærmingen ikke basert så mye på en "en-viromental" ideologi, men heller en "co-viromental" ideologi ("Mitwelt" ifølge Meyer-Abich 1990). Moderat, ikke-radikal tenking med mennesket i sentrum, har forrang foran et syn der mennesket ikke står i sentrum. Vi kan kun verne og utvikle "Naturen" på en bærekraftig måte dersom vi oppfatter oss selv som en del av den, og tar i bruk et indre perspektiv på vernede områder. Derfor vil det være galt å avvise denne tilnærmingen til naturvern som "naturvitenskaplig" (Vernaturwissenschaftlichung, se Plachter 1991). Integreringsmessige prinsipper kan heller implementeres gjennom inter- og transdisiplinær forskning og forvaltning. Det er konkret behov for større respekt for og kraftigere integrering av samfunnsvitenskap og humanistiske fag (se Erdmann 2000). Resultatet er en oppfatning av jordvern - i det minste i Europa - som har en tendens til å vende seg mot en nyskapende, bærekraftig utvikling. Et nøkkel-

verktøy i denne tilnærmingen er etableringen av biosfærereservater i samsvar med Sevilla-strategien.

Polariseringen som fremstilles her har faktisk myknet noe. Likevel kan man si at konvensjonell jordvernpolitikk er basert på en ideologi som uthuler beskyttelsen mot "plyndret" jord. Ny viten har etablert den dynamisk-innovative tilnærmingen ganske solid i naturverndebatten, spesielt i Europa. Hovedutfordringen består nå i å integrere de mest mangfoldige (utnyttelses-) interessene. I denne prosessen fungerer store, vernede landområder praktisk talt som "eksperimentelle områder" eller "laboratorier", der man forsøker å forene verne-, bevarings- og bruksinteresser på en sosialt, økonomisk og "fellesmiljømessig" bærekraftig måte. Det er ingen tvil om at prinsipper, egenskaper og underliggende filosofier i den dynamisk-innovative tilnærmingen i løpet av de siste tiårene har bidratt til boomen av natur- og regionalparker. Dette gjelder spesielt for biosfæreparker, i tillegg til et stort antall nasjonalparker i Europa utenfor IUCN-kategori II.

Dette er konteksten for forskningsprosjektet "Fremtidige utviklingsstrategier for Großes Walsertal biosfærepark. En regionaløkonomisk og persepsjonsanalyse". Den er støttet av Austrian Academy of Sciences i forbindelse med deres MAB-program, og den gransker hvordan denne biosfæreparken ble oppfattet av lokalbefolkning og utenforstående eksperter fem år etter den ble etablert (i 2000). Man undersøkte også hvordan det var mulig å identifisere tidlige, økonomiske effekter av bestemte nyskapende, regionale utviklingsprosjekter¹⁹.

¹⁹ Deler av denne artikkelen er allerede utgitt i samarbeid med Martin Coy i *Journal of Alpine Research* 2007, N.4, s. 91-100

Figur 39. Det følsomt utviklede landskapet Großes Walsertal/Vorarlberg i Østerrike (Foto: Norbert Weixlbaumer)

Großes Walsertal biosfærepark: interessentens oppfatninger

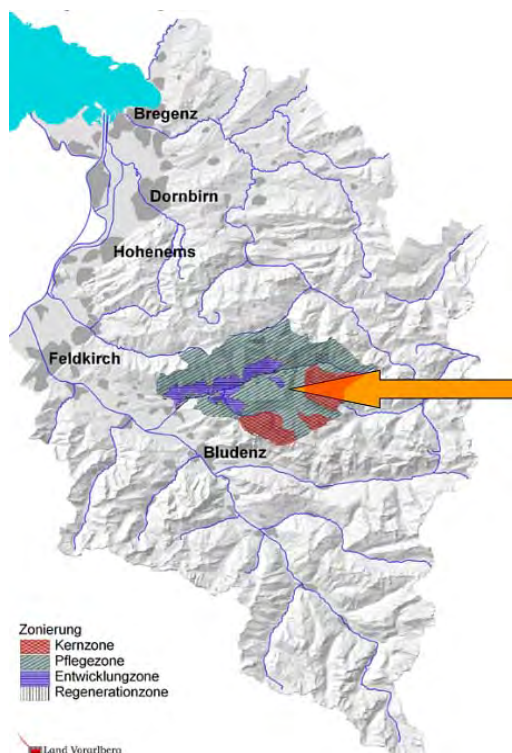
Studieområdet ligger i Vorarlberg i den vestligste delen av Østerrike. Der bor det totalt 3 500 innbyggere i seks kommuner (Thüringerberg, Blons, Sankt Gerold, Sonntag, Fontanella, Raggal). For å si det enkelt er Großes Walsertal et perifert, strukturelt svakt område på grunn av sin avsides beliggenhet og relativt sene utvikling.

Dette var i slutten av 1990-årene, og lokale myndigheter og interessenter søkte nye utviklingsperspektiver for dalen sin. Et besøk i det tyske biosfæreservatet i Rhoe styrket troen på at konseptet med biosfære-

reservat kunne gi området en unik salgsmulighet basert på verdivurderingen av det endogene potensialet. Tanken var å fremme bærekraftige, småskala forsyningskjeder for å oppnå ”myk”, regional utvikling som skulle stå i positiv kontrast til naboregionene, som primært utviklet sine turistnæringer. Slik ble Großes Walsertal i 2000 den første østerrikske biosfæreparken i samsvar med prinsippene i Sevilla-strategien (se Autstiran Academy of Sciences, ÖAW 2005). Ideen om å etablere en biosfærepark kom med andre ord fra regionen selv.

En stor del av lokale myndigheter og interessenter var i hovedsak positive til ideen, og lokalbefolkningen ble aktiv medspiller i prosessen med å skissere retningslinjer og unnfange regionale prosjekter som skulle bane veien for Großes Walsertal som en ”forbilledlig region for bærekraftig utvikling”.

Betyr dette at de grunnleggende prinsippene for biosfæreparkene nå er fast etablert i interessentenenes tankegang, og at etablering av biosfæreparker og relaterte prosjekter nyter bred, regional aksept?

Figur 40. Lokalisering for biosfæreparken Großes Walsertal/Vorarlberg.

Analyse av selvilde og persepsjon utenfra

For å studere selvilde og persepsjon utenfra (Selbstbild, Fremdbild), ble det gjennomført en representativ husstandsundersøkelse blant lokalbefolkningen i alle lokalsamfunnene i biosfæreparken. Videre ble det gjennomført dybdeintervjuer med regionale utviklingsekspert.

47 % av de 532 innbyggerne i Großes Walsertal som deltok i undersøkelsen assosierte umiddelbart biosfæreparken med naturvern, mens 52 % assosierte den med utvikling og/eller samarbeid (heretter, se Rumpolt 2006). Dette viser at lokalbefolkningen absolutt var klar over det faktumet at en biosfærepark betyr mer enn vern av et naturlig landskap

som er verd å bevare. Antallet intervjuobjekter som var kjent med de juridiske sidene av landskapsutvikling i biosfæreparker var imidlertid mye lavere. Kun 47 % var klar over soneinndelingskonseptet, mens knapt 2 % faktisk kunne navngi de enkelte sonene (kjernesone, buffer-sone, utviklings-sone). Likevel anså 84 % biosfæreparken som nyttig, eller til og med svært nyttig.

Mer enn to tredeler av intervjuobjektene var kjent med regionale prosjekter som var lansert i forbindelse med biosfæreparken (se flere detaljer nedenfor). De desidert mest vellykkede prosjektene når det gjelder offentlig bevissthet, har vært de som har hatt som mål å fremme forsyningskjeder for regionale produkter. Nesten 70 % av intervjuobjektene merket fordeler som var et resultat av sertifiseringen av Großes Walsertal som biosfærepark. De viktigste aspektene som ble nevnt var høyere profil, revitalisert turisme og interkommunalt samarbeid om prosjekter i biosfæreparken. Dette samsvarer med det faktumet at et nesten identisk antall respondenter allerede hadde sett positive endringer i løpet av de få årene parken hadde eksistert. 14 % hadde imidlertid merket ulemper på grunn av økt regulering etter at parken ble etablert.

Kun en fjerdedel, eller en åttendedel, av intervjuobjektene var aktive deltakere i prosjekter i biosfæreparken eller relaterte arbeidsgrupper, men 40 % kunne tenke seg å delta i fremtiden. Dette viser at lokalbefolkningen faktisk hadde ønske om og vilje til å bidra og påta seg ansvar for fremtidig utvikling av sin region. Dette er en viktig forutsetning for å kunne etablere og implementere nedenfra-og-opp-prinsipper i bærekraftig, regional utvikling.

Når det gjelder fremtiden ønsket intervjuobjektene topprioritet for fortsatt regional utvikling i biosfæreparkens ånd, fulgt av naturvern,

”myk” (eller bærekraftig) turisme og økt samarbeid i dalen - lyse utsikter for biosfæreparken i sin helhet. Totalt viste altså analysen av selvbilde at menneskene i Großes Walsertal har omfavnet biosfæreparken. Kjerneområdene der de lokale interessentene mente parken var et tilfredsstillende virkemiddel var: naturvern, bevaring av kulturlandskaper, regional utvikling gjennom bærekraftig turisme og samarbeidsprosjekter i dalen som skal fremme regionale forsyningskjeder.

Ekspertenes ”persepsjon utenfra” kan gi oss viktig innsikt i imaget til biosfæreparken, og måten den er implementert og utviklet på (heretter, se Stix 2006). Når de ble spurt om sine umiddelbare assosiasjoner for eksempel i forhold til Großes Walsertal biosfærepark, hadde ekspertene et gjennomgående positivt inntrykk, primært relatert til konseptet biosfærepark. De hadde også en positiv oppfatning av biosfæreparkens image, og brukte positivt ladede beskrivelser som ”et landemerke”, ”mønsterregion” eller ”en region på vei mot bærekraftighet”. Videre var det interessant å se at mange eksperter antok at det var et tydelig skille mellom positiv ”persepsjon utenfra” og skepsis som dominerte ”selvbildet”, en forutsetning som ikke samsvarte med husholdningsundersøkelsen om selvbilde.

På den andre siden merket ekspertene utenfra noe forbedringspotensial, spesielt for innsatsen med regional markedsføring. Når det gjelder etableringsprosessen, fant de et behov for større deltakelse i og bedre anvendelighet for igangsatte prosjekter. Ekspertene følte det var viktig å sikre at biosfæreparkbegrepet får bedre fotfeste i lokalbefolkningens tankegang. Blant de fordelene biosfæreparkkonseptet har foran klassiske naturvernkonsepter, finner man deltakelse, konseptets tilpasningsdyktighet til regionale konstellasjoner, kombinasjon av verne- og tilret-

teleggingsfunksjoner, og nedenfra-og-opp-prinsippet. Utover dette antok de ekspertene som ble intervjuet at biosfæreparken hadde interregional formeringseffekt.

Stort sett gjenspeilte altså analysen et positivt syn på biosfæreparkkonseptet og dets inntreden i Großes Walsertal.

Regional, økonomisk analyse

Enkelte prosjektinitiativer i forbindelse med biosfæreparkene har primært hatt som mål å bidra til en bærekraftig, regional utvikling i Sevilla-strategiens ånd. Så er det utfordringen med å være mønsterregioner for økologisk og økonomisk bærekraft i tillegg til sosiokulturell, balansert utvikling (se Austrian Academy of Sciences, ÖAW 2005) beregnet på endogene potensialer og basert på lokalbefolkningens bredest mulige deltakelse.

I det siste har bærekraftig, regional utvikling blitt mer og mer avhengig av et standardutvalg av strategiske virkemidler og konsepter, som for eksempel fremming av små, økonomiske kretsløp, lokale nettverk og bærekraftig turisme, i tillegg til støtte fra direkte markedsføringstiltak som skal styrke de regionale forsyningskanalene. Disse regionale, økonomiske prosjektene relatert til biosfæreparken Großes Walsertal fikk en kickstart: høykvalitets Bergkäse (fjellost) har vært produsert og markedsført under merkenavnet Walserstolz (Walserstolthet) av dalens fire fjellmeierier; Bergholz-prosjektet (fjelltømmer) har omfattet små industribedrifter som har samarbeidet om lokalt, økologisk foredlet tømmer; og Partnerbetriebe des Biosphärenparks (partnerbedriftene i biosfæreparken) er et sertifiseringsprosjekt: bærekraftig styrte overnat-

tings- og bevertningbedrifter for turister i biosfæreparken får tildelt en kvalitetsmerking.

En undersøkelse av over 80 turistbedrifter, rundt 40 andre bedrifter og 40 fjellbønder i Großes Walsertal, viste at det var ganske vanskelig å finne umiddelbare, forretningsmessige og regionale, økonomiske effekter fra prosjektene som ble gransket. Dominerende forhold som generelle, økonomiske tendenser, utviklingen av salgsfremmende programmer og statlig politikk pleier å påvirke individuelle og regionale bedrifter like mye som utviklingsprosjekter i tilstøtende (konkurrerende), økonomiske områder, eller atskilte strategier fra andre aktører. Dessuten er det praktisk talt umulig å identifisere den inntekten som er generert av spesifikke prosjekter i biosfæreparker i en gitt bedrifts samlede resultater: slike prosjekter utgjør bare en del av bedriftens strategi, og kan kun evalueres som en del av en større helhet. Det var imidlertid ganske enkelt å få rede på de deltakende enkeltpersonenes oppfatninger og erfaringer, noe som ga et godt, generelt inntrykk av aksept, popularitet og objektorientering i eksisterende prosjekter.

Når det gjelder den regionale turistindustrien og aksept av partnerbedrift-sertifiseringen, kan følgende konstateres: sammenlignet med naboregionene Bregenzerwald og Montafon, er Großes Walsertal en svært liten turistdestinasjon. Mens dette begrenser potensiell utvikling, betyr det også at man bør prioritere å ekspandere den bærekraftige turismen. I en undersøkelse blant ca. 150 gjester i Großes Walsertal, var det dalens natur- og kulturlandskap og den varme gjestfriheten fra innbyggerne som spesielt utmerket seg som de avgjørende, endogene potensialene, dvs. som regionens turismessige styrke. Blant svakhetene som kom frem var det mangel på valgmuligheter, mangel på infrastrukt-

tur og ganske lave kvalitetsnormer. Sammenlignet med tilgrensende turistmål, hadde gjestene til Großes Walsertal en tendens til å være noe eldre. Biosfæreparken ble stort sett oppfattet i et positivt lys, både av bedrifter og besøkende som deltok i undersøkelsen. Merkelappen biosfærepark ble faktisk oppfattet som et unikt salgsfremstøt for å skille regionen fra andre turistmål; man følte den hadde potensial for fremtidig turismeutvikling. Partnerbedrift-prosjektet ble oppfattet som et smart tiltak, som gjorde at medvirkende turistbedrifter kunne øke bevisstheten rundt biosfæreparkfilosofien blant ulike målgrupper. Det å bli en sertifisert partnerbedrift ble stort sett oppfattet som imageforsterkende og kvalitetshevende. Det var imidlertid ikke mulig å måle faktiske, økonomiske fordeler i rene penger. Videre var sertifikatet bare ett blant mange, noen som betyr at visse bedrifter viste lite interesse for å delta. Til slutt var det altfor få besøkende som faktisk visste om partnerbedrift-merkingen.

En undersøkelse av bedrifter som ikke hadde forbindelser til turistindustrien fant følgende oppfatninger som gjaldt trender i regional, økonomisk utvikling og vellykket implementering av prosjekter relatert til biosfæreparken (Thanner 2006): Den generelle oppfatningen var ganske positiv selv om bedriftene uttrykte noe skepsis til daværende økonomiske situasjon og trender. I hovedsak merket man endogene forretningspotensialer innenfor tømmerforedling og lokale landbruksprodukter (fjellmeierier spesielt). Det var innenfor disse områdene det ble satt i gang prosjekter i forbindelse med biosfæreparken (for eksempel Walserstolz og Bergholz). Selv om direkte, pengemessig suksess ikke (ennå) kunne måles, hadde deltakelse i biosfæreparkprosjekter en tendens til å bli oppfattet som positivt. Bedriftene i dalen ble oppmuntret til å øke det generelle samarbeidet gjennom sin deltakelse i parkrelaterte pro-

sjekter - nettverksaspektet i disse prosjektene er med andre ord høyst relevant. De følte også at deres profil dro nytte av å delta i slike prosjekter. Bedrifter som så langt hadde stått utenfor, uttrykte riktignok interesse for å delta, selv om de stort sett oppfattet eventuelle økonomiske effekter for lokale bedrifter som svake eller fraværende etter at Großes Walsertal ble erklært som biosfærepark. De så imidlertid positivt på et forsterket image, forbedret samarbeid mellom lokale bedrifter og en høyere, regional selvtilit.

Sammen med turistindustrien og andre bedrifter i privat sektor, er jordbruk (spesielt alpejordbruk) en viktig, regional faktor som er av avgjørende betydning for utviklingen av biosfæreparken (heretter, se Waibel 2006).

Sammenlignet med ustabiliteten som har preget landbrukssektoren i hele alperregionen de siste tiårene, er den nåværende situasjonen i Großes Walsertal relativt stabil. Alpejordbruk er den avgjørende faktoren for regional identitet i Großes Walsertal, både historisk, økonomisk og sosiokulturelt, og også når det gjelder kulturlandskaper. Alpebønder i Großes Walsertal har vært svært bevisste på sin rolle som forvaltere av kulturlandskapet, som de også anser som et avgjørende, endogent potensial for fremtidig utvikling av regionen generelt, og biosfæreparken spesielt.

Selv om integrering av alpejordbruk i spesifikke prosjekter i biosfæreparken så langt har vært begrenset, svarte intervjuobjektene positivt når de fikk spørsmål om påvirkningen fra biosfæreparken. Regionens forsterkede image og profil, samt potensielle turistpåvirkning ble sett på som mulige potensialer. Således har spesifikke prosjekter, som for eksempel parkledelsens etablering av en "Alpebuss" hatt positive ring-

virksomheter. Interessentene ønsket stort sett å bli tettere involvert i prosjekter i biosfæreparken, selv om det så langt ikke er presentert mange spesifikke, nyskapende ideer og forslag..

Konklusjon

I svært lang tid ble Großes Walsertal beskrevet som en typisk spredtbyggd, perifer region med tydelige tegn på stagnasjon. De ”store utviklingstendensene” de siste tiårene, som for eksempel dynamisk utvikling av (masse)turisme, førte til at Großes Walsertal forble urørt. Dette gjorde at studieområdet kunne bevare sin kulturelle identitet og sitt landskap, noe som i ”modernisering til enhver pris”-alderen ble ansett som bakstreversk og omtalt i negative ordelag. Nå kan denne tilsynelatende ”svakheten” omformes til en styrke, en styrke som ble tatt med i vurderingen da biosfæreparken ble etablert.

Mens biosfæreservater er virkemidler for landskapsforvaltning basert på svært bestemte normer for måling og miljøvern, er de også subjektive, sosiale begreper - selvbilder, persepsjon utenfra - skapt av lokalbefolkning og besøkende. Sistnevnte er på ingen måte nødvendigvis identisk med førstnevnte. Erfaringer fra vernede områder har vist at tilfredsstillende implementering av virkemidler for landskapsforvaltning drar nytte av selvbilder som i hovedsak er samsvarende og sammenfallende med persepsjon utenfra. Nyskapende, bærekraftig politikk etableres best dersom selvbilde og persepsjon utenfra ikke er for sprikende, og dersom lokalbefolkningens forventninger ikke kommer i konflikt med innføring av retningslinjer for jordvern. I denne sammenhengen fant man ut at i Großes Walsertal biosfærepark var det stort samsvar

av positive assosiasjoner, både blant lokalbefolkningen og folk utenfra. Persepsjonen utenfra når det for eksempel gjaldt den generelle utviklingen i biosfæreparken, var ekstremt positiv. Konseptet biosfærepark og parkrelaterte prosjekter ble sett på som vellykkede. Ekspertene fant for eksempel ut at kriterier og oppgaver for en biosfærepark i samsvar med Sevilla-strategien, faktisk ble implementert i Großes Walsertal. Flertallet av lokalbefolkningen mente også at biosfæreparken var en nyttig institusjon, og dermed virket det som den ble allment akseptert. Størstedelen lokalbefolkningen opplevde fordeler med etableringen av biosfæreparken, dvs. turisme, sterkere profil, forbedret samarbeid i lokalsamfunnet og forbedrede markedsmuligheter for regionale produkter.

I økonomisk sammenheng er området i Großes Walsertal lite. Dette innebærer opplagte svakheter på grunn av begrenset tilbud og etterspørsel i regionale markeder. Det er derfor desto mer viktig å styrke de lokale leverandørenes markedsposisjon gjennom å oppmuntre til samarbeid og utvikle meget synlige, typisk lokale produkter. Med en slik spesifikk, regional, økonomisk ramme, er det ikke tvil om at det mest fornuftige fremover vil være en regional utviklingsstrategi som griper inn i regionens endogene potensialer, og som styres av prinsipper for sosiokulturell, økonomisk og økologisk bærekraft.

Man fant også ut at flertallet av turistbedriftene, handelsbedriftene og alpebøndene i Großes Walsertal hadde en positiv oppfatning av biosfæreparken, først og fremst på grunn av påvirkningen utad, forbedret profil og muligheter for parkrelatert samarbeid. Men, der det finnes enighet finnes det også skepsis. Undersøkelsen fant ut at det fremdeles var mange interessenter - spesielt blant de som ikke deltok i pågående

prosjekter, men som observerte dem "fra utsiden" - som ennå ikke hadde adoptert biosfæreparkens filosofi og forestillingen om bærekraftig, regional utvikling. De hadde en tendens til å rettferdiggjøre sin skepsis gjennom mangel på umiddelbare, økonomiske gevinster, og opplevde stort sett få holistiske og langsiktige effekter. Sterkere fokus på integrerende innføring av kravene for biosfæreparken i hele området - med fullt engasjement fra lokalbefolkningen - gjenstår således som en avgjørende, politisk utfordring for Großes Walsertal biosfærepark.

Samlet sett har resultatene vist at den primære betydningen et stort, flerfunksjonelt verneområde en slik biosfærepark har, verken er økologisk eller økonomisk, men mye heller en sosial og kulturell dimensjon ved bærekraftig utvikling. Biosfæreparkene er ikke bare med på å bevare eller skape naturlig og kulturelt, regionalt særpreg, men minst like viktig er de sosiale og kulturelle verdiene som er av stor betydning innen landskapsforvaltning. De er derfor med på å sikre kontinuerlig eksistens for grunnleggende faktorer som støtter turismen, den generelle økonomien og høy livskvalitet. Biosfæreparkene og de store, integrerte verneområdene kan være viktige lokaliseringsfaktorer for privat sektor og lokalbefolkning, og de er en nyttig del av markedsføringen for regionen, for lokalisering og overfor turister.

Litteratur

- Erdmann, K.H., 2000. - <<Naturschutz - quo vadis? Anregungen zu einer Neuausrichtung>>. Petermanns Geographische Mitteilungen, 143, s. 80-85.
- Hammer, TH., Mose, I., Siegrist, D., Weixlbaumer, N., 2007. - <<The potential for the integration of environmental protection and regional development in large protected areas>>. In I. Mose (ed.) Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Ashgate, London, s.233-246.
- Knaus, M., 2006. - <<Tourismus im Biosphärenpark Großes Walsertal>> In M. Coy and N. Weixlbaumer: Zukünftige Entwicklungsstrategien für den Biosphärenpark Großes Walsertal. Eine regionalwirtschaftliche und perceptionsgeographische Analyse. Unpubl final project report. Innsbruck, Wien, s. 8-18.
- Meyer-Abich, K.M., 1990. - Aufstand für die Natur. Von der Umwelt zur Mitwelt. München.
- Hammer, TH., Mose, I., Siegrist, D., Weixlbaumer, N., 2007. - <<The potential for the integration of environmental protection and regional development in large protected areas>>. In I. Mose (ed.) Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Ashgate, London, s.233-246.
- Mose, I. & Weixlbaumer, N., 2007. - <<A New Paradigm for Protected Areas in Europe?>>. In I. Mose (ed.) Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century. Aldershot, s. 3-19.

- ÖAW (Austrian Academy of Sciences) ed., 2005. - Leben in Vielfalt. UNESCO-Biosphärenreservate als Modellregionen für ein Miteinander von Mensch und Natur. Wien.
- Plachter, H., 1991. - Naturschutz. Stuttgart
- Rumpolt, P., 2006 - <<Das Selbstbild im Biosphärenpark Großes Walsertal>>. In M. Coy and N. Weixlbaumer: Zukünftige Entwicklungsstrategien für den Biosphärenpark Großes Walsertal. Eine regionalwirtschaftliche und perceptionsgeographische Analyse. Unpubl final project report. Innsbruck, Wien, s. 48-60.
- Stix, E., 2006. - <<Das Fremdbild des Biosphärenparks Großes Walsertal>> In M. Coy and N. Weixlbaumer: Zukünftige Entwicklungsstrategien für den Biosphärenpark Großes Walsertal. Eine regionalwirtschaftliche und perceptionsgeographische Analyse. Unpubl final project report. Innsbruck, Wien, s. 37-47.
- Thanner, Ch., 2006. - <<Gewerbebetriebe im Biosphärenpark Großes Walsertal>>. In M. Coy and N. Weixlbaumer: Zukünftige Entwicklungsstrategien für den Biosphärenpark Großes Walsertal. Eine regionalwirtschaftliche und perceptionsgeographische Analyse. Unpubl final project report. Innsbruck, Wien, s. 19-26.
- Waibel, H., 2006 - <<Die Alpwirtschaft im Biosphärenpark Großes Walsertal>>. In M. Coy and N. Weixlbaumer: Zukünftige Entwicklungsstrategien für den Biosphärenpark Großes Walsertal. Eine regionalwirtschaftliche und perceptionsgeographische Analyse. Unpubl final project report. Innsbruck, Wien, s. 27-36.
- Weixlbaumer, N., 2005. - <<“Naturparke“ - Sensible Instrumente nachhaltiger Landschaftsentwicklung. Eine Gegenüberstellung der

Gebietsschutzpolitik Österreichs und Kanadas>>. Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft 147, s. 67-100.

Kapittel 12

UNESCO Biosfære park Entlebuch Sveits

Lokal mobilisering og entreprenørskap

THOMAS HAMMER

Innledning

De åtte kommunene som utgjør regionen Entlebuch startet arbeidet med å forberede etableringen av en regionalpark i 1997. Regionen ble offisielt godkjent som biosfærereservat av UNESCO i 2002, og er det første biosfærereservatet i Sveits i samsvar med UNESCOs Sevilla-strategi. I 2008 ble Entlebuch også godkjent som den første, regionale naturparken i Sveits. Det ligger om lag 12 år med intensiv jobbing bak suksessen i Entlebuch.

Heretter vil forkortelsen ”Regionalparken Entlebuch” eller bare Entlebuch benyttes når vi omtaler den sveitsiske regionale, naturparken UNESCO Biosphere Entlebuch. De to konseptene UNESCO biosfærereservat og sveitsisk, regional naturpark tolkes i Entlebuch på samme måte.

Den første delen av tittelen på avhandlingen som ble foreslått av initiativtakerne, nemlig formuleringen ”Fra konflikt til suksess”, oppsummerer erfaringene i Entlebuch svært godt: I konfliktløsingen ligger et

svært stort potensial for regional utvikling. Dette er hovedteorien i avhandlingen.

Avhandlingen er organisert i fire deler: Først vil jeg skissere hvorfor Regionalparken Entlebuch er et godt eksempel for debatt rundt spørsmålet ”lokal mobilisering og entreprenørskap”. Deretter presenterer jeg noen milepæler i klargjøring, oppbygging og drift av regionalparken. I punkt tre oppsummerer jeg de viktigste suksessfaktorene, ”lærepengene”, og klassifiserer dem teoretisk, før konklusjonene trekkes.

Hvorfor er regionalparken Entlebuch et eksempel på ”Lokal mobilisering og entreprenørskap”?

Følgende aspekter er viktige: Ideen og formålet med regionalparken Entlebuch støttes av størstedelen av befolkningen. I 2000 godtok 94 % av den stemmeberettigede delen av befolkningen den økonomiske støtten til regionalparken. Siden den gang har de åtte kommunene i regionalparken bidratt med 2,6 euro per innbygger årlig til drift av parken. Med en befolkning på 17 000 mennesker, utgjør det 44 000 euro per år.

Avstemmingen innledet en svært viktig, meningsskapende prosess. Både befolkningen, lokale og regionale organisasjoner og politiske partier ble tvunget til å drøfte og reflektere over mulige fordeler og ulemper ved en regionalpark. I mellomtiden er ideen om bærekraftig, regional utvikling av regionalparken det sentrale konseptet i den regionale planleggingen og utviklingen i Entlebuch.

De positive erfaringene i Entlebuch hadde en forkynnende effekt i Sveits. Debatten om å fremme regionalparkene gjennom økonomisk støtte og tildeling av merkelappen ”sveitsisk, regional naturpark” ble fremskyndet. Siden starten av 2009 har regionalparker kunnet få støtte fra nasjonale fond. Så langt har om lag 15 andre regioner sendt inn søknader om godkjenning og støtte som sveitsisk, regional naturpark.

I mellomtiden har erfaringene i regionalparken Entlebuch en mønsterfunksjon når det gjelder forvaltning, deltakelse og innovasjon i spredtbygde områder.

Den sveitsiske, regionale naturparken UNESCO Biosphere Entlebuch

Regionalparken ligger i hjertet av Sveits, mellom Luzern og Bern. Området er om lag 400 kvadratkilometer stort. Til tross for plasseringen i hjertet av Sveits er Entlebuch en spredtbygd utkant i området mellom Alpene og lavlandet. Regionen har ikke ideelle forhold for verken jordbruk eller turisme. Om lag en tredjedel av befolkningen arbeider innenfor jord- eller skogbruk, en fjerdedel innen kunsthåndverk og førti prosent i tjenesteytende næringer. Inntekten per innbygger i Entlebuch er blant de laveste i Sveits.

På den annen side er Entlebuch rik på nasjonalt vernede områder og landskaper. Entlebuch har et stort antall myrer og heilandskap. De vernede heilandskapene av nasjonal betydning dekker alene av mer enn en fjerdedel av arealet i regionalparken. De naturlige, arealmessige forutsetningene for en sveitsisk regionalpark oppfylles uten vanskeligheter.

Fra åttitallet og fram til midten av nittitallet, da de nasjonalt vernede områdene og heilandskapene ble identifisert og klassifisert, brøt det ut flere konflikter. Det nasjonale natur- og landskapsvernet ble av en stor del av lokalbefolkningen, til tross for sin demokratiske legitimitet gjennom folkeavstemming, oppfattet som tvunget på dem. Spesielt bøndene følte at selvråderetten ble ekstremt innskrenket. Aktørene innenfor turisme og skogbruk følte seg også båndlagt. For første gang var motstanden mot natur- og landskapsvern svært overveldende, og samarbeidsviljen hos grunneierne var begrenset.

Med et slikt bakteppe ble ekspertene i Sveits svært overrasket da befolkningen noen år senere ville bli et UNESCO biosfærereservat, og senere en sveitisk, regional naturpark.

Hva hadde skjedd? Alliansen av de åtte kommunene begynte å tenke på fremtiden for regionen, og utviklet ideen om en fremtidsrettet strategi basert på lokale og regionale ressurser, naturlig skjønnhet og kulturlandskap. Ideene fikk flere og flere tilhengere. Dermed etablerte de åtte kommunene et regionalt administrasjonskontor i 1998. Hensikten var å klarere en mulig nær forestående utvikling av de ulike sektorene med befolkningen og lokale og regionale aktører.

Bøndene begynte å tenke på muligheter for bedre inntjening gjennom å produsere på en mer økologisk måte, og derigjennom kunne søke om direkte støtte. De viste også interesse for produksjon av varer og tjenester med høyere merverdi. Aktører i andre bransjer, for eksempel skogbruk og turisme, begynte å tenke på nye, regionale produkter og tjenester som kunne øke den regionale konkurranseevnen.

Det ble mer og mer viktig å forbedre forholdet mellom naturverdiene og kulturlandskapsverdiene på den ene siden og de økonomiske ver-

diene på den andre siden. Etter to år og ni måneder med intense debatter, ble stemningen som støttet en fremtidig, regional utvikling av et biosfærereservat i regi av UNESCO, gradvis etablert i befolkningen og blant lokale og regionale aktører.

Hvordan kan disse positive erfaringene fra Entlebuch evalueres? – Jeg vil gjerne nevne tre suksessfaktorer for hvordan man blir en regionalpark, til hjelp for andre regioner som gjerne også vil bli det.

Hva har vi lært? - Suksessfaktorer basert på erfaringene i Entlebuch

Utfordring A er å gjøre ideen om bærekraftig, regional utvikling gjennom en regionalpark, til en oppgave for lokale og regionale aktører. Her vil jeg gjerne nevne to faktorer. For det første: ledende personer fra de ulike sektorene bør spille en viktig rolle som motivatorer for hele sektoren, f.eks. jordbruk, skogbruk, jakt, turisme, undervisning og fagopplæring. Dersom man klarer å få dem med på for eksempel informasjonsmøter, studiesirkler, arbeidsgrupper eller -prosjekter, kan de raskt bli et forbilde for hele sektoren. For det andre: Dersom disse personene utvikler en felles forståelse for videre, regional utvikling, kan man starte en regional prosess med utvikling av en regional visjon. En slik regional visjon, som først støttes av regionale ledere og deretter følges av flere og flere mennesker, er grunnleggende viktig for at befolkningen skal anerkjenne den retningen den regionale utviklingen tar.

Basert på erfaringene fra Entlebuch kan man skille mellom tre viktige, strategiske tilnærminger for å møte utfordring A:

- Første punkt er aktiv og åpen informasjon til aktørene og befolkningen når det gjelder spørsmål om regional utvikling. I Entlebuch var det drøftinger i kommunealliansen og med kommuneledelsene, og med lokale og regionale organisasjoner som for eksempel landbruks- og jaktorganisasjoner.
- Der nest er det viktig med aktiv konfliktløsning i den forstand at man samordner de ulike kravene om bruk av land og de ulike fremtidsvisjonene: I Entlebuch ble ulike synspunkter debattert åpent, og ulike perspektiver for oppbygging av regionalparken ble vurdert. Ett viktig punkt: Til og med motstanderne ble tatt med i for eksempel arbeidsgrupper.
- For det tredje er det viktig med rask igangsetting og realisering av små, godt synlige og lovende pilotprosjekter. Den regionale ledelsen satte i gang lokale og regionale pilotprosjekter helt fra starten, gjennom å skape regionale produkter, regional markedsføring og gjennom å fremme naturekskursjoner og myk turisme.

Den menneskelige kapitalen ble drevet frem først, og aktørenes kompetanse ble fremmet gjennom kapasitetsoppbygging.

Jeg vil gjerne kalle synergiene som ble skapt mellom natur og landskapsverdier på ene siden, og de lokale og regionale interessene på den andre siden, for Utfordring B: Innen klassisk, økonomisk tenkning og klassisk natur- og landskapsvern, ekskluderer vern og økonomiske aktiviteter hverandre. Regionalparker og biosfæreservater står overfor den utfordringen at de må forene økonomi og vern, henholdsvis økonomiske interesser og kulturlandskap. I Entlebuch ble prosjekter som koblet natur- og landskapsverdier med økonomiske verdier opprettet og promotert. Blant disse er flere dusin prosjekter innen treforedling

(for eksempel biosfæredører, biosfærebord, trevirke fra regionen i offentlige bygninger, oppvarming ved hjelp av regionale ressurser), gastronomi (matlaging med lokale produkter, utarbeidelse av nye (lokale) retter), regional merkevarebygging og markedsføring av lokale produkter og tjenester (prosjekter som "Ekte Entlebuch), utdanning og fagopplæring (f.eks. fagopplæring for lærere), myk turisme, naturbasert turisme (naturekskursjoner, biosfærevelvære, Kneippe-uker, naturstier og åndelige stier).

Det er viktig å presisere at turisme bare er en av mange økonomiske segmenter i en regionalpark. Turismen gir selvsagt en relativt høy verdiskaping, men turisme kan ikke skape det økonomiske grunnlaget i en regionalpark alene. Faren ligger i at man oppfatter en regionalpark kun som et markedsføringsverktøy for turisme.

Man har to viktige strategitilnærminger i Entlebuch som skal takle utfordring B:

- Deltakelse i utvikling og tildeling av etiketter for eksempel til institusjoner innenfor matlaging, tilrettelegging av regionale produkter eller produsenter av regionale produkter. Hittil er flere hundre produkter sertifisert med etiketten "Ekte Entlebuch". Dermed er nye produkter skapt, og nye markeder har åpnet seg.
- Opprettelse av regionale kretsløp: I Entlebuch fremmet man regionale kretsløp for bærekraftig, regional utvikling, noe som i økonomisk sammenheng øker den regionale verdiskapingen, og som i økologisk sammenheng fremmer lokale ressurskretsløp og minsker importen av ressurser. I tillegg økes den sosiale dimensjonen gjennom samarbeid og samhandling mellom de enkelte aktørene som skal utvikle nye, regionale produkter. Dette aspektet - å fremme

samarbeid mellom ulike økonomiske sektorer - er ifølge ledelsen i Entlebuch en stor utfordring.

Utfordring C viste seg å være den vanskeligste utfordringen for Entlebuch. Den gikk ut på å gjøre regionalparken til et reelt utviklingsverktøy for regionen. I Entlebuch var regionalparken først og fremst kun et ordinært, regionalt prosjekt for de åtte kommunene. I mellomtiden var det ledelsen for biosfærekontoret som ledet hele den regionale utviklingen.

Den institusjonsmessige organiseringen ser slik ut: Den stemmeberettigede befolkningen velger de lokale myndighetene. De lokale myndighetene i de åtte kommunene velger til sammen 40 delegater til forsamlingen for kommunesammenslutningen "Biosphere Entlebuch". Forsamlingen velger administrasjonsstyret, og dette styret er ansvarlig for den strategiske planleggingen i regionalparken, spesielt for administrasjonkontoret i biosfæreparken. Administrasjonkontoret samarbeider med de ulike temaforaene, som f.eks. "Energi og mobilitet", "Trevirke", "Landbruk", "Industri", "Turisme" og "Utdannelse". I disse åpne foraene, som er besatt av eksperter og ledere, blir prosjektene skapt og utviklet.

Utfra denne organiseringen kan man se at: Regionalparken eies av de åtte kommunene og deres innbyggere. Innbyggerne og alle aktører har fri adgang til alle fora, og kan samarbeide innenfor de ulike prosjektene.

Jeg vil gjerne identifisere to viktige strategitilnærminger:

- Først er det svært viktig å skape institusjonelle organisasjoner og styringsstrukturer som tilpasses parkens formål. Dersom parken

skal fremme bærekraftig, regional utvikling er det naturlig å involvere kommunene, befolkningen og aktører fra ulike økonomiske sektorer. Dersom målet "kun" er å ta seg av naturvern og miljøopplæring kan det være fornuftig å legge parken til en høyere myndighet, og gi avkall på deltakende organisasjoner.

- For det andre, dersom målet er å fremme bærekraftig, regional utvikling er det avgjørende å ansette en regional, kompetent ledelse med bred støtte. Et godt sammensatt, tverrfaglig team, som samordner sosial, teknisk og annen kompetanse, er et viktig fundament for at arbeidet med en regionalpark skal lykkes.

Konklusjon

I konklusjonen kommer jeg tilbake til tittelen "Fra konflikt til suksess - lokal mobilisering og entreprenørskap". For at konflikter som gjelder ulike fordringer til samme landområder eller landskap skal kunne løses, og for at lokal mobilisering og økonomisk innovasjon skal lykkes, er det viktig at man får på plass en dyktig, regional ledelse for prosessstyring, slik at administrasjonsstrukturer og en fornuftig institusjonalisering i parken sikres.

Det er viktig å ta de økonomiske interessene i befolkningen og hos aktørene med i betraktningen. Den motivasjonen aktørene har for å sette i gang nye prosjekter gjennom å skape synergier mellom natur eller landskapsverdier og den regionale økonomien, er avgjørende.

Det kan være aktuelt med flere strategitilnærminger for å oppnå disse målene, som for eksempel å involvere og samarbeide med fremstående personer lokalt og regionalt, aktiv og åpen informasjon til befolkningen

og de ulike aktørene, rask iverksetting av lovende pilotprosjekter, deltakelse i utvikling og tildeling av etiketter, slik at regionale kretsløp for bærekraftig, regional utvikling fremmes.

Litteratur

- Hammer, Th., M. Leng & D. Raemy (in print): Swiss Moorland Landscapes and the Significance of Economic and Technological Change. Origins, Threats and New Patterns of Use. In: Lévêque, L. & M. Ruiz del Arbol (eds.): Heritage, Images, Memory of European Landscapes. Beitrag in der COST A27-Schlusspublikation.
- Leng, M. & Th. Hammer (2009): Moorland landscapes in Switzerland – the changing significance of near-natural cultural landscapes. In: *eco.mont* 1/2, pp. 55-58.
- Leng, M. & Th. Hammer (2009): Moorland landscapes in Switzerland – the changing significance of near-natural cultural landscapes. In: Bauch, K. (ed.): Documentation of the 4th Symposium of the Hohe Tauern National Park for Research in Protected Areas, September 2009, Kaprun Castle, Salzburg. Salzburg, S. 203-204.
- Hammer, Th & D. Siegrist (2008): Protected Areas in the Alps – The Success Factors of Nature-Based Tourism and the Challenge for Regional Policy. In: *GAIA* 17/S1, Special Issue “Protected Areas and Biodiversity Conservation”, S. 152-160.
- Hammer, Th., H.-R. Egli & J. Atmanagara (2008): Cultural Landscape in Conflict between Economy, Ecology, and Institutional Steering. The Example of the UNESCO Biosphere Entlebuch (Switzerland). In: Bartels, C., M. Ruiz del Arbol, H. v. Londen & A. Orejas (eds.): Landmarks – Profiling Europe’s Historic Landscapes. Bochum, S. 99-112.

- Hammer, Th. (2007): Protected Areas and Regional Development: Conflicts and Opportunities. In: Mose, I. (ed.): Protected Areas and Regional Development in Europe – Towards a New Model for the 21st Century. Ashgate, Aldershot and Burlington, S. 21-36.
- Hammer, Th. (2007): Biosphere Reserves: An Instrument for Sustainable Regional Development? The Case of Entlebuch, Switzerland. In: Mose, I. (ed.): Protected Areas and Regional Development in Europe – Towards a New Model for the 21st Century. Ashgate, Aldershot and Burlington, S. 39-54.
- Hammer, Th., I. Mose, D. Siegrist & N. Weixlbaumer (2007): Synthesis – Protected Areas and Regional Development in Europe: Towards a New Model for the 21st Century. In: Mose, I. (ed.): Protected Areas and Regional Development in Europe – Towards a New Model for the 21st Century. Ashgate, Aldershot and Burlington, S. 233-246.
- Leimgruber, W. & Th. Hammer (2002): Biosphere Reserves - Sustainable Development of Marginal Regions? In: Jussila, H., R. Majoral & B. Cullen (eds., 2002): Sustainable Development and Geographical Space. Issues of Population, Environment, Globalization, and Education in Marginal Regions. Ashgate, Aldershot/UK, S. 129-144.

Om bidragsyterne

Per Ingvar Haukeland (PhD)

er forsker 1 ved Telemarksforskning og førsteamanuensis ved Høgskolen i Telemark (HiT) innen natur- og kulturbasert entreprenørskap. Haukeland har en tverrfaglig bakgrunn med vekt på økonomi, geografi, pedagogikk og filosofi. Han har tidligere arbeidet ved Senter for utvikling og miljø ved Universitetet i Oslo, og samarbeidet med filosofen Arne Næss spesielt om økopedagogikk og dypøkologi. I samarbeid med Næss ga Haukeland ut boka *Dyp Glede: Inn i dypøkologien* i 2008. Før han kom til Telemarksforskning i Bø, arbeidet han med pedagogisk forskning på Telemarksforskning i Notodden og underviste ved Lærerutdanninga ved HiT- Notodden. Nå underviser Haukeland i Økofilosofi og i Natur- og kulturbasert entreprenørskap ved HiT- Bø. Han har vært fagkoordinator for feltet Regional utvikling, entreprenørskap og innovasjon ved Telemarksforskning, og har ledet det 3-årige prosjektet Landskap i Endring (2005-2007) og NFR-prosjektet i AREAL-programmet *Kulturelle landskap i den rurale periferien: Fra utgått landbrukspolitik til innovativ landskapspolitik* (2007-2009). Haukeland har vært kompetansemegler i BTV regionen innen det nasjonale "Forskningsbasert Kompetansemegling (MOBI-programmet), og sammen med Bent A. Brandtzæg er han en del av Telemarksforsknings arbeid i teamet for følgeevalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, og leder for følgeevalueringen av Naturarven som verdiskaper. Noen av hans TF-publikasjoner er: *Opplevelseslandskapet* (2010), *Den Brede Verdiskapingen: Et bærekraftig utviklingsperspektiv*

på natur- og kulturbasert verdiskaping (2009), *Det sammensatte Telemark* (2008). Faglig arbeider Haukeland med entreprenørskap og stedutvikling som hovedtema, spesielt i forhold til landskap, natur og kulturbaserte næringer.

Bent Aslak Brandtzæg

er utdannet geograf fra Universitetet i Bergen. Han har også 3-årig studium i natur- og miljøvern fag fra Telemark distriktshøgskule i fagkretsen. Brandtzæg har vært ansatt som forsker ved Telemarksforskning siden 1995, og har gjennomført en rekke evalueringer av offentlige virkemidler, tiltak og omstillingsprosesser for ulike oppdragsgivere, bl.a. departementer, direktorater og KS. Det faglige fokuset har ligget på regional utvikling, kommunestruktur og interkommunalt samarbeid, samt kulturlandskapsforvaltning og natur- og kulturbasert næringsutvikling. Med sin tverrfaglige bakgrunn har han jobbet med flere forskningsprosjekter som ligger i skjæringsfeltet mellom naturfaglige og samfunnsfaglige tilnærminger. Brandtzæg er ellers med i Telemarksforskning sin forskergruppe som har arbeidet/arbeider med prosjekter innenfor NFRs forskningsprogrammer Landskap i endring og AREAL. Han er også koordinator for Telemarksforskning-Bø sitt arbeid med følgeevalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, og har sammen med Haukeland stått bak de årlige rapporteringene og publikasjonene *Den Brede Verdiskapingen* (2009) og *Opplevelseslandskapet* (2010).

Solveig Svardal (dr. scient.)

er forsker 1 og koordinator ved Senter for natur- og kulturbasert nyskaping ved Telemarksforskning. Hun har bred erfaring fra utviklingsforskning innenfor natur- og kulturbasert nyskaping, innen stedsutvikling og landbrukspolitikk. Hun har bl.a. deltatt i og ledet prosjekter om regionalparker, virkemidler for regional innovasjon, regional merkevarebygging, matkultur, stedsutvikling og landskapsutvikling forankret i lokale særpreg. Svardal er en mye brukt foredragsholder innefor alle disse emnene. Hun har solid ledererfaring, blant annet som generalsekretær i Norsk Bonde- og Småbrukarlag og nå som assisterende direktør ved Telemarksforskning.

Morten Clemetsen (dr. scient.)

er Førstamanusensis ved Institutt for landskapsplanlegging ved UMB. Han er utdannet landskapsarkitekt fra NLH i 1988 og fullførte videre en doktorgrad i landskapsplanlegging i 1994 basert på avhandling om landskapspleie og forvaltning i jordbrukslandskapet. Clemetsen har siden 1997 hatt ansvar for utvikling og gjennomføring av en rekke kurs ved NLH/UMB knyttet til landskapsskjøtsel, landskapsanalyse og landskapsplanlegging/forvaltning (masterkurs og videreutdanning). Fast ansatt som 1. amanuensis ved NLH/UMB siden 2002. Deltatt i flere forskningsprosjekter knyttet til evaluering av tema friluftsliv i ulike verneplaner, natur- og kulturressurser i bygdeplanlegging, landskapsanalyse som verktøy i etablering av lokale og regionale landskapsarker. Parallelt har Clemetsen stått ansvarlig for å etablere og utvikle

Aurland Naturverkstad som en tverrfaglig konsulentbedrift med kompetanse innen naturforvaltning, landskapsanalyse, landskapsforvaltning og landskapsplanlegging. En betydelig del av arbeidet i bedriften har vært rettet mot kartlegging, forvaltning og skjøtsel i naturvernområder og viktige kulturmiljøer.

Erling Krogh (dr. scient.)

er førsteamanuensis ved Seksjon for læring og lærerutdanning. Krogh er ansvarlig for fagområdet naturbruk ved Seksjon for læring og lærerutdanning. Krogh har hovedfag i ressursøkonomi og doktorgrad i bygdesosiologi fra Norges landbrukshøgskole. Han har i tillegg flere års studier i sosialpedagogikk og sosialantropologi fra Universitetet i Oslo. Krogh har skrevet doktorgradsavhandling om opplevelse av natur og landskap, og videreført denne forskningen knyttet til problemstillinger omkring bruk og vern, bærekraftig næringsutvikling, stedsbasert læring og utvikling av metodikk for analyse av *stadkjensle*. Videre er Krogh fagansvarlig for satsingsområdet *Gården som pedagogisk ressurs*, som i dag omfatter mer enn 200 lokale samarbeidsprosjekter mellom grunnskoler og gårder der gården anvendes som klasserom.

Kristian Bjørnstad

er rådgiver og arbeider med prosjekter innenfor natur- og kulturbasert verdiskaping i forhold til verneområder og regionalparker, sosiokulturelle stadanalyser og natur- og kulturformidling (interpretasjon). Han er også Ph.d-kandidat ved Universitetet for miljø- og biovitenskap og

har en faglig bakgrunn i sosialantropologi og humanøkologi fra Universitetet i Bergen og Lunds Universitet. Han har også gjennomført studier på doktorgradsnivå med fokus på regionale naturparker, vern og bruk med Ingo Mose som veileder ved Universitetet i Oldenburg, Tyskland. Bjørnstad drifter sekretariatet for det nasjonale nettverket for natur- og kulturparker. Han er prosjektutvikler, faglig koordinator og prosessleder for prosjektet ”VER-DI” – Vern og verdiskaping – *naturskyddsområder som ressurs i hållbar regional utvikling*.

Dr. Ingo Mose, (Dr. phil. habil.)

er geograf, statsviter og litteraturviter. Mose har siden 1984 hatt flere arbeider som forskningsassistent og foredragsholder ved Universitetet i Osnabrück (Vechta Campus). Samtidig som han har hatt posisjoner ved universitetet i Bremen og ved University of Applied Sciences, også i Osnabrück. Han har hatt flere gjesteprofessorater i hele Europa: Keele universitetet i England; universitetene i Wien og Salzburg i Østerrike; Södertörns högskole i Sverige. I 1998-2005 var han professor ved Universitetet i Vechta, og siden da professor i regional vitenskap ved Carl von Ossietzky universitetet i Oldenburg. Hans faglige interesser er regional utvikling, regional forvaltning og selvråderett, verneområder, reiseliv, og regional utvikling i Tyskland, Alpene, på de britiske øyer og i Skandinavia. Mose er forfatter av internasjonalt anerkjente bøker og artikler med vekt på bruk og vern av naturarven.

Dr. Thomas Hammer

er geograf, og førsteamanuensis ved Interfaculty Centre for General Ecology, Universitetet i Bern (Sveits). Han leder forskningsprosjekter knyttet til bærekraftig regional utvikling, landskap og utvikling i store verneområder. Hans faglige interesser dreier seg om analyser av samfunnsmessig multifunksjonalitet knyttet til kulturlandskap og store verneområder, slik at det leder til verdiskaping og utvikling samt til formidling, forvaltning og bevaring av verdier for mennesker, økonomier og natur.

Dr. Dominik Siegrist

er geograf og professor ved University of Applied Sciences, Rapperswil (Sveits), Department of Landscape Architecture. Han er direktør for Senter for fritid, turisme og landskap (FTL-HSR), ved Institute for Landscape and Open Space. Hans faglige hovedinteresser er naturbasert reiseliv, besøksnæringer og forvaltning i verneområder og regional utvikling i fjellregioner. Han er president for International Commission for the Protection of the Alps (CIPRA). Se vedlagt CV for en rekke publikasjoner.

Dr. Nortbert Weixlbaumer

er geograf og førsteamanuensis ved Department of Geography and Regional Research, Universitetet i Wien. Weixlbaumer har spesialisert seg i verneområder i Europa, og har i en årrekke arbeidet med problemstil-

linger knyttet til bruk og vern av naturarven i Alperegionen og andre steder. Hans interesser knytter seg til sosialgeografiske tilnærminger til verneområder, som går på persepsjon, konseptualisering og sosial interaksjon. Han er videre opptatt av bærekraftige forvaltningsmodeller og planprosesser. Weixlbaumer har også vært medlem av Scientific Advisory Board of ASTRRA (Association for Science and Technology of Environmental Reclamation and Reforestation) siden 1995. Weixlbaumers kapittel i denne rapporten er skrevet i samarbeid med hans kollega Martin Coy.